

ÖT KONTINENS

*Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti
Tanszék közleményei*

N°2014/2.

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

**BUDAPEST
2017**

ÖT KONTINENS

*Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék
közleményei
Nº 2014/2.*

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
Bölcsészettudományi Kar**

**BUDAPEST
2017**

**FIVE CONTINENTS
Bulletins of the Department of Modern and Contemporary
History
Nº 2014/2.**

**EÖTVÖS LORÁND UNIVERSITY
FACULTY OF HUMANITIES**

**BUDAPEST
2017**

Editorial Board

President

BALOGH, András, Professor Emeritus, Eötvös Loránd University,
Budapest

Members:

BODNÁR, Erzsébet (Ph.D.), University of Debrecen; *BÚR, Gábor* (Ph.D.), Eötvös Loránd University, Budapest; *CADILHON, François*, Professor, Michel de Montaigne University–Bordeaux 3; *ÇOLAK, Kamil* (Ph.D.), University of Eskişehir; *FIGEAC, Michel*, Professor, Michel de Montaigne University–Bordeaux 3; *FISCHER, Ferenc*, Professor, University of Pécs; *FRANK, Tibor*, Professor, Eötvös Loránd University, Budapest; *GULYÁS, László* Professor, University of Szeged; *HOREL, Catherine*, Professor, University of Paris I, Directress of Research, CNRS, Paris; *LACHAISE, Bernard*, Professor Emeritus, Michel de Montaigne University–Bordeaux 3; *LEANCA, Gabriel* (Ph.D.), University of Iasi; *MAJOROS, István* (editor in chief), Professor Emeritus, Eötvös Loránd University, Budapest; *MARUZSA, Zoltán* (Ph.D.), Eötvös Loránd University, Budapest; *NAGY, László, J.*, Professor Emeritus, University of Szeged; *PIMENTEL, Maria do Rosário*, Professor, Universidade Nova de Lisboa; *RATHKOLB, Oliver*, Professor, University of Vienna; *Élisabeth du RÉAU*, Professor Emeritus, University of Paris III - Sorbonne Nouvelle; *RIBEIROA, Maria Manuela de Bastos Tavares* Professor, University of Coimbra; *SZÁVAI, Ferenc*, Professor, Corvinus University of Budapest and University of Kaposvár; *SZÉKELY, Gábor*, Professor Emeritus, Eötvös Loránd University, Budapest; *TÓTH, Andrej* (Ph.D.), University of South Bohemia in České Budějovice, University of Economics, Prague; *USLU, Ateş* (Ph.D.), Istanbul University.

This volume is edited by István Majoros

ÖT KONTINENS

*Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék
közleményei*

Nº 2014/2.

**EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
Bölcsészettudományi Kar**

BUDAPEST

2017

FIVE CONTINENTS

Bulletins of the Department of Modern and Contemporary History
N° 2014/2.

EÖTVÖS LORÁND UNIVERSITY
Faculty of Humanities

BUDAPEST
2017

© authors, 2017
© editor, 2017

Chief Editor:
István Majoros
majorosi49@t-online.hu

ISSN: 1589-3839
Published twice a year

Publishing House:

Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék,
Department of Modern and Contemporary History
ELTE BTK
1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.
Tel.: +36-1-4855204

<http://www.cceol.com/>
<https://edit.elte.hu/xmlui/>

Printing House: ROBINCO KFT
BUDAPEST

Contents

V. Molnár, László Magyar folyóirat- és újsághírek az Orosz Birodalom tudományos, művészeti életéről (II. József korától a Szent Szövetség létrejöttéig)	7
Kloska, Tamás King George V's second visit to India: The Durbar of 1911 and the royal hunting expedition in Nepal	33
M. Madarász, Anita Az Egyesült Királyság szerepe Európa talpra állításában, 1945–1955	45
Byrappa, Ramachandra The Troubling Interval 1945-1950 Two states created and two nations destroyed (Part Two)	65
Andreides, Gábor Montanelli '56 olasz krónikása	87
Hevő, Péter „A halál exportőrei” Egy német fegyverbotrány a második Öböl-háború idején	111
Memoirs	133
Papp, Julien Volt egyszer egy Inta tanya (<i>Emlékeimből</i>)	135
Book review	171
Comptes rendus François Cadilhon: Les Montesquieu après Montesquieu. Tenir son rang du XVIII ^e au début du XX ^e siècle (István Majoros)	173
Necrology	179
Fischer, Ferenc Anderle Ádám emlékére (1943 – 2016)	181
Szilágyi, Ágnes Judit In memoriam Ádám Anderle (1943-2016)	191

Authors

Andreides, Gábor, Historian, Committee of National Remembrance,
Budapest

Byrappa, Ramachandra, Assistant Professor, Eötvös Loránd
University, Budapest

Fischer, Ferenc, Professor, University of Pécs

Hevő, Péter, Historian, Eötvös Loránd University, Budapest

Kloska Tamás, PhD Student, Eötvös Loránd University, Budapest

M. Madarász, Anita, Historian, Committee of National
Remembrance, Budapest

Majoros, István, Professor Emeritus, Eötvös Loránd University,
Budapest

Papp, Julien, Historian, France

Szilágyi, Ágnes Judit, Associate Professor, Eötvös Loránd University,
Budapest

V. Molnár, László, Associate Professor (Retired), University of Pécs

V. Molnár László

Magyar folyóirat- és újsághírek az Orosz Birodalom tudományos, művészeti életéről

(II. Józsefkorától a Szent Szövetség létrejöttéig)

Abstract

The author presents the echoes of the Russian scientific and cultural life in the Hungarian press between 1780 and 1815. The readers of this study can know the newspapers of this epoch as Magyar Hírmondó, Magyar Kurír, Magyar Könyv-ház, Mindenés Gyűjtemény and others and the author presents the writers of the articles publishing in these newspapers presenting the results of the Russian cultural life. The study deals first of all with the activity of Miklós Pataky, János Molnár, József Péczeli and István Sándor because they popularized the Russian culture in Hungary. The author tries to present what the Hungarian reader could know about the Academy of Sciences of Petersburg, the intellectual and cultural life in Russia, the University of Moscow established in 1755 and about the reforms of Catherine II and Alexander I.

Keywords: Cultural life; University of Moscow; Academy of Sciences of Petersburg; Hungarian newspapers; reforms; readers;

A sajtó pontos tükrö a társadalmi tudat mindenkori állapotának, tanúja és formálója a politikai közgondolkodásnak, közvetítője a különféle ideológiáknak, továbbadója a felhalmozódott művelődési anyagnak. Egyúttal alakítója és fontos része a nemzet irodalom- és művelődéstörténetének, hiteles kifejezője egy adott időszakban annak, mit tudott és hogyan vélekedett saját magáról, a környező államokról, a nagyvilág eseményeiről. E tanulmány megírásakor azt a célt tűztük magunk elé, hogy bemutassuk: milyen ismeretekkel rendelkezett a magyar újságolvasó a 18-19. század fordulójának oroszországi kulturális életéről, hogyan jutottak el hozzá ezek az információk és miként értékelte e szomszédos nép tudományos, irodalmi, művészeti teljesítményeit.

A Habsburg Monarchia „*elidegeníthetetlen*” részét képező Magyarországon a 18. század elejétől történtek kísérletek arra, hogy rendszeresen megjelenő hírlap tájékoztassa az érdeklődő olvasókat, de magyar nyelvű sajtótermék kiadására csak 1780-tól került sor. Ez jelentős késést jelentett a nyugat-európai újságok megjelenéséhez képest,

mivel az augsburgi „Aviso” és a strasbourgri „Relation” 1609-től, a francia „Gazette” 1631-től, a „Journal des Sçavans” 1665-től, az angol „Daily Courant” 1702-től, a „Review” (Daniel Defoe szerkesztésében) 1704-től, a „Tatler” 1709-től, a „Spectator” 1711-től, a hamburgi „Der Vernünfftler” 1713-től, az osztrák „Wienerisches Diarium” 1703-tól (1780-tól „Wiener Zeitung” néven), a pétervári „Vedomosztyi” ugyancsak 1703-tól látott napvilágot. Ez utóbbi „folytatása” a „Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi” 1728-tól németül is olvasható volt és több példányban Bécsbe is eljutott.¹

A magyarországi hírlapok a 18. század elejétől németül és latinul kerültek kiadásra, köztük a „Mercurius Hungaricus” (1705–1710), a „Nova Poseniensia” (1721–1722), a budai „Mercurius” (1730–1739), a „Pressburger Zeitung” (1764–1929), az „Allergnädigst privilegierte Anzeigen” (1771–1776) és az „Ephemerides” (1776–1785).²

A nyomtatott újságokat Európa-szerte a felemelkedő polgárság gazdasági és politikai törekvései hívták életre. A 18. század második felében Magyarországon ez az osztály még meglehetősen gyenge volt, mivel a Habsburg-gazdaságpolitika csak mérsékelten támogatta a hazai polgárság fejlődését. A jelentősebb városokat, a polgárosodás bölcsőit (Buda, Pozsony, Fehérvár, Kassa, Debrecen, Sopron stb.) zömében német iparosok és kereskedők lakták és ezzel magyarázható, hogy a hozzájuk szóló újságokat is anyanyelvükön nyomtatták. Magyar nyelvű újság kiadására csak Mária Terézia uralkodásának végén és főként II. József trónra lépését követően lett igény a hazai nemesség és értelmiség körében. Az itthoni nobilett közömbössége a magyar nyelvű sajtó iránt – és egyben viszonylagos kulturális

---

¹ A 18–19. század fordulójának hazai sajtótörténetéhez: G. F. CUSHING: *Books and readers in 18th Century Hungary*. The Slavonic and East European Review, 1969. 57–88. DEZSÉNYI Béla: *Legrégibb hírlapjaink életrajzához*. Magyar Könyvszemle (MKsz), 1940. 353–361. GORIUPP Alice: *A kormányzat sajtópolitikája és a magyar hírlapok a XVIII–XIX. század fordulóján*. MKsz, 1944. 19–34. KÓKAY György: *A magyar sajtó története*. I. Budapest, 1979. 39–68. Uő: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei, 1780–1795*. Budapest, 1970. Uő: *A hazai újságolvasás története*. MKsz, 1959. 357–360. Uő: *Ungarische, deutsche und tschechische (slowakische) Zeitungspläne in Ungarn am Ende des XVIII. Jahrhunderts*. MKsz, 1972. 220–232. SASHEGYI Oszkár: *II. József sajtópolitikája*. Századok, 1958. 112–127.

² DEZSÉNYI Béla – NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Budapest, 1954. 46–63. KATONA Tamás (szerk): *Az első hazai latin nyelvű újság történetéről: Mercurius Veridicus (1705–1710)*. Az első hazai hírlap hasonmás kiadása, KENÉZ Győző fordításával, BENDA Kálmán bevezetőjével. Budapest, 1979.

igénytelensége is – csak a Mária Terézia háborúiból következő gabonakonjunktúra hatására változott meg, amikor új igényei ráébresztették gazdálkodásának és egész életmódjának elmaradottságára.

A magyar nyelvű folyóirat- és hírlapirodalom első virágkorát az 1780-as évek jelentik. II. József liberális cenzúratörvénye nyomán ugyanis számos új lap látott napvilágot, amelyek közül főként a „Magyar Hírmondó” (1780–1786), a „Magyar Kurír” (1786–1834), a „Magyar Mercurius” (1788–1789), a „Hadi és Más Nevezetes Történetek” (1789–1791), a „Magyar Museum” (1788–1793), az „Orpheus” (1789–1790), a „Mindenes Gyűjtemény” (1789–1792), az „Erdélyi Magyar Hírvivő” (1790–1791) érdemelnek figyelmet.³ A „kalapos király” és öccse, II. Lipót liberális sajtópolitikájára jellemző, hogy a fenti időszakban a már említett magyar nyelvű hírlapokon kívül latinul, szlovákul, szerbül, szlovénül – és természetesen németül is – jelenhettek meg újságok és folyóiratok. Köztük különösen az „Ephemerides Budenses” (1790–1793), a „Der Mann ohne Vorurteil” (1781-ben a neves költő, Bessenyei György szerkesztésében), a „Mercur von Ungarn” (1786–1787), a „Siebenbürger Zeitung” (1783–1787), a pozsonyi „Presspurské Noviny” (1783–1787), a „Staré Noviny Literneho Umeni” (1785–1786) című kiadványok voltak népszerűek, de ezek az újságok is – az állami mecénatúra és a szükséges magántőke hiánya miatt – legfeljebb csak néhány évig jelenhettek meg.⁴ Érdekességképpen említjük meg, hogy amíg a jozefinizmus évtizedében szinte minden esztendőben indult új politikai napilap, addig 1794 és 1803 között egyetlenegy sem. 1803-ig pedig az összes Bécsben megjelenő magyar nyelvű hírlap beleolvadt a „Magyar Kurír”-ba. 1792-ben a korabeli Magyarországon 18 újság jelent meg, és ennek mintegy a fele volt magyar nyelvű.

A Martinovics Ignác nevével fémjelzett jakobinus mozgalom (1794–95) leleplezése, az öt vezető személyiség kivégzése és mintegy

---

³ DEBRECZENI Attila: *Első folyóirataink (Magyar Museum)* I–II. kötet. Debrecen, 2004. Uő: *Első folyóirataink (Orpheus)*. Debrecen, 2001. FERENCZY József: *A magyar hírlapirodalom története, 1780–1867*. Budapest, 1887. 17–22. Az első magyar nyelvű lap történetéhez: *Magyar Hírmondó (Az első magyar nyelvű újság)*. Vál., bev., jegyz.: KÓKAY György. Budapest, 1981. TAPOLCAINÉ SÁRAY SZABÓ Éva: *A Mindenés Gyűjtemény Repertórium (1789–1792)*. Budapest, Tatabánya, 1979. Színházi hírek (1780–1803): a Magyar Hírmondó, a Hadi és Más Nevezetes Történetek és a Bécsi Magyar Hírmondó tudósításában. Összeáll.: WELLMANN Nóra. Budapest, 1982.

⁴ KÓKAY (1979): 69–120.

kétszáz résztvevő bebörtönzése után az osztrák cenzúra – I. Ferenc (1792–1835) császár kezdeményezésére – jelentősen csökkentette a magyar nyelvű sajtótermékek kiadását. Hazai hírlapkiadásunk hanyatlása 1805 táján érte el a mélypontot. Ekkor már csak egyetlenegy magyar, egy latin és három német nyelvű politikai lap került megjelentetésre. A hazai sajtókiadás gyors fejlődése tehát a bécsi udvar által támasztott politikai nehézségek, a szigorú cenzúra és a Habsburg-dinasztiával kötött kompromisszum következtében közel fél évszázadra megtorpant.⁵

Az első magyar nyelvű újságok – jellegüknél fogva – elsősorban belső híryanagot közöltek, és a külföldi vonatkozású információk legnagyobb részét a külföldi sajtóból vették át. A lapok híryanaga túlnyomórészt politikai vonatkozású volt, s ennek megfelelően főként a korabeli diplomáciai tárgyalások és a háborúk hadi eseményeiről igyekezett minél részletesebben tájékoztatni olvasóit. A magyar hírlapok rendszeresen beszámoltak az 1787–1791-es orosz-török és az 1788–1790-es orosz-svéd háború döntő összecsapásairól, a cárnő katonáinak legendás vitézségéről, nagyszerű helytállásáról. Ennél jóval kevesebb hír jutott el Magyarországra a korabeli orosz kultúra kimagasló teljesítményeiről, a tudományok kiváló művelőiről. Ezen kevés számú hírek közé tartozik a „*Magyar Hírmondó*” egyik, 1780. évi közleménye James Cook szerencsétlen haláláról, amelyről a „*Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztji*” Bécsbe is eljutó német nyelvű változata (Sankt-Peterburgische Zeitung) alapján számolt be az újság.⁶ A következő számban visszatérve erre az érdeklődést felkeltő tragikus eseményre, az arról közölt hír igaz voltát „*Peter Simon Pallas úrnak (aki maga is Oroszországnak némely tartományait bejárván, sok dolgokat adott a tudósoknak legelőször tudtukra) Petersburgból Berlinbe, Anton Friedrich Büsching úrhoz*” küldött levelére való hivatkozással erősítette meg.⁷ Ezt a beszámolót tekinthetjük az első magyar nyelvű híradásnak arra vonatkozóan, hogy a távoli, „Észak Velencéjének” nevezett Pétervárott nemcsak kiváló katonák, gazdag arisztokraták, hanem világhírű tudósok is élnek. Az első hosszú életű hazai újság, a „*Magyar Kurír*” (1786–1834) 18. század végi évfolyamaiban is találunk néha olyan

---

⁵ DEZSÉNYI – NEMES (1954): 22–43.

⁶ Magyar Hírmondó, 1780. I. félév, 57.

⁷ BOR Kálmán: *Orosz tudományos és irodalmi vonatkozások a magyar nyelvű hírlap-irodalomban (1780–1824)*. IN: KEMÉNY G. Gábor (szerk): *Tanulmányok a magyar–oroszirodalmi kapcsolatok köréből*. I. Budapest, 1961. 87. V. MOLNÁR László: *Russzkovengerszkije kulturnije szovjazi (1750–1815)*. Joskar-Ola, 1994. 114–119.

írást, amely segítette fogalmat alkotni az oroszországi kultúra állapotáról. Így például 1789-ben a cári udvar életéről és pompájáról közölt három oldalas cikkben, II. Katalin napirendjét ismertetve, említés történt a „könyvesházzól” és a „játéknéző helyről”, ahol a cárnő gyakran megjelent.⁸ Ilyen és ehhez hasonló apró hírek alapján szerezhetett tudomást a kor magyar újságolvasója arról, hogy a Kárpátokon túl, a szomszédos cári birodalomban európai színvonalú kultúra bontogatja szárnyait.

A Mihail Lomonoszov, Vaszilij Tregyakovszkij, Alekszandr Szumarokov, Nyikolaj Novikov, Mihail Heraszkov, Gavriil Gyerzsavin, Alekszandr Ragyiscsev és mások nevével fémjelzett orosz szépirodalomról ez idő tájt a magyar újságolvasó, a hazai közvélemény csak nagyon kevés információval rendelkezett. A korabeli orosz irodalmi alkotások megismerésében a legfőbb akadállynak, a nyelvi nehézségnek a leküzdéséhez Magyarországon „közvetítésre” volt szükség. Mint ismeretes, az adott korszakban a legkitartóbb és leghatékonyabb szellemi „mediátorok” Oroszország és Nyugat-Európa között a németek voltak. A II. Katalin kori orosz költők műveiből készült német fordítások azonban különösebb feltűnést nem váltottak ki sem Bécsben, sem Pozsonyban (az ország akkori fővárosában), vagy Budán, ahol a polgárság számottevő része német anyanyelvű volt, legfeljebb egyesek figyelmét keltették fel az egzotikus különlegességnek tartott orosz irodalmi művek. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a 18-19. század fordulóján élénk kapcsolat bontakozott ki a német és az orosz irodalom között, s az európai közvélemény – közte a magyar is – először ebből szerzett megbízható értesülést az orosz költők és írók alkotásairól.⁹

Az orosz szépirodalmi művek híret Magyarországon messze megelőzték a pétervári, moszkvai, kijevi, tartui és kazanyi tudományos élet hírei. Míg a nemzeti nyelven alkotó orosz íróknak meg kellett várni, hogy a német tolmácsolás hozzáférhetővé tegye őket a nem szláv nyelven beszélő európai népek, köztük a magyarok számára, addig a németül és latinul megjelentetett oroszországi „tudós írásokat” első kézből, közvetlenül megismerhették azok a magyar értelmiségiek, akik műveltségük, iskoláztatásuk révén jól ismerték ezeket a nyelveket.¹⁰

---

⁸ Magyar Kurír, 1789. I. félév, 292–295.

⁹ GYÖRGY Lajos: *A magyar és orosz irodalom kapcsolatai*. Kolozsvár, 1946. 9–11.

¹⁰ A korszak magyar művelődési viszonyairól ez ideig a legalaposabb áttekintést

Az első magyar nyelvű tudományos folyóirat, a „*Mindenes Gyűjtemény*” (1789–1792) célja – az olvasás népszerűsítésén túl – a felvilágosodás eszméinek és alkotásainak terjesztése is volt. A Duna menti Komáromban, Péczely József körül tömörülő tudományos érdeklődésű kör ismeretterjesztő kiadványát nem tudósoknak szánta, hanem elsősorban a nemesek (akik ekkor még csak ritkán vettek kezükbe könyvet vagy újságot) és a polgári származású nők körében kívánta terjeszteni a szellemi kultúra értékeit. A mintegy negyven tagot számláló tudós társaság gazdag, változatos tartalmú folyóirata valóban tárháza volt a tudományos ismereteknek, hiszen sok mindenről tájékozódhatott belőle a 18. század végének olvasója. Ennek ellenére kevés, száznál alig több előfizetője akadt, mivel a korabeli magyar olvasóközönség még nem igényelte az ilyen színvonalú és tartalmú kiadványt.¹¹

Orosz kulturális vonatkozású írás viszonylag kevés akadt a „*Mindenes Gyűjtemény*” hat kötetében. „*A muszka császárné életének rendje*” című cikkben,¹² melyet a Magyar Kurírral azonos forrásból merített – egyes vélemények szerint közvetlenül attól vett át¹³ –, a cári udvar könyv- és színházkultúrájáról értesülhetett az olvasó. A folyóirat munkatársai közül Pataky Miklós neve három, bennünket érdeklő közlemény aláírásaként szerepelt. A „*Haditörténetek íróihoz*” intézett verse arról tanúskodik, hogy szerzője ismerte az orosz történelem főbb eseményeit és Nagy Péter reformjainak jelentőségét. Pataky versének azt a részletét idézzük, amely – a nagy francia forradalom hatása alatt – ostorozza a cári despotizmust:

Kiknek egek a megfagyott pólusok sarkát méri,
S téli napjuk nyárban lévő esthajnalunkat éri,
A mostoha természetnek havai közepette,
Hol úgy látszott, a Teremtő a Genit elrejtette.

...

---

adja: KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, 1980. (2. és 3. kiadás: 1983. 1996.).

¹¹ KÓKAY (1979): 220–222.

¹² *Mindenes Gyűjtemény*, II. kötet (1789), 206–207. E hírlap és szerkesztője sajtótörténeti jelentőségéről: BÍRÓ Ferenc: *A Mindenes Gyűjtemény (1789–1792) szerkesztőjének nyelv- és irodalomszemlélete*. Irodalomtörténeti Közlemények (ItK), 1965. 405–432. Uő: *Kazinczy és Péczeli*. Budapest, 1963. DEBRECZENI Attila: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek (Integráció és elkülönülés a XVIII. század végének magyar irodalmában)*. Budapest, 2009. 29–34. 175–428.

¹³ BOR (1961): 89.

Sok nemzetek az elrontott királyi szék romjain,
Az öszvetört despotizmus romlott maradványain
Építik a szabadságnak s emberi jusnak várát,
Kiszabván a királysággal járt hatalom határát.¹⁴

Ugyancsak Pataky Miklós magyarázta meg a „*Mindenes Gyűjtemény*” olvasóinak: „*Miért vagyon a Muszka Birodalomnak kétfejű sas címere?*”¹⁵ A szerző harmadik írása az 1788 decemberi ocsakovi győzelemről írt költeménye,¹⁶ amelyre Radó György már 1957-ben felhívta az orosz-magyar kapcsolatokkal foglalkozó kutatók figyelmét.¹⁷ E vers írója 1789 januárjában, tehát alig egy hónappal a cári seregek oszmánok feletti nevezetes diadala után, a következő sorokban örökítette meg az orosz fegyverek sikerét:

Sebes szárnyal észak felől röpi a hír dél felé,
Beszél, s hírdet jó jeleket csevegő szájjal elé.
De mit hírdet? Ocsakovnak hirdeti megvételét,
Melynek eleste tartja szóval a kabinétek [kormányok] felét.
Sem a számos őrző sereg dühös ellenállása,
Sem Mohamed prófétának segítségül hívása,
Nem mentheték Ocsakovot az oroszok kardjától,
Hogy megválnék a nagy Porta Crimeának kulcsától.
Alig kezdék tigris módra dühösen ostromukat,
Megadák a török zászlók egyszeribe magukat!

A fenti írásokon kívül a „*Mindenes Gyűjtemény*” 1789-ben kiadott kötetében Pataky érdekes cikket jelentetett meg „*A Muszka Birodalom népessége*”¹⁸ címmel, amelyben Sz. I. Plescsejev (1752–1802) orosz etnográfus 1787-ben napvilágot látott művére való hivatkozással közölt adatokat.¹⁹ Mivel a komáromi folyóirat 1791-ben megszűnt, Pataky Miklós nem publikálhatott több orosz vonatkozású közleményt.

---

¹⁴ *Mindenes Gyűjtemény*, III. kötet (1790), 296.

¹⁵ Uo, 369–370.

¹⁶ Uo, IV. kötet (1790), 108–114.

¹⁷ RADÓ György: *A magyar–orosz irodalmi kapcsolatok történetéből. Egy 1790. évi magyar vers az oroszok ocsakovi győzelmét dicsőíti*. Filológiai Közöny, 1957. 1. sz. 112–116. D. ZÖLDHELYI Zsuzsa (szerk): *Orosz írók magyar szemmel*. I. Szöveggyűjtemény. Budapest, 1983. 19–21.

¹⁸ *Mindenes Gyűjtemény*, II. kötet (1789), 211.

¹⁹ SZ. I. PLESCSEJEV: *Obozrenyje Rosszijszkoj imperii v ninyesnyem szosztjojanjii*. Szankt-Petyerburg, 1787.

Az utolsó előtti kötetben sajnálkozó megállapítást olvashatunk arról, hogy szégyenletesen keveset tudunk a bennünket körülvevő népek történetéről, de nyomban ezt követően Hollandia és a nem sokkal korábban függetlenné vált Egyesült Államok virágzó gazdasági és tudományos életéről kapott rövid tájékoztatást az érdeklődő.²⁰ A szomszédos Oroszország ekkor még nagyon távolinak, s minden bizonnyal kevésbé vonzóknak és érdekesnek tűnhetett. Természetesen nem feledkezhetünk meg arról a tényről sem, hogy a magyar nemesség növekvő félelemérzettel figyelte a katonailag mind jobban megerősödő, Európa egyik vezető nagyhatalmává váló Orosz Birodalom terjeszkedő külpolitikáját, folyamatos területi térnyerését. Ezzel kapcsolatban rendkívül találóan írta Fenyő István irodalomtörténész: „...a rendi alkotmányt görcsösen féltő-védő nemesség nagyon is érthető ellenérzéssel viseltetett az osztrák zsarnokság ikertestvérével, a cárizmussal szemben,”²¹ amely csak módszereiben, politikai gyakorlata egyes vonásaiban különbözött a Habsburg-abszolutizmustól.

Hogy a magyar sajtó mit vett észre az orosz kultúra teljesítményeiből, azt a „befogadó fél” szükségletei magyarázzák. Minden hatásnak ugyanis, legyen az ideológiai, művészeti vagy bármilyen jellegű, megvannak a maga feltételei, amelyeket a társadalmi fejlődés belső törvényszerűségei határoznak meg. Azaz, egy másik nép kultúrájának „befogadása” akkor következhet be, ha „hozzáilleszthető” az adott társadalmi körülményekhez, a nemzeti élet korabeli jellegzetességeihez, hagyományaihoz, az „átvevő fél” eszmei sajátosságaihoz. Mindez nem csak a „hatásra”, hanem a kritikai fogadtatásra is vonatkoztatható.

Jól példázza ezt a magyar nyelvrokonság és az őshazakutatás oroszországi tudományos eredményeinek fogadtatása, illetve sajtó-visszhangja is. Ismeretes, hogy amikor a Jugria–Ugria név összezsengése – az olasz humanista tudós, Enea Silvio Piccolomini (a későbbi II. Pius pápa) nyomán – lassanként „közhellyé” vált a magyar–finnugor rokonság a történeti irodalomban, a hazai tudóskörök felháborodással fogadták e nemzeti hiúságot sértő, a „halszagú finn atyafiságot” hirdető eretnekséget.²² Hasonló elutasításban volt része a

---

²⁰ Mindenés Gyűjtemény, V. kötet (1791), 334–338.

²¹ FENYŐ István: *Az orosz irodalom fogadtatása a reformkori magyar hírlapirodalomban*. IN: KEMÉNY G. Gábor (szerk): *Tanulmányok a magyar – orosz irodalmi kapcsolatok köréből*. I. kötet. Budapest, 1961. 204.

²² ZSIRAI Miklós: *Finnugor rokonságunk*. Budapest, 1937. 481. PUSZTAY János: *Nyelvrokonság és nemzeti tudat*. Szombathely, 1995. 44–46. KERESZSI Ágnes: *Rokonné-*

svéd Philipp Johann von Strahlenberg 1730-ban Stockholmban megjelent „*Das nord- und östliche Teil von Europa und Asie*” című könyvének is, amelyben szibériai utazásának etnográfiai és nyelvészeti tapasztalatait összegezte, s ezzel nagy lépéssel vitte előre a finnugor nyelvrokonság ügyét. A korabeli magyar tudósok jelentős része azonban elutasította a manyisi (vogul) és hanti (osztják) néppel való rokonságot, mert – ahogyan Zsirai Miklós találóan írta – „*a keleti (hun) eredet talmi dicsőségében sütkérező nemzeti hiúság lázongott a lealacsonyító környezetbe keveredés szégyene ellen.*”²³ Elvértve akadtak csak olyan kutatók (mint Torkos József, Halmágyi István, Huszti András), akik vállalták és hirdették a rokonságot a „*muszka földön túl*” lakó finnugor nyelvű népekkel. A jeles történetíró, a pozsonyi evangélikus lelkész és líceumi rektor, Bél Mátyás (1684–1749) mindvégig kitartott a „*hun-szittya*” eredet mellett, bár közismert róla, hogy rendszeresen levelezett a Pétervárott professzori állásban levő Theophil Siegfried Bayerrel (1694–1738), akitől finn nyelvtant kért tanulmányozás céljából.²⁴

Amikor 1770-ben megjelent Sajnovics János (1735–1785) „*Demonstratio idioma Ungarorum et Lapporum idem esse*” című műve – amely világos okfejtésével és meggyőző érveivel helyes irányba vitte előre a finnugor nyelvrokonság bizonyítását –, annak ellenére, hogy a külföldi szakmai körökben nagy feltűnést és elismerést váltott ki, Magyarországon vegyes érzésekkel fogadták. A lapp rokonság hívei közé tartozott a Jénában tanult pesti evangélikus lelkész, a jozefinista Molnár János (1757–1819) is, aki nem csak lapp szavakkal tarkított hexameterekkel üdvözölte Sajnovicsot,²⁵ hanem a külföldi szakirodalomnak a kérdést érintő műveit is igyekezett megismertetni a hazai közvéleménnyel. 1783-tól bocsátotta útjára a „*Magyar Könyv-ház*” című időszakos kiadványát, amelyben – többek között – a finnugor

---

pek és őshazák. Budapest, 1996. 37–38.

²³ ZSIRAI Miklós: *A modern nyelvtudomány magyar úttörői*. I. kötet. Budapest, 1952. 14.

²⁴ BÉL Mátyás: *Adparatus ad historiam Hungariae*. Pozsony, 1735–1736. 414. Bél Mátyás és Theophil Siegfried Bayer kapcsolatáról: KOSÁRY (1980): 143. SZELESTEI N. László: *Bél Mátyás levelezése*. Budapest, 1993. 275. 276.

²⁵ Magyar Könyv-ház, III. sz. (1783), 648–652. SAJNOVICS János „*Demonstratio idioma Ungarorum et Laponum idem esse...*” című művének magyar nyelvű kiadása: Sajnovics János bizonyítása: a magyar és a lapp nyelv azonos. A nagyszombati kiadást latinból magyarra fordította: CONSTANTINOVITSNÉ VLADÁR Zsuzsa. Szerk.: SZÍJ Enikő. Budapest, 1994.

népek történetével, néprajzával, népzenejével foglalkozó külföldi szerzők, köztük számos oroszországi tudós írását ismertette. Folyóiratának kötetei alapján fogalmat alkothatunk arról, mit tudhatott a korabeli orosz tudományos életről az érdeklődő magyar olvasó. Ebből a szempontból külön figyelmet érdemel Molnár János kiadványának 1783-ban megjelent első négy kötete, amelyekben korábban készített jegyzeteit, recenzióit és kivonatait tette közzé.

Az általa ismertetett művek kiválogatásában elsősorban nyelvészeti érdeklődése vezette. Főként a magyarok eredetének, őshazájának és nyelvrokonságának kérdései irányították figyelmét az Oroszországban dolgozó, többnyire német tudósok azon könyveire, amelyekben az említett problematikák megoldásához remélt adatokat találni. Ezért olvasta el Georg Wilhelm Steller (1709–1746) természet-tudós és orvos 1734-es, valamint 1737–1739-es kamcsatkai utazásáról szóló leírását,²⁶ amelyről alapos ismertetőt jelentetett meg. A recenzens különösen az itilmen nép életmódját bemutató leírást idézte hosszabban, és ehhez 211 szavas magyar-kamcsatkai szójegyzéket is fűzött.²⁷ S. G. Gmelin (1745–1774) német botanikus észak-perzsi utazásáról írt könyvében²⁸ is – érthető módon – a magyar őstörténet fontos színhelyeinek (köztük a Volga-mentének, illetve Asztrahán és Baku vidékének) leírása ragadta meg Molnár János figyelmét.²⁹ Peter Simon Pallas (1741–1811) híres, „*Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*” című művét szintén olvasta Molnár János, és a kiadvány mindhárom kötetéről részletes kivonatot közölt, gondosan ügyelve a magyarokra vonatkozó adatok kiemelésére. A recenzens könyvismertetőjének különös nyelvtörténeti értéket kölcsönöz az a mordvin és osztják szójegyzék, amelyet Pallas munkájából idéz.³⁰

A magyar evangélikus lelkész nagy tisztelője és kiváló ismerője volt az 1761–1769 között Oroszországban élt August Ludwig von Schlözer (1735–1809) német történésznek és statisztikusnak, aki már 1765-ben a Pétervári Tudományos Akadémia tagja lett, majd hazatér-

---

²⁶ G. W. STELLER: *Beschreibung von dem Lande Kamtschatka*. Frankfurt, 1774. (Reprint: 2009).

²⁷ Magyar Könyv-ház, II. sz. (1783), 69–87.

²⁸ S. G. GMELIN: *Reise durch das nordliche Persien in den Jahren 1770, 1771, 1772*. St.-Petersburg, 1774.

²⁹ Magyar Könyv-ház, II. sz. (1783), 140–155.

³⁰ Uo, II. sz. (1783), 85–95.

te után a göttingai egyetem professzoraként dolgozott.³¹ A magyar jozefinista gondolkodóra főként Schlözer „*Probe russischer Annalen*” című forrásértékű munkája tett maradandó hatást. Ennek recenzálásakor ismertette a 11-12. század fordulóján élt orosz évkönyvíró, Nyesztor életét és tevékenységét, krónikájának sorsát – ezzel kapcsolatban V. N. Tatyiscsev (1686–1750) és Gerhard Friedrich Müller (1705–1783) is hivatkozott –, majd Schlözer alapján felidézte a magyar olvasóknak az orosz föld őslakosságának kérdését és felsorolta az ott élt 11 finnugor népet.³² Molnár János tájékoztatta az olvasókat Johann Eberhard Fischer (1697–1771) pétervári professzor (az akadémiai gimnázium rektora, a klasszikus nyelvek kiváló ismerője) készülő szótáráról, amely negyven nyelv – köztük a finn és magyar – szókincsét kívánta összegyűjteni.³³ A rendkívül művelt recenzens arról is tudott, hogy Fischer kéziratban maradt szótárának egy részét (hanti és manysi anyagát) Schlözer az „*Allgemeine Nordische Geschichte*” (Általános északi történelem) című összefoglaló művében 1771-ben kiadta.³⁴ A magyar olvasók 1783-ban arról is értesülhettek, hogy napvilágot látott G. F. Müller hatalmas anyaggyűjtése két kötetben, „*Sibirische Geschichte*” (1768) címmel.³⁵ A „*Magyar Könyv-ház*” VIII. kötetében, 1796-ban Molnár János rövid cikket közölt Szent Metód kultúrtörténeti jelentőségéről, s ugyanebben az írásában ismét említést tett az orosz őskronika összeállítójáról, Nyesztorról is.³⁶

A magyar lelkész jól ismerte Ivan Ivanovics Lepjohin (1740–1802) természettudós és utazó, a II. Katalin által alapított Orosz Akadémia (Rosszijszkaja Akagyemija) 1783–1802 közötti titkárának tevékenységét

---

³¹ A. L. Schlözer életére és tevékenységére vonatkozóan: Eduard WINTER (Red): *August Ludwig von Schlözer und Russland*. Berlin, 1962. 107–246. H. NEUBAUER: *August Ludwig Schlözer (1735–1809) und die Geschichte Osteuropas*. IN: *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas*. Band 18. Berlin, 1970. 205–230. Julius FARKAS: *Schlözer und die finnisch-ugrische Geschichte*. IN: *Sprach- und Volkskunde. Ural-Altaiische Jahrbücher* (Wiesbaden), 1952. 1–22. H. BALÁZS Éva: *A. L. Schlözer und seine ungarischen Anhänger*. IN: F. JÁNOSI-ENGEL, G. KLINGENSTEIN, H. LUTZ (red): *Formen der europäischen Aufklärung*. Wien, 1976. 251–269.

³² Magyar Könyv-ház, II. sz. (1783), 7–18.

³³ Uo, III. sz. (1783), 505.

³⁴ ZSIRAI (1952): 17.

³⁵ Magyar Könyv-ház, III. sz. (1783), 505–509.

³⁶ Molnár János a Szent Metódról publikált szócikket a „*Némely nevezetes emberekről*” című írásában közölte: Magyar Könyv-ház, VIII. sz. (1796), 119–121.

is. Ezt bizonyítja a jeles tudós dél-oroszországi útikönyvének³⁷ ismertetése, amelyben a recenzens beszámolt Lepjohin művének tudományos novumairól, a cári birodalom földrajzáról és néprajzáról írt kiadvány forrásértékéről. A könyvismertető szerzőjének figyelmét elsősorban a mordvin, csuvas és tatár népre vonatkozó adatok keltették fel, s ezzel magyarázható, hogy írásában Magyarországon először közölt mordvin nyelvű szöveget (a Naphoz szóló imádságot).³⁸ Az evangélikus tudós alaposan áttanulmányozta Lepjohin művét, abban a reményben, hogy a Volga menti népek szókincsében magyar szavakat talál.

A recenzált könyvek túlnyomó részét Molnár János az 1635-ben Nagyszombatban alapított, 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre költöztetett egyetem nagyhirű könyvtárában olvasta el. Itt bukkant rá a II. Katalin közreműködésével összeállított szótár, a „*Linguarum totius orbis vocabularia comparativa*” első kötetére is, amely Peter Simon Pallas gondozásában, 1786-ban, Pétervárott látott napvilágot. Erről a munkáról, amely az összes XVIII. századi többnyelvű szótár közül a leggazdagabb finnugor anyagot tartalmazta, a recenzens 1793-ban írt nyelvészeti közleményében számolt be a magyar olvasóknak.³⁹ A tudós lelkész 1804-ben, a nyelvész Gyarmathi Sámuel (1751–1830)⁴⁰ „*Affinitas*” című művének ismertetésekor ismét említett az orosz összehasonlító szótárról, arra utalva, hogy a magyar tu-

---

³⁷ I. I. LEPJOHIN: *Dnyevnije zapiszki putyjesztoij po raznim provincijam Rosszizskovo goszudarsztva*. T. 1–4. Szankt-Petyerburg, 1771–1775. Molnár a H. Hase-féle német fordítást ismerte, amely 1774-ben Altenburgban került kiadásra.

³⁸ Magyar Könyv-ház, III. sz. (1783), 132–147.

³⁹ MOLNÁR János: *Név-egyeztetés*. Magyar Könyv-ház, V. sz. (1793), 150.

⁴⁰ A nemesi származású, kolozsvári születésű Gyarmathi Sámuel a bécsi egyetem orvosi karán tanult. Később Schlözer (már 1771-ben állást foglalt a magyar–finnugor nyelvrokonság mellett) hatására és sürgetésére írta meg – Sajnovics János elméletének folytatójaként – „*Affinitas linguae Hungaricae cum Linguis Finnicae originis Grammaticae demonstrata*” (1799) című kitűnő könyvét, amelyben azt hangsúlyozta, hogy a nyelvek rokonságának fő bizonyítékát nem a szavak, hanem a toldalékok, ragok és képzők közös eredetében kell keresni. Az összevető hasonlítást kiterjesztette a többi finnugor nyelvre is, helyesen ismerve fel, hogy ezek közül a magyarhoz a manysi és a hanti nyelv áll a legközelebb. Azt is kimutatta, hogy a török–magyar szóegyezések a hosszas történelmi érintkezésből származó utólagos átvételek és nem az állítólagos nyelvrokonság bizonyítékai. Gyarmathi munkásságának jelentőségéről: M. NAGY Ottó: *Gyarmathi Sámuel élete és munkássága*. Kolozsvár, 1944. (Legújabb kiadása: Budapest, 2010.). BÁRCZI Géza: *A magyar nyelvtörténeti kutatások történetének vázlata*. IN: BENKŐ Loránd (szerk): *A magyar nyelv története*. Budapest, 1967. 581–592; GULYA János: *Gyarmathi Sámuel*. Budapest, 1978.

dós számos példát hoz „*abból a dicsőséges, új, orosz betűkkel írt és Szent-Pétervárott nyomtatott könyvből.*”⁴¹

A „*Magyar Könyv-ház*” hasábjain Molnár János 1783-ban részletesen beszámolt a Pétervári Tudományos Akadémia szervezetéről és működéséről is.⁴² Ezzel az írásával az volt a célja, hogy felhívja a figyelmet a magyar tudóstársaság létrehozásának fontosságára és támogassa azokat az elképzeléseket, amelyek már hosszabb ideje egy ilyen jellegű intézmény felállítására irányultak.⁴³ A tudós lelkész cikkének forrásai a „*Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae*” és a „*Novi Commentarii*” című pétervári akadémiai kiadványok voltak, amelyek 1728-tól, illetve 1750-től jelentek meg. Molnár János, aki rendszeresen nyomon követte e tudományos folyóiratok közleményeit, terjedelmes recenziójában ismertette a Nagy Péter által 1725-ben felállított akadémia történetét, a külföldről meghívott híres tudósok (köztük Daniel Bernoulli, Leonhard Euler, Johann Caspar Taubert, Jacob Stählin, Tobias Lowitz, Ulrich Theodor Aepinus, Johann Gottlieb Georgi, Johann Georg Gmelin, Georg Wolfgang Krafft, Gerhard Friedrich Müller, Anton Friedrich Büsching és mások) névsorát, az intézmény célkitűzéseit, szervezeti felépítését és szabályzatát. A cikk írója felsorolta az akadémia osztályait, a tagság tudományos fokozatait, sőt még a tudósok jövedelmeit is, hogy az olvasók reális képet kapjanak az orosz tudomány bőkezű támogatásáról. A tudós lelkész ezen közleményében többször is említést tett a korabeli pétervári akadémián használt nyelvek kérdéséről. Ezzel kapcsolatban felidézte azt a hivatalos rendelkezést, amely szerint „*minden deákul (azaz latinul) vagy orosz nyelven írassék, továbbá az évenkénti közgyűlésen felolvasásra kerülő két beszéd (oráció) közül az egyik latinul, a másik oroszul hangozzék el,*” de „*a deák is elébb oroszra fordíttassék és nyomattassék ki.*”⁴⁴ Az akadémia égisze alatt működő egyetem tevékenységét ismertette a recenzens beszámolt arról, hogy ott min-

---

⁴¹ Magyar Könyv-ház, XXI. sz. (1804), 78–103.

⁴² Uo, II. sz. (1783), 63–67.

⁴³ Bél Mátyás 1735-ben készített részletes tervezetet a magyarországi tudományos akadémia létrehozására. Bessenyei György, a hazai felvilágosodás egyik legkiválóbb alakja, az 1778-ban megjelent „*Magyarság*” és az 1779-ben írt „*Holmi*” című röpirataiban javasolta az akadémia mihamarabbi felállítását. A 18. század második felében rajtuk kívül még Kollár Ádám, Hell Miksa és Révai Miklós készített hasonló jellegű tervezeteket.

⁴⁴ Magyar Könyv-ház, II. sz. (1783), 69.

den preceptor oroszul és valamennyi professzor pedig latinul köteles az előadását megtartani, azaz németül vagy franciául senki sem oktathatja az adott diszciplínát. A szerző cikkét az akadémiai intézmények, köztük a csillagvizsgáló, a botanikus kert és a nyomda tevékenységének felvázolásával fejezte be.

A „*Neues St. Peterburgisches Journal*” 1781-es évfolyamának első és második számát ismertette⁴⁵ Molnár János pontos tájékoztatást adott az 1765-ben, orosz arisztokraták és külföldi akadémikusok, mint Grigorij és Vlagyimir Orlov, Roman Voroncov, Grigorij Tyeplov, Alekszandr Vjazemszkij, Leonhard Euler, Jacob Stählin, Johann Caspar Taubert és mások) által alapított Szabad Gazdasági Társaság (Volnoje ekonomicseszkoje obscsesztvo)⁴⁶ pályázatairól és tevékenységéről, megemlítve, hogy „*ma már hetvenre szaporodott tagságának száma.*”⁴⁷

A „*Magyar Könyv-ház*” hasábjain 1793-tól a „*Némely nevezetes emberekről*” című rovatban az evangélikus lelkész több, lexikonszerű cikket közölt „*Oroszországiak*”, „*Orosz birodalmiak*” vagy „*Péterváriak*” címmel a cári család és az udvar életéről, a bel- és külföldi könyvek cenzúrájának megszigorításáról I. Pál trónra lépése (1796) után,⁴⁸ majd 1804-ben „*Törvény- és tudományújítás az Orosz Birodalomban*” címmel I. Sándor (1801–1825) jogi és kulturális reformjairól, köztük az új egyetemek felállításáról és az alsófokú népoktatásról. Ezen kívül beszámolt a Pétervári Tudományos Akadémia 1803. december 23-ai üléséről is, amelyen A. Sz. Sztroganov gróf beszédet mondott és érdemrendeket osztott ki, valamint arról, hogy „*10 ezer rubelt irányoztak elő azok jutalmazására, akik neves oroszok lefestésében vagy kifaragásában kitűnnek.*”⁴⁹

1793-ban a kiváló publicista egyik írásában említést tett az 1762-ben Oroszországba került magyar származású orvosról, a moszkvai egyetem professzoráról, Keresztúri Ferencről (1738–1811). Vele kapcsolatban olvashatjuk: „*Moszkva városának Belogradi részében nagyon tudományok mindensége. Azoknak művelői közt olvasok ily nevet: operator*

---

⁴⁵ Uo, IV. sz. (1783), 7–17.

⁴⁶ A Társaság tevékenységének összefoglaló története: V. V. ORESKIN: *Volnoje ekonomicseszkoje obscsesztvo v Rosszii (1765–1917)*. Moszkva, 1963.

⁴⁷ Magyar Könyv-ház, II. sz. (1783), 12–13.

⁴⁸ Uo, X. sz. (1798), 125–128.

⁴⁹ Uo, XXI. sz. (1804), 208.

et prosector Kereszturi” (Keresztúri Ferenc sebész és kórboncnok).⁵⁰

Molnár János írásai tehát arról tanúskodnak, hogy szerzőjük nagy szorgalommal és példás alapossággal gyűjtötte az orosz tudományos életre vonatkozó híreket, és azokat – ha némi késéssel is – sorra eljuttatta a magyar olvasókhöz. Természetesen illúzió és naivitás lenne azt gondolni, hogy ezek az információk tíz- és százezrekhez jutottak el, mivel a folyóirat olvasóinak száma mindössze néhány száz volt. Ez pedig a 9,5 milliós Magyarország népességéhez viszonyítva elenyésző kisebbségnek tűnik.

A 18. század utolsó évtizedének magyar nyelvű folyóiratai közül kiemelt helyen kell említenuünk a kezdetben Győrben, majd Bécsben megjelent „*Sokféle*” című irodalmi kiadványt. Az 1791-ben indult folyóirat kiadója és szerkesztője az a Sándor István (1750–1815) gróf volt, akit a magyar művelődéstörténet kiváló műfordítóként, irodalmárként és az első hazai bibliográfusként tart számon, s a maga korában az egyik legolvasottabb és legsokoldalúbb polihisztornak számított.⁵¹ Az általa kiadott folyóiratot eredetileg szórakoztató és tanulságos olvasmánynak, ismerettárnak szánta. A tudós szerkesztő érdeklődése kiterjedt a nyelvtudományra is, s bár nevét nem emlegetik a hazai finnugor komparatiztika legkiválóbb művelői között, mivel nem olyan nagy formátumú kutató mint Sajnovics vagy Gyarmathi, mégis kétségtelen tudománytörténeti tény, hogy elévülhetetlen érdemeket szerzett a magyar–finnugor nyelvi rokonság hirdetése és népszerűsítése terén.⁵²

A „*Sokféle*” című folyóirat hasábjain a polihisztor tudós nem csak szépirodalmi és publicisztikai írásait közölte, hanem nyelvészeti okfejtéseit és felbecsülhetetlen értékű nyelvi gyűjtéseit is. A finnugor rokonság meggyőződéses híveként azt tervezte, hogy lakóhelyükön keresi fel az Orosz Birodalom területén élő nyelvrokonainkat. „*Egy igazi hazafi óhajta*” című cikkében részletesen felvázolta a távoli utazásra vonatkozó elgondolásait.⁵³ Mint írta, az ilyen feladatra vállalkozó kutatónak bőséges útiköltségre, a Habsburg-uralkodó hozzájárulására, a pétervári hatóságok engedélyére, az orosz nyelv kiváló

---

⁵⁰ Uo, V. sz. (1793), 27.

⁵¹ Egyik legismertebb munkája: SÁNDOR István: *Egy külföldön utazó magyarnak jó barátjához küldött levelei*. Győr, 1793. (Új kiadása: Budapest, 1990.).

⁵² RÉTHEI PRIKKEL Marián: *Sándor István nyelvtudománya*. Nyelvészeti Füzetek 60. sz. Budapest, 1909.

⁵³ *Sokféle*, III. sz. (1795), 108–127.

tudására, az oroszországi tudósok (köztük Gmelin, Pallas és mások) műveinek ismeretére és személyes támogatásukra is szükség lenne. Ezt követően ismertette az útitervet is, mely szerint Bécsből Varsón, Péterváron és Moszkván át jutottak volna el nyelvrokonainkhoz, s az utazás végcéljául Finnországot jelölte meg. E tudományos expedíció gondolatát minden bizonnyal Schlözer híres „*Allgemeine Nordische Geschichte*” (1771) című műve ébresztette fel a magyar tudósban. Erre utal a jeles német történésztlől átvett idézet is: „*Hat die ungarische Sprache sogar mit ihren entferntesten Schwestern gleichwohl eine so sichtbare Ähnlichkeit, so ist zu vermuten, dass sie mit ihren näheren Schwestern am Ural und an der Wolga noch näher Übereinkomme: möchte nur einst das Glück einen Sajnovics auch in diese Gegenden führen.*”⁵⁴ A cikk írójának óhaja azonban nem valósult meg, mert – mint írta – nem talált olyan útítársra, aki kiváló jellembeli, fizikai és tudományos erényei következtében alkalmas lehetett volna a rendkívüli feladatra. Később, 1808-ban újabb tervet dolgozott ki a finnugor népek felkutatására, de ez a szándéka sem vált valóra.⁵⁵

Sándor István munkáiban gyakran találkozunk a korabeli oroszországi tudomány olyan kiválóságainak nevével, akiknek művei forrásul szolgáltak nyelvrokonaink életére és a magyarok őstörténetére vonatkozóan. A legtöbbször Peter Simon Pallas könyveire hivatkozott, ezért valószínű, hogy az ő munkásságát ismerte a legjobban.⁵⁶ Gyakori utalásokat találunk nála August Ludwig von Schlözer műveire is, ám az iránta érzett tisztelet nem akadályozta meg az önálló ítéletalkotásban és véleménynyilvánításban, sőt olykor még tévedéseire is rámutatott. „*Schlözer igen csalatkozik – írta a magyar polihistor –, amikor azt állítja, hogy a lapp még minden idegen szótól mentes, pedig nemcsak svéd vagy német, hanem orosz szavakban is bővelkedik.*”⁵⁷ A jeles német tudós „*Allgemeine Nordische Geschichte*” című könyvét valószínűleg azért használta oly gyakran, mert ebben jelent meg elő-

---

⁵⁴ Uo, VII. sz. (1801), 57.

⁵⁵ Uo, X. sz. (1808), 137–138.

⁵⁶ P. S. Pallas művei közül Sándor István főként az alábbiakra hivatkozott: *Sammlung historischer Nachrichten über mongolischen Völkerschaften. St.-Petersburg, 1776. Reise in die südlichen Statthaltschaften des Russischen Reichs. Leipzig, 1801. Bemerkungen auf einer Reise in die südlichen Statthaltschaften des Russischen Reichs in den Jahren 1793-1794. St.-Petersburg, 1794.* E művekre való utalások: Sokféle, III. sz. (1795), 114., 203; X. sz. (1808), 147; VI. sz. (1799), 185.

⁵⁷ Sokféle, VIII. sz. (1801), 142.

szőr Johann Eberhard Fischer forrásértékű kéziratos szótárának manysi és hanti anyaga.

A „*Sokféle*” című folyóirat szerkesztője jól ismerte a volt Linné-tanítvány, Johann Gottlieb Georgi (1729–1802), az akadémia kémia- és földrajzprofesszorának munkáit is, köztük a „*Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs*” (Leipzig, 1783) című könyvét, amelyre cikkeiben többször is hivatkozott.⁵⁸ Az oroszországi tudósok közül Sándor Istvánnál még gyakran találunk utalásokat a neves Szibériakutató, Johann Georg Gmelin (1709–1755) professzor,⁵⁹ valamint unokaöccse, a Kaukázus, a Kaszpi-tenger és Perzsia egyes vidékeit beutazó Samuel Gottlieb Gmelin (1745–1774) munkáira,⁶⁰ Ivan Ivanovics Lepjohin és Pjotr Ivanovics Ricskov útleírásaira.⁶¹

Az említett munkákat Sándor István kritikával olvasta és használta, s ezek állításaival, adataival kapcsolatban több alkalommal a tévedésekre is rámutatott. A már idézett tanulmányában, amelyben oroszországi utazásának tervét fejtette ki, találóan mutatott rá arra, hogy az addigi kutatók (például Pallas és más német, orosz, svéd, dán útleírók) nem jegyezték le teljes pontossággal a nyelvrokaink között gyűjtött néprajzi és nyelvészeti anyagot.⁶² Egy későbbi cikkében pedig azt említette, hogy „*Schlözer mások írásaiból merítette finnugor szóanyagát,*”⁶³ ezért rendkívül fontosnak tartotta, hogy magyar tudós keresse fel nyelvrokainkat. Pjotr Ricskov azon állítását, hogy „*hajdan szlávul beszéltek a magyarok, és csak mostani hazájukban váltottak nyelvet*”, szintén visszautasította a magyar polihisztor, és a „*nyelvcseré*” gondolatával szemben az alábbi érvet szegezte: „*A nyelv változik, fejlődik, de egész nép senki kedvéért sem vesz fel idegen, más nyelvet.*”⁶⁴

A győri folyóiratkiadó és szerkesztő helytálló nyelvi fejtegetései – bármily furcsának tűnhet is ez annak a szemében, aki kézbe veszi a „*Sokféle*” köteteit – a maga korában észrevehető hatást nem gyakorol-

---

⁵⁸ Uo, VIII. sz. (1801), 79–80; XI. sz. (1808), 39.

⁵⁹ J. G. GMELIN *Reise durch Siberien von dem Jahre 1733 bis 1743* című négykötetes művére vonatkozó hivatkozások: *Sokféle*, III. sz. (1795), 110., 118. VI. sz. (1799), 17–19; X. sz. (1808), 135.

⁶⁰ J. G. GMELIN: *Untersuchungen der drei Naturreichen. St.-Petersburg, 1770–1784* című könyvére való utalás: *Sokféle*, III. sz. (1795), 110.

⁶¹ *Sokféle*, III. sz. (1795), 111–112.

⁶² Uo, III. sz. (1795), 115.

⁶³ Uo, VIII. sz. (1801), 73.

⁶⁴ Uo, VIII. sz. (1801), 139–140; V. MOLNÁR (1994): 121–124.

tak sem a nyelvtudomány művelőire, sem az iskolázottabb nemesi és polgári olvasóközönségre. Sajnos, ezen írásoknak az őket megillető elismerésben sem volt részük, mivel a magyar–finnugor nyelvrokonságot tagadó tudósok „*elhallgatták*”, az átlagolvasó pedig nem volt elég művelt ahhoz, hogy igazi értéküket észrevegye. E folyóirat kötetei azonban így is becses emlékei és számottevő dokumentumai a hazai tudománytörténetnek, a korabeli európai tudományos eredmények magyarországi ismeretének és fogadtatásának.

Az 1790-es évek végének magyar nyelvű hírlapjai viszonylag sokat írtak Oroszországról, de a hírek túlnyomó többsége politikai és katonai vonatkozású volt. A hazai olvasók érdeklődésének középpontjában Habsburg József nádor és Alekszandra Pavlovna nagyhercegnő (I. Pál cár leánya) 1799 áprilisi eljegyzéséről és októberi esküvőjéről, Fjodor Fjodorovics Usakov admirális földközi-tengeri katonai sikereiről, valamint Alekszandr Vasziljevics Szuворov hadainak magyarországi átvonulásáról, és sorozatos itáliai győzelmeiről beszámoló híradások álltak.⁶⁵ Elvértve azonban ezekben az években is szerepelt egy-két tudósítás az orosz tudományos és kulturális életről az ez idő tájt Bécsben megjelent „*Magyar Kurír*” hasábjain, főként az úgynevezett „*elegyes*” (vegyes) hírek között. A magyar olvasónak ugyanúgy tudomására jutott Peter Osten professzor „*új aranycsinálási*

---

⁶⁵ A. V. Szuворov Észak-Itáliába vonuló hadseregének egyik hadteste, körülbelül 11 ezer főnyi katonaság, haladt át Magyarország területén 1799-ben, M. V. Rebinder vezérőrnagy parancsnoksága alatt. Az orosz csapatok öt hadoszlopban a Lemberg, Duklai-hágó, Kassa, Miskolc, Eger, Hatvan útvonalon május 26-án érkeztek Pest-Budára, ahonnan Fehérvár, Sümeg, Nagykanizsa, Laibach (Ljubljana), Verona irányában vonultak tovább. A Magyar Kurír 1799. június 3-ai száma így számolt be az eseményekről: „Az orosz seregek egymás utáni csapatokban nagy figyelmességet érdemlő körülállással [azaz hatalmas tömegtől körülvéve] érkeztek be városunkba [Pestre és Budára], mely azon aranyidőkre emlékezteti az embereket, melyben régi őseink ez előtt mintegy 900 esztendővel napkeletről ide, Pannóniába és Dáciába jöttek ... Az ideérkezett orosz sereg... mind a mai napig egészségét és erejét annyira megtartotta, hogy ha gondos szemekkel valaki őket végignézi, bámulás nélkül nem szemlélheti. De bezzeg nagy becsülettel is fogadta ezen két város őket, mivel még érkezésük előtt közel 1000 akó [53 ezer liter] bort szedett egybe, melyet a lakosság pénz és jutalom nélkül, csupán jóindulatuktól ösztönözve hordott össze.” A hírlap ezt követően így folytatta tudósítását: „Ma reggel mentek el az orosz vitézek tőlünk teljes meglepéssel... A mi nagyjaink [azaz előkelőink], közép és alsó rendjeink a felebaráti szeretettel pontosan megegyező szívességgel viseltettek irántuk.” Az orosz csapatok magyarországi átvonulásáról részletesebben: DARVAS István: *Szuворov hadai Magyarországon 1799-ben*. Századok, 1949. 1–4. sz. 282–291. VAJDA Pál: *Szuворov csapatai Magyarországon*. Budapest, 1950. 3–11.

eljárása”,⁶⁶ mint az is, hogy a cári cenzúra a Habsburgok jól bevált gyakorlatához és módszereihez igazodik.⁶⁷ De a „*Magyar Kurír*” beszámolt a kurlandi és livlandi ifjúság képzése céljából Dorpatban (Tartuban) felállítandó egyetem tervéről,⁶⁸ továbbá arról a természet-tudományos közleményről is, amelyet Pallas államtanácsos jelentett meg az Azovi-tengerben keletkezett új szigetről.⁶⁹

Amikor 1800-ban I. Pál (1796–1801) cár váratlanul felmondta a szövetséget a bécsi udvarral, rövid időre háttérbe szorultak a magyar sajtóban az oroszországi vonatkozású hírek. Az új uralkodó, I. Sándor 1801 márciusi trónra lépése, a Napóleon-ellenes újabb katonai koalíció létrejötte után azonban ismét gyakrabban számoltak be a cári birodalomról – főként a kibontakozó reformokról – a hazai hírlapok. A bécsi „*Magyar Kurír*”⁷⁰ és a „*Magyar Hírmondó*”⁷¹ rendszeresen tájékoztattak az orosz iskolaügyet, a közművelődést és a tudományos életet érintő reformok híreiről, amelyekből hatékony és nagyarányú kulturális fejlődés képe bontakozott ki a néhány ezerre tehető művelt olvasói réteg előtt.

A fenti tudósítások arról tanúskodnak, hogy – mint a „*Magyar Kurír*” találóan megfogalmazta – „*az Orosz Birodalom Góliát-lépésekkel siet azon nagysághoz, melyet a néhai I. Péter és II. Katalin cárnő eleibe rajzoltak.*”⁷² A „*Magyar Hírmondó*” pedig egy helyen így összegezte 1802-ben az oroszországi változások tanulságait: „*Nyilvánvaló, hogy Muszkaország a nemrégben kezdődött századdal annyira ment, hogy szomszédjai figyelmességét méltán megérdemli, s a dolgok mostani folyásán gondolkodó elmének elég okot szolgáltatthat az arról való meggyőződésre, hogy egynéhány esztendőnk sokkal többet tehetnek valamely nemzet boldogságára, mint másszor több századok.*”⁷³ Ezt követően vizsgáljuk meg közelebbről, hogy e kétségtelenül jelentős kulturális változások mely vonatkozásairól szerzett tudomást a 19. század eleji magyar újságolvasó.

---

⁶⁶ Magyar Kurír, 1799. június 28. (I. félév, 798.).

⁶⁷ Uo, 1799. július 12. (II. félév, 59–60).

⁶⁸ Uo, 1799. november 21. (II. félév, 672.).

⁶⁹ Uo, 1800. május 23. (I. félév, 634–635.).

⁷⁰ A Magyar Kurír összefoglaló történetéről: KÓKAY (1979): 91–100., 140–143., 151–154. DEZSÉNYI Béla: *A Magyar Kurír és a cenzúra (1787–1793)*. MKsz, 1967. 12–39.

⁷¹ A bécsi Magyar Hírmondó sajtótörténeti jelentőségéről: KÓKAY György: *A bécsi Magyar Hírmondó (1789–1803)*. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve. Budapest, 1957. 164–190. KÓKAY (1979): 124–136.

⁷² Magyar Kurír, 1804. január 13. (I. félév, 62.).

⁷³ Magyar Hírmondó, 1802. május 14. (I. félév, 679.).

A korabeli hírlapokat tanulmányozva azonnal szembetűnik, hogy a sajtóhírek zöme az oroszországi közoktatási reformmal kapcsolatos. A „*Magyar Kurír*” és a „*Magyar Hírmondó*” rendszeresen közölt információkat a pétervári iskolaügyi reformbizottság munkájáról, az elkészült és jóváhagyott tervezetről,⁷⁴ végrehajtásának körülményeiről,⁷⁵ valamint az eredményeikről beszámoló miniszteri jelentésről.⁷⁶ 1804-ben érdekes cikk jelent meg az orosz mezőgazdasági szakoktatás helyzetéről és Andrej Afanaszjevics Szamborszki (1732–1815) Carszkoje Szeló-i kezdeményezéséről.⁷⁷ Ezzel kapcsolatban olvashatjuk: „*Ennek az oskolának felállítására egy Szamborszki nevű görögkeleti pap szolgáltatott alkalmatosságot, aki ... sokáig lévén Londonban, nagy szorgalmatosságot fordított az angliai mezei gazdaság megtanulására, s mivel a természeti tudományt és históriát is nagyon kedvelte, annál inkább boldogult amannak tanulásában és tanításában. Ő a néhai Alekszandra Pavlovna nagyhercegnővel Magyarországra küldetvén ..., nagyon alászállott ezen közhasznú institutum (tudniillik az általa alapított pavlovszki oktatási intézmény).*”⁷⁸

A magyar nyelvű hírlapok beszámoltak Fjodor Rosztopcsin gróf voronovói intézetéről⁷⁹ is, továbbá a moszkvai kereskedők társaságának arról a tervéről, hogy a manufaktúra- és bányatulajdonos

---

⁷⁴ *Magyar Kurír*, 1803. április 1. (I. félév, 414–416.)

⁷⁵ Uo, 1803. május 6. (I. félév, 573.). 1803. december 9. (II. félév, 735.). 1804. január 28. (I. félév, 267.).

⁷⁶ Uo, 1805. május 3. (I. félév, 566–568.).

⁷⁷ A. A. Szamborszki a Kijevi Teológiai Akadémia befejezése után, 1765-ben mint az orosz követség pópája került Londonba, ahol 16 évi tartózkodása alatt elmélyülten tanulmányozta az angol mezőgazdaság helyzetét és szakirodalmát. Hazatértét követően előbb Alekszandr Pavlovics nagyherceg egyik nevelője, majd 1797-ben a Szabad Gazdasági Társaság tagjává és a Carszkoje Szelóban alapított mezőgazdasági iskola igazgatójává választották. A következő esztendőben látott napvilágot „*Polozsenyije praktyicseszkoj skoli zemlegyelija i szelszkovo hozjajsztva*” (A földművelés és a mezőgazdaság gyakorlati iskolájának helyzete) Szankt-Petyerburg, 1798. című műve, amely a korszerű agrotechnikai eljárások hasznosságát hirdette. 1799-ben Alekszandra Pavlovna nagyhercegnő gyóntatópapaként került Magyarországra, ahol öt évet töltött és személyes ismeretségbe került a szarvasi mezőgazdasági mintaiskola létrehozójával, Tessedik Sámuellel (1742–1820). Oroszországba való visszatérése után Szamborszki hasonló mintagazdaságot hozott létre a harkovi kormányzóságban levő Sztratimirovkán. Életéről és tevékenységéről részletesebben: N. SZTYELLECKIJ: *Protojerej A. A. Szamborszki*. Kijev, 1896. V. MOLNÁR László: *Életutak találkozása 1703–1848*. Piliscsaba, 2004. 69–81.

⁷⁸ *Magyar Kurír*, 1804. augusztus 7. (II. félév, 172–174.).

⁷⁹ Uo, 1804. augusztus 7. (II. félév, 174.).

Pavel Grigorjevics Gyemidov által 1772-ben Moszkvában alapított és 1779-ben Pétervárra áthelyezett intézethez hasonló kereskedelmi iskolát kívánnak felállítani negyven tandíjfizető és ugyanannyi tandíjmentes tanuló részére.⁸⁰ Rövid cikk jelent meg a közegészségügy helyzetét javítani szándékozó 1802-ben kiadott cári rendeletről, amely újból megengedte, hogy orosz diákok külföldön is járhassanak orvosi egyetemre.⁸¹ 1805-ben a „*Magyar Kurír*” ismertette az orosz orvostudomány várható megreformálásának tervét, amelyet az új Orvosi Akadémia felállítására alapoztak, s erre a munkára az uralkodó a bécsi Johann Peter Frank professzort kérte fel.⁸² Egy másik hír három új állatorvosi akadémia létrehozásáról és a sebészetet tanuló ifjak Bécsbe, illetve Berlinbe történő kiküldéséről számolt be.⁸³ Ezenkívül olvashatunk még az 1757-ben Ivan Ivanovics Suvalov gróf javaslatára és I. Erzsébet támogatásával felállított Művészeti Akadémia évi jövedelmének hatvanezer rubelről száznegyven ezerre való felemeléséről, majd az 1802. december 23-án Alekszandr Szergejevics Sztroganov gróf elnökletével megtartott közgyűlésről is, ahol jutalmakat osztottak ki, továbbá I. Sándor azon elhatározásáról, hogy ezentúl minden évben tízezer rubel összeggel jutalmazza a legtehetségesebb festőket és szobrászokat.⁸⁴

Részletesen beszámoltak a magyar újságok I. Sándor felsőoktatási reformjairól is, így többek között a dorpati (tartui) egyetem felállításának tervéről,⁸⁵ javadalmairól és az építkezés előrehaladásáról,⁸⁶ az egyetemi önkormányzat (autonómia) kihirdetéséről,⁸⁷ könyvtára felállítására és évi gyarapítására rendelt összegről,⁸⁸ professzorainak „*udvari tanácsos*” címmel való felruházásáról,⁸⁹ a hallgatók és tanárok formaruhájáról,⁹⁰ továbbá az intézmény oktatási nyelvéről.⁹¹ Több

---

⁸⁰ Uo, 1805. február 1. (I. félév, 155.).

⁸¹ Magyar Hírmondó, 1802. április 6. (I. félév, 495–496.).

⁸² Magyar Kurír, 1805. november 15. (II. félév, 615.).

⁸³ Uo, 1804. október 16. (II. félév, 465–467.).

⁸⁴ Uo, 1803. január 18. (I. félév, 78.).

⁸⁵ Uo, 1803. február 8. (I. félév, 172–173); Magyar Hírmondó, 1803. február 4. (I. félév, 159–160.).

⁸⁶ Magyar Hírmondó, 1802. február 5. (I. félév, 187–188.).

⁸⁷ Magyar Kurír, 1803. december 6. (II. félév, 718.).

⁸⁸ Uo, 1805. január 8. (I. félév, 46.).

⁸⁹ Uo, 1803. február 8. (I. félév, 176.).

⁹⁰ Uo, 1804. július 17. (II. félév, 79–80.).

⁹¹ Uo, 1804. október 16. (II. félév, 484.).

cikk látott napvilágot a Pétervári Tudományos Akadémia mellett működő főiskola létesítéséről,⁹² valamint új egyetemek (köztük a kazanyi) szervezésének tervéről is.⁹³ Ezek a hírek a „*Szankt-Petyerburgszkije Vedomosztyi*” és a különböző németországi „*tudós levelek*” (Intelligenzblatt) híryanagából kerültek át a magyar lapokba, így például az a beszámoló is, amely a harkovi egyetem felavatásáról és a moszkvai univerzitás professzorainak magas kitüntetéseiről számolt be.⁹⁴ Ebből a cikkből arról is értesülhetünk, hogy a magyar származású moszkvai orvosprofesszort, Keresztúri Ferencet – kiváló szakmai munkája elismeréseként – briliánsgyűrűvel jutalmazták.

Gyakran szerepeltek a magyar újságokban olyan hírek, amelyek neves külföldi tudósok oroszországi meghívásáról illetve odaérkezéséről tudósítottak.⁹⁵ A külföldről meghívott tanárok között néhány magyarországi származású (magyar vagy szláv nemzetiségű) is előfordult, köztük Balugyánszky Mihály (a pétervári egyetem jogászprofesszora, első rektora, I. Miklós cár nevelője, igazságügyi államtitkár, később a tizenöt kötetes „*Orosz Birodalom Törvénygyűjteményé*”-nek összeállítója),⁹⁶ Sztojkovics Athanáz (1773–1832; Göttingenben tanult szerémségi „*hungarus*” értelmiségi, az első hazai szerb nyelvű fizikatankönyv szerzője), Lódy Péter (1764–1829), előbb Nagyváradon, majd – Fessler Ignác Auréllal és Martinovics Ignáccal egyidőben – Lembergben tanított, ezt követően Pétervárott jogászprofesszor, egyetemi dékán,⁹⁷ és Kukolnyik László (1765–1821), a

---

⁹² Magyar Hírmondó, 1802. április 16. (I. félév, 543–544.).

⁹³ Uo, 1803. január 28. (I. félév, 126–127.); Magyar Kurír, 1803. január 28. (I. félév, 124–125).

⁹⁴ Magyar Kurír, 1805. április 5. (I. félév, 437–438.).

⁹⁵ Uo, 1803. április 1. (I. félév, 416.). 1804. január 31. (I. félév, 139.). 1804. március 9. (I. félév, 313.). 1804. március 23. (I. félév, 367–369.). 1804. május 22. (I. félév, 636.). 1804. június 22. (I. félév, 780.). 1804. október 12. (II. félév, 455–456.); Magyar Hírmondó, 1802. február 23. (I. félév, 280.).

⁹⁶ Balugyánszky pályafutásáról részletesen: TARDY Lajos: *Balugyánszky Mihály*. Budapest, 1954. J. M. KOSZACSEVSZKAJA: *Mihail Andrejevics Balugjanszkij i Petyerburgszkij unyiverszityet pervoj csetoertyi XIX veka*. Leningrad, 1971. M. JU. DRONOV: *Mihail Andrejevics Balugjanszkij („Szvoj” szregyi „csuzsih”, „csuzsoj” szregyi „szvojih”)*. IN: J. Sz. Uzenyova (red): *Szlavjanszkij mir v tretijem tiszjacseletyjii. K 1150-letyiju szlavjanszkij pizmennosztyi*. Moszkva, 2013. 156–165. V. MOLNÁR László: *Egy „hungarus” tudós két cár szolgálatában (Balugyánszky Mihály, 1769 – 1847)*. IN: Szvák Gyula (szerk): *A mi ruszisztikánk*. Tanulmányok a 20/25. évfordulóra. Budapest, 2015. 144–163.

⁹⁷ V. M. ZVEREV: *Pjotr Dmitrijevics Logyij*. Bjuletyeny sztugyencseszkovo naucsnovo obscsesztva LGU. Vipuszk 2, 1959. 28–42.

római jog és a fizika professzora Pétervárott), akiknek Oroszországba történt meghívásáról így számolt be a „Magyar Kurír” 1804. március 9-én: „Balugyánszky Mihály a múlt ősszel Petersburgba utazott, s a neki szánt professzori hivatalot ott már el is kezdte. Rajta kívül ismét három magyar tudóst hívatnak az Orosz Birodalomba professzorságra, úgymint Sztójkovics Athanasius a harkovi császári univerzitásba; Lódy Péter Ung vármegyei születésű, a logika és a moralis philosophia (a morálfilozófia) lengyeli professzora Petersburgba, és Kukolnyik László beregi születésű hasonlóképpen oda, a természettudományok tanítására. Mind a hárman engedelmet nyervén az odaváló menetelre, Petersburg felé már úton vannak.”⁹⁸

Több magyar nyelvű cikk látott napvilágot a Pétervári Tudományos Akadémián végzett munkáról, a bőkezűen támogatott intézmény évi javadalmazásának felemeléséről,⁹⁹ természettudományi gyűjteményének gyarapításáról,¹⁰⁰ a nagyhírű tudóstársaság részére folyósított birtok- és pénzadományokról.¹⁰¹ Beszámolt a magyar sajtó az Akadémia szerteágazó külföldi kapcsolatairól, köztük arról is, hogy a párizsi Nemzeti Intézet (Institut National) a két intézmény addigi levelezésének összegyűjtését javasolta,¹⁰² a holland tudósok pedig értékes könyvajándékot juttattak el Pétervárra.¹⁰³ A „Magyar Kurír” 1804. szeptember 4-én cikket közölt arról a pályázatról, amely szerint: „A Petersburgi Császári Tudományos Akadémia nemrégiben ötszáz rubelt tett fel annak jutalmul, aki orosz versekben valamely szép tragédiát avagy szomorújátékot jelentet meg. A tárgyat (azaz a témát) a szerzőnek szabad tetszésére bízta ugyan ez a tudós Akadémia, mindazonáltal igen kedvezően venné, ha azon birodalom históriájából választja azt ... Ezt az ötszáz rubelt valamely ismeretlen személy küldötte ezen Akadémia részére.”¹⁰⁴

Kevesebb hírt közöltek a magyar újságok az 1783-ban alapított, 1796-ig Jekatyerina Romanovna Daskova hercegnő elnöksége alatt működő Orosz Akadémiáról, amely főként az irodalom és a nyelvtudomány ápolását, a filológiai kutatások támogatását tekintette elsődleges feladatának. A „Magyar Hírmondó” 1802-ben arról tájékoztatta olvasóit, hogy megjelent P. I. és D. M. Szokolov „Orosz nyelvtan”

⁹⁸ Magyar Kurír, 1804. március 9. (I. félév, 302.).

⁹⁹ Magyar Hírmondó, 1803. január 4. (I. félév, 16.).

¹⁰⁰ Uo, 1802. március 16. (I. félév, 381.).

¹⁰¹ Magyar Kurír, 1803. szeptember 16. (II. félév, 358.).

¹⁰² Magyar Hírmondó, 1802. október 5. (II. félév, 455.).

¹⁰³ Magyar Kurír, 1803. augusztus 9. (II. félév, 185.).

¹⁰⁴ Uo, 1804. szeptember 4. (II. félév, 194.).

(Rosszijszkaja grammatyika) című munkája, és a mű szerzőit államtanácsosi rangra emelték.¹⁰⁵

A „*Magyar Hírmondó*” a 19. század első éveiben több alkalommal is beszámolt az 1765-ben alapított, a gazdasági ismeretek terjesztésében kiemelkedő jelentőségű Szabad Gazdasági Társaság tevékenységéről, így például az 1803-ra kitűzött pályázat témájáról és díjairól,¹⁰⁶ az 1804. évi közgyűlésről, a beérkezett munkákról, valamint a bel- és külföldi nyertesek névsoráról.¹⁰⁷ Jó néhány cikk tájékoztatott az irodalom- és művészetpártoló I. Sándor bőkezű adományairól, az orosz és külföldi tudósoknak nyújtott jutalmakról. A „*Magyar Kurír*” 1804-ben arról tudósított, hogy az uralkodó A. F. Szevasztyanov (1771–1824) természettudósnak briliánsgyűrűt adományozott, mivel lefordította orosz nyelvre Carl von Linné „*Systema naturae*” című művének első kötetét.¹⁰⁸ Ugyancsak ez a lap számolt be meg nem erősített hír gyanánt arról, hogy a cár szolgálatába fogadta Julian Niemcewicz (1757–1841) lengyel költőt és politikust, a Tadeusz Kościuszko vezette felkelés résztvevőjét, „*aki pennája és nevezetes poétai írásai által is ismeretessé tette magát ... s most hazatért Amerikából Galíciába.*”¹⁰⁹ A Magyar Hírmondóban jelent meg cikk arról, hogy „*I. Sándor cár nem csak becsben tartja a tudományokat, hanem elő is mozdítja azokat a tudósok hathatós pártfogása által*”, amit jól bizonyít az a tény is, hogy a lőcsei születésű, Göttingenben Schlözernél tanult, később Bécsben működő evangélikus történetíró, Engel János Keresztély (németesen: Johann Christian Engel; 1770–1814) az uralkodótól briliánsgyűrűt kapott – Alekszandr Boriszovics Kurakin miniszter francia nyelvű levele kíséretében – „*Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*” (Halle, 1801) című munkájáért, amelyet a Pétervári Tudományos Akadémiának ajánlott, és művéből egy-egy példányt az uralkodónak, valamint miniszterének is megküldött.¹¹⁰

Az orosz arisztokrácia mecénási tevékenységéről, nemes gesztusairól is találunk híreket a magyar lapokban. Így például arról, hogy Andrej Kirillovics Razumovszkij gróf (1752–1836), a Pétervári Tudományos Akadémia elnökének és Ukrajna hetmanjának fia – aki 1810–

---

¹⁰⁵ Magyar Hírmondó, 1802. május 14. (I. félév, 679–680.).

¹⁰⁶ Uo, 1803. március 8. (I. félév, 293–294.).

¹⁰⁷ Uo, 1805. február 8. (I. félév, 190–192.).

¹⁰⁸ Magyar Kurír, 1804. május 22. (I. félév, 636.).

¹⁰⁹ Uo, 1803. március 1. (I. félév, 261.).

¹¹⁰ Magyar Hírmondó, 1802. február 26. (I. félév, 282–284.).

1816 között közoktatásügyi miniszter volt – gazdag könyvtárát, természettudományi gyűjteményét és százezer rubel összeget ajándékozott a moszkvai tankerületnek,¹¹¹ Nyikolaj Nyikityics Gyemidov (1773–1828) gyáros és bányatulajdonos pedig felbecsülhetetlen értékű gyűjteményével és ugyancsak százezer rubellel gazdagította szülővárosa, Jaroszlavl főiskoláját és gimnáziumát.¹¹²

I. Sándor reformjai, tudomány- és művészetpártoló tevékenysége mellett a „liberális” sajtószabadságra vonatkozó intézkedések híre sem kerülte el a magyar szerkesztők és újságolvasók figyelmét. Ezzel kapcsolatban olvashatjuk a „Magyar Kurír” 1804-ben közölt cikkében: „Sándor cár a magát illendő határok között a nyomtatásbéli szabadságnak pártját fogja, szembetűnőleg gyarapítja az orosz nemzet tudományos állapotát. Különböző városokban kezdtek mostanság orosz nyelven olyan új folyóiratok kiadatni, amelyek által sokféle közhasznú tárgyak tételnek közönségessé (ismertté), amilyenek a mesterségek, szántás–vetés, hazafiúi jótételek és effélék.”¹¹³

A Martinovics Ignác vezette 1794–1795-ös jakobinus mozgalom felszámolása és megtorlása után az osztrák hatóságok következetesen megakadályozták új magyar nyelvű hírlapok indítását, sőt a meglévők számát is csökkenteni igyekeztek. Rendkívül szigorú intézkedések léptek életbe a cenzúra területén, amelyek erősen megszürték a külföldi és hazai tudósításokat egyaránt.¹¹⁴ A hírlapok szerepét ezt követően az irodalmi és tudományos folyóiratok vették át, s a nemzeti nyelv és irodalom ápolásáért küzdő írók, költők (Kazinczy Ferenc¹¹⁵, Bessenyei György, Csokonai Vitéz Mihály, Batsányi János és mások) mozgalma ezekben jutott nyilvánosságához.

Ezen folyóiratok közül Kultsár István „Hazai Tudósítások” című kiadványa 1806-tól látott napvilágot, és eleinte csak belföldi híreket közölhetett, majd 1808-tól kezdve külföldieket is. Nevét ekkor „Hazai s Külföldi Tudósításokra” változtatták, és az „Orosz Birodalom” címszó alatt nagyrítván a tudományos élet néhány jelentősebb eseményéről

---

¹¹¹ Magyar Kurír, 1804. november 20. (II. félév, 643.).

¹¹² Uo, 1803. június 10. (I. félév, 734–735.).

¹¹³ Uo, 1804. július 10. (II. félév, 44.).

¹¹⁴ *Megbíráltak és bírálók (A cenzúrahivatal, 1780–1867)*. Vál.: MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit. Budapest, 1985. 11–27.

¹¹⁵ A Kazinczy-kutatásról legújabbban: DEBRECZENI Attila: *A Kazinczy kritikai életműkiadás textológiai problémái*. Debrecen, 2011. KAZINCZY Ferenc: *Hivatali levelezés*. S. a. r.: SOÓS István. Debrecen, 2013.

is beszámolt. 1817-től látott napvilágot e folyóirat „*Hasznos Mulatságok*” címet viselő, vegyes tartalmú melléklete, amelyben ismét gyakrabban jelentek meg hosszabb-rövidebb közlemények az orosz irodalomról.¹¹⁶ Ezek bemutatása azonban már meghaladja témánk időhatárait, ezért nem áll módunkban ismertetésük. Ugyanígy kénytelenek vagyunk eltekinteni az ugyancsak 1817-ben indított és 1832-ig (előbb Toldy Ferenc, majd Vörösmarty Mihály szerkesztésében) havonta rendszeresen megjelenő „*Tudományos Gyűjtemény*”¹¹⁷ orosz vonatkozású híryanagának bemutatásától is.¹¹⁸

Az 1780–1815 közötti orosz kulturális élet egyes teljesítményeiről beszámoló, általunk ismertett mintegy százhusz magyar nyelvű újságcikk azt bizonyítja, hogy a hazai hírlapokban évi átlagban három–négy orosz vonatkozású közlemény jelent meg. Mindez azt jelzi, hogy a nagyvilág dolgai iránt érdeklődő újságolvasó elenyészően keveset tudott meg a korabeli orosz nemzeti kultúra kimagasló alkotásairól. Sajnos, a két szomszédos nép kölcsönösen kevés információval rendelkezett egymásról, ami főként a viszonylag csekély számú érintkezésből, a korabeli tájékoztatási eszközök hiányából, a hatalmas, az adott korban nehezen leküzdhető távolságból, a rossz útviszonyokból és számos más tényezőtől fakadt. Ez utóbbiak közé tartozik az a félelem és szorongás, amelyet a magyar nemesség az „északi kolosszus”-sal szemben érzett, valamint az az aggodalma, nehogy Magyarország a lengyelek sorsára jusson. Ez az aggály azonban alaptalan volt, mivel a Habsburgok és a Romanovok a fenti időszakban többnyire szövetségesi viszonyban álltak és nyílt konfrontációra nem került sor köztük. Sőt, a Magyarország területén élő szláv népek (különösen a szerbek) mind nagyobb szimpátiával és várakozással tekintettek Oroszországra, amelyben a pánszláv törekvések legfőbb támaszát látták.

---

¹¹⁶ MAYER Rita: *Tudósítások Oroszországról Kultsár István „Hasznos Mulatságok”-jában. In: Irodalmak barátsága (A magyar–orosz és magyar–ukrán kapcsolatok történetéhez)*. Budapest, 1977. 38–48.

¹¹⁷ KÓKAY (1979): 338–354.

¹¹⁸ Tanulmányunk záróévének az 1815-ös esztendőt, a napóleoni háborúk lezárását követő Szent Szövetség rendszerének létrejöttét tekintjük, amely új politikai konstellációt eredményezett, s hosszú időre megszabta az európai nemzetközi kapcsolatok és a kulturális érintkezések alakulását.

Tamás Kloska

King George V's second visit to India: The Durbar of 1911 and the royal hunting expedition in Nepal

Abstract

Queen Elizabeth II's grandfather, King George V visited India twice. Firstly, in 1905 as the Prince of Wales, secondly in 1911 when he travelled to British India then as King of the United Kingdom of Great Britain and Ireland. 12 December 1911, at the Great Coronation Durbar in Delhi he and his wife Queen Mary were proclaimed as Emperor and Empress of India. During the ceremony George wore the newly made Imperial Crown of India, which was fabricated exclusively for the occasion and for him, no other British sovereign wore it later ever again. During the tour, George also moved the capital of India from Calcutta to Delhi. After the coronation, the King-Emperor took part in an almost two-week-long hunting expedition in Nepal, during which George hunted down many exotic animals.

Keywords: George V; British Empire; United Kingdom; British India; Delhi Durbar; British history;

India at the turn of the century

The word „*Durbar*” is a Persian term that was adopted in India to refer to a ruler's court. In British India, the name was attached to formal imperial assemblies called together to mark state occasions. The Delhi Durbars were coronation of British Monarchs as empress or emperors of the British Raj. There were three Coronation Durbars in British history: in 1877 (Queen Victoria's), in 1903 (King Edward VII's), and in 1911 (King George V's). The Durbars included homage by maharajas to the British monarch, military reviews, musical performances, sport events, public entertainments, garden parties etc.¹ In this study, we will focus on the third, the Durbar of 1911.

India, the Jewel in the British Crown at the turn of the century showed the image of tranquillity. The contemporaries believed that the English domination had never been so stable as before and the

---

¹ CODELL, Julie: *On the Delhi Coronation Durbars, 1877, 1903, 1911.* (http://www.branchcollective.org/?ps_articles=julie-codell-on-the-delhi-coronation-durbars-1877-1903-1911) (Retrieved 29 November 2016), 1.

British supremacy would remain to exist in the long run. The British Empire's great power position was significantly laid on the foundation of the possession of India. After the Indian Rebellion of 1857 (also known as the Sepoy Rebellion), the Government of India Act was passed by the Parliament in 1858.² Therefore the territories of the British East India Company and their administration were transferred to the direct rule of the British Crown through a Secretary of State for India. In 1876, Queen Victoria was proclaimed as Empress of India and the all-time Governor-General of India became the head of the local administration, who became known as the Viceroy (though it never was statutory authority.)³

About two-third of the Indian Empire was controlled directly by British administration; before the turn of the century, this covered three main areas such as the Bengal, Bombay and Madras Presidencies. Besides that, one-third of the area was ruled by about 600 different Rajas, Maharajas, Nawabs and Nizams. They reigned over areas of various sizes and they had varying degrees of internal autonomy. These small administrative units' foreign and military affairs were under the direct management of British political agents.⁴

At the turn of the 19th and 20th centuries, Bengal – with its 80 million inhabitants – was the largest province of India. The area was the centre of the Indian cultural and political life, and its capital, Calcutta was the capital of British India as well. In 1905, the British Government of India announced the division of Bengal, which was divided into two parts: East- and West-Bengal. With this, a new age has begun: the more than four-decade-long struggle of the British colonial rule and the birth of the Indian national movement.⁵ Such was the situation of India when the later George V first entered the country.

The Prince of Wales and the Jewel in the Crown

Queen Victoria's grandson, Prince George visited India first in 1905 with his wife, Mary of Teck (May). They undertook a long royal trip to India and Burma and during the almost five-month tour, they

---

² BALOGH András: *A brit korona ékköve: India*. História. Vol. 23. 2001, N° 3. 16.

³ *Imperial Gazetteer of India. The Indian Empire*. Vol. 4. Clarendon Press, Oxford, 1909, 16.

⁴ BALOGH: 17.

⁵ *Ibid*, 19.

visited Bombay, Jaipur, Agra, Gwalior, Lucknow, Calcutta, Rangoon, Mandalay, Madras, Bangalore, Mysore, Hyderabad and Karachi. Because of the quarrel with Lord Kitchener (who at that time was the Commander-in-Chief of the Army of India), Governor-General Lord Curzon resigned as Viceroy of India just in November 1905, his successor was Lord Minto⁶, who took his office while the royal tour was in progress, and this gave birth to some tense moments during the event.⁷ The princely couple's ship – called *Renown* – landed at Bombay 9 November. The Prince and Princess spent eighteen weeks in the country while they travelled around nine thousand miles by train.⁸ The legend about the later king's alcoholism, which pursued him for a long time was also born on this trip. The myth lacked any kind of truth, Prince George was a very abstemious man, although as the following quote illustrates, he did like a glass of wine after dinner. Lord Minto's wife, Mary Caroline wrote the following about George's Indian trip in her diary:

*"I heard from England the other day that the night of the Calcutta illuminations the Prince dined with Lord Kitchener; this is quite true, as I sat next to him. The story went on that both the Prince and Lord Kitchener were so drunk that they couldn't appear after dinner. [...] The Prince knows about these reports and spoke to me about them; he said I suppose they think the same thing in India because over one of the triumphal arches was written 'God help the Prince'... I think it is cruel, especially as he hardly touches any wine, no Champagne or liqueur, only a light Moselle."*⁹

During the journey Prince George and Princess May were fascinated by the country. They set sail for Europe 19 March 1906 with an experience they never forgot. Thereafter George had to wait almost six years to see once again the Jewel in the Crown of the British Empire.

Emperor of India

Succeeding his father, the late King Edward VII 6 May 1910, George was crowned as King of the United Kingdom of Great Britain

---

⁶ Elliot-Murray-Kynynmound, Gilbert John (1845–1914): the 4th Earl of Minto. He was the successor of Lord Curzon. Lord Minto served as Viceroy and Governor-General of India between 1905 and 1910.

⁷ CANNADINE, David: *George V. The Unexpected King*. Penguin Books, London, 2014, 28–29.

⁸ ROSE, Kenneth: *King George V*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1983, 61.

⁹ Cited in: ROSE: 81.

and Ireland 22 June 1911. 6 February 1911 in his first speech to Parliament the new king announced that he was planning a visit to India in the next winter, then as the Emperor of the country.¹⁰ The plan became reality in the same year, for the trip George was accompanied by Queen Mary, the Prince of Wales (his eldest son, the later Edward VIII) and his only daughter, Princess Mary. The king noted with pride that the whole Indian journey was only his own.¹¹

When planning the monarch's visit to India, it became a burning question whether in which crown King George should appear in Delhi? Should he wear the Imperial State Crown or St Edward's Crown? Should he crown himself as Emperor in the sight of his people or a simple proclamation will be enough? Randall Davidson, the Archbishop of Canterbury stated that in a land of Moslems and Hindus a Christian rite would not be appropriate. An agreement was reached: the king will arrive at the Durbar with a crown already on his head. But in which crown? The British laws do not allow the Crown Jewels to leave the shores of England, thus a new crown was made exclusively for the occasion and for King George V himself. Garrard & Company Ltd was entrusted to make a new headdress for the value of £60 000, that was the Imperial Crown of India.¹² The crown weighs 920 grams and it contains emeralds, rubies, sapphires and 6.100 diamonds. In the centre of the front cross, is a very fine Indian ruby and on the top cross, a large fine emerald.¹³ It has not been used since King George and it is now part of the Crown Jewels of the United Kingdom. The crown is located in the Jewel House at the Tower of London.

11 November 1911, the king and his company embarked the RMS *Medina* (which was therefore commissioned as the Royal Yacht), which 2 December 1911 - after a three-week-long voyage - at about ten o'clock anchored about two miles from Indian shore. Firstly, Viceroy Hardinge¹⁴ came aboard to greet the king and he was

---

¹⁰ FORTESCUE, J.: *Narrative of the visit to India of their majesties, King George V. and Queen Mary, and the coronation durbar held at Delhi, 12th December 1911*. Macmillan and Co., London, 1912, 79.

¹¹ ROSE: 132.

¹² ROSE: 133.

¹³ YOUNGHUSBAND, Sir George - DAVENPORT, Cyril.: *The Crown Jewels of England*. Cassell & Co., London, 1919, 21-22.

¹⁴ Hardinge, Charles (1858-1944): Viceroy and Governor-General of India between 1910 and 1916, who in the meantime replaced the Earl of Minto.

followed by the Governor of Bombay, the Commander-in-Chief of the East India Squadron and other officials. After half past three the royal couple left the ship „amid a salute of one hundred and one guns”.¹⁵ After that the King-Emperor and his wife advanced to a small pavilion where two thrones were prepared for them and hundreds of people were gathering to greet the couple. In his speech, George said that „feel myself no stranger in your beautiful city” and the crowd applauded him many times. At this event, the king wore the white uniform of an Admiral of the Fleet, with the ribbon and star of the Order of the Star of India^{16,17}

Each Coronation Durbar provided multiple directories and guidebooks for the attendees, such as the *Official Directory 1911*¹⁸, therefore we can get further information about the official events from that, and the account of the military historian Sir John Williams Fortescue¹⁹ who accompanied George to India as King's Librarian.

The King-Emperor's State Entry to Delhi took place 7 December and it lacked any splendour. The Emperor and Empress arrived from Bombay by train at the Selimgarh Bastion of the Delhi Fort where a special station for the reception of the Imperial couple was built. (A piquancy that gentlemen were not allowed to wear military uniform for this occasion.²⁰) The Indian dignities had advised the king the use of elephants which were the symbols of imperial rule in India for centuries. Ultimately George was riding on horseback to Delhi, despite of he was not a trained horseman. The Emperor wore the uniform of a British Field marshal and a white tropical helmet, which covered most of his face, thus he could easily be mistaken with a member of his military escort. Many did not recognise him from the crowd, on that day they went home disappointed.²¹

8 December the late King-Emperor Edward VII's memorial was

---

¹⁵ FORTESCUE: 106-107.

¹⁶ The Most Exalted Order of the Star of India: a British order of knighthood established by Queen Victoria in 1861, the senior order of chivalry associated with the Indian Empire.

¹⁷ FORTESCUE: 108.

¹⁸ Vid. *Coronation Durbar Delhi 1911. Official Directory with maps*. Superintendent Government Printing, Calcutta, 1911.

¹⁹ Fortescue, John Williams (1859–1933): British military historian. Between 1905 and 1926, he worked as the Royal Librarian at Windsor Castle.

²⁰ Ibid, 7–9.

²¹ ROSE: 134.

unveiled by King George and Queen Mary. The memorial took the form of a bronze equestrian statue of Edward, on a pedestal of red Agra sandstone. Its sculptor was Sir Thomas Brock.²²

Four days later, 12 December the grand spectacle compensated the disappointed people of Delhi. It is important that King George V was the first British monarch who actually was present at his own Coronation Durbar. In 1878, the actual Viceroy Robert Bulwer-Lytton, 1st Earl of Lytton read Queen Victoria's 1858 proclamation²³ in front of British officials and Indian maharajas, who then „paid ritual homage to the Crown, presenting gifts and bowing to Lytton seated before a large portrait of Queen Victoria in 1877”²⁴. King Edward VII's Coronation Durbar of 1903 differed from the previous one in that instead of Lytton the new Viceroy Lord Curzon was present at the ceremony.²⁵

The preparations for George V's Durbar had been going forward for many months. It became clear at the beginning of the preparations that the King-Emperor and the Queen-Empress should be sitting in the open air, instead of any building being appointed or constructed for the occasion. This was because the organizers kept in mind that as many spectators could see the Imperial couple as possible. George indicated that a semicircle with a pavilion in its centre should be formed, as a way of Indian dignities and other privileged individuals could sit curved around the Royal pavilion, the Shamiana. That was settled, the coronation scene was installed according to the king's request. The pavilion itself „rose from a broad base in three tiers, ascended by broad stairways, to a central structure supported by four slender columns and surmounted by a huge gilt bulbous dome”.²⁶ Fortescue also notes in his account that the dome was typical of late Mohammedan architecture.²⁷

The morning of 12 November was clear and cloudless despite the

---

²² *Coronation Durbar Delhi 1911*. *ibid*, 22.

²³ Queen Victoria's Proclamation of 1 November 1858: it declared that thereafter India would be governed by and in the name of the British Monarch through a Secretary of State.

²⁴ FRYKENBERG, Robert E. (ed.): *Delhi through the Ages*. Oxford University Press, Delhi, 1986, 232. Announces: CODELL: 1.

²⁵ *Ibid*.

²⁶ FORTESCUE: 143.

²⁷ *Ibid*, 39.

previous day's different forecast.²⁸ At 10:15 a.m. the arena was already more than three parts full, amongst the crowd were the British troops in red tunic who emerged nicely from the black and white mass with their scarlet uniform. This durbar incorporated European music by Handel and Meyerbeer (Barringer 181) played by massed bands.²⁹

Meanwhile George began his day with holding a Council, after that at half past eleven, he and his wife left their camp in an open landau drawn by four horses and just before noon, they arrived at the scene of the event saluted by one hundred and one guns. The King-Emperor wore the same robes as he wore on his coronation at Westminster Abbey back in June, with additional pieces of purple velvet bound with gold. George also wore the collar of the Garter³⁰ and the star of the Order of the Star of India. As we previously mentioned, the King-Emperor was not crowned at the ceremony on purpose, instead he arrived to the scene with the Imperial Crown of India already on his head. Although George did not like the official court events, yet he stated that the Durbar was the „*most beautiful and wonderful sight I ever saw*”³¹, nevertheless he complained about the heat and the weight of the crown.

When the imperial couple arrived, the huge crowd stood up. Viceroy Hardinge came forward to receive them and before King George and Queen Mary took their seats on their thrones at the Shamiana, they bowed right and left to the spectators. Then the Master of Ceremonies asked the Emperor's permission to open the Durbar, which was being granted. After that, King George read a short welcome speech.³²

The whole event was no longer than an hour, during the ceremony George was introduced to over one hundred maharajas.³³ The event had no central theme but contained some surprises: the

---

²⁸ Ibid, 145.

²⁹ CODELL: 4.

³⁰ The Most Noble Order of the Garter: English order of knighthood founded by King Edward III in 1348. The highest British civil and military honour, which is obtainable. The monarch alone can grant membership, and he or she is the Sovereign of the Garter.

³¹ ROSE: 135.

³² FORTESCUE: 151-153.

³³ FRYKENBERG: 232.

Emperor announced the reversal of Lord Curzon's 1905 partition of Bengal to appease the Bengali sentiment and he also announced that the new capital of British India is Delhi, instead of Calcutta. An interesting fact, that when George and Mary left their thrones under the Shamiana, many Indians rushed from the amphitheatre to kiss the thrones and the ground on which the imperial couple had stood.³⁴

The Times reported the following about the great event:

„The Great Coronation Durbar, which has occupied the thoughts of India for more than a year, has involved the most elaborate preparation, and has brought a quarter of a million people together from every part of the Indian Empire [...]. Enthroned on high beneath a golden dome, looking outwards to the far north whence they came, their Majesties the King-Emperor and Queen-Empress were acclaimed by over 100,000³⁵ of their subjects. [...] The Monarch sat alone, remote but beneficent, raised far above the multitude, but visible to all, clad in rich vestments, flanked by radiant emblems of authority, guarded by a glittering array of troops, the cynosure of the proudest Princes of India, the central figures in what was surely the most majestic assemblage ever seen in the East. [...] It was a sight which will remain indelibly engraved upon the memory.”³⁶

The Hungarian Media also reported about the Durbar:

„The Indian Coronation.

Delhi, 12. Dec. The Coronation Durbar held today at noon English King George V was ceremoniously proclaimed as Emperor of India. The Imperial couple was greeted by Viceroy Lord Hardinge in the front of the ceremonial tent. The orchestras were playing the coronation march. Then came the proclamation by a herald, the imperial couple listened to his words standing before the throne. Hardinge then put forward a number of cases of grace, and various donations, including the imperial couple's five million rupees gift for the purposes of public education. Shortly before the end of the Durbar the king also announced that the Indian Empire's capital will be transferred from Calcutta to Delhi.”³⁷

---

³⁴ CODELL: 4.

³⁵ According to Viceroy Hardinge, a mass of 250 000 people gathered for the event. Vid. HARDINGE, Lord: *My Indian Years, 1910–1916*. John Murray, London, 1948, 42.

³⁶ *The Times*. 13 December 1911.

³⁷ *Budapesti Hírlap*. Vol. 31. 1911, N° 296. 7.

The royal hunt in Nepal

After the Durbar the King-Emperor attended a nearly two-week hunt in Nepalese Terai. He awaited this event with much more enthusiasm than the Great Coronation Durbar itself. George told the following to Hardinge about the event:

„As probably this will be the last and only time in my life when I shall get big game shooting of this kind, I naturally want to have as many days in Nepal as possible.”³⁸

Although the king of Nepal, Maharajadhiraja Prilhivi Bir Bikram Shah Deva suddenly died 11 December 1911, it was decided to proceed with the preparations. King-Emperor George V arrived in Nepal at 10 a.m. Monday, 18 December.³⁹ He was met by the actual ruler of Nepal, Prime Minister Maharajah Chandra Shumsher Jung Bahadur Rana⁴⁰ who was the main host of the event. He spent months with the preparations: he put 600 elephant and more than 14,000 beaters and other retainers at George's disposal.⁴¹ Besides, every night, baits were put out for tigers over a large area of the country: oxes were driven to the edge of the jungle, in advance to lure tigers to the surrounding area. Along the valley of the Rui River a 13-mile road was constructed only for the occasion, which the King travelled through by car. Here, George was met by the second son of the Prime Minister of Nepal and they went after elephants in the jungle where the king shot his first two tigers. A good number of miles later, at 5.30 p.m., the royal party reached the camp at Sukhibar where a bungalow was built exclusively for George and it was fitted with electric light.⁴²

During the hunt, George's most successful day was Thursday, 21 December, when he hunted down four tigers and one bear.⁴³ On

---

³⁸ Cited in ROSE: 135.

³⁹ ROOKMAKER, Kees (et al.): *The royal hunt of tiger and rhinoceros in the Nepalese terai in 1911*. Pachyderm, 2005, N° 38. 89–90.

⁴⁰ Chandra Shumsher Junga Bahadur Rana (1863–1929): the fifth Prime Minister of Nepal. He became maharaja in 1901, and he received King-Emperor George V in 1911.

⁴¹ ROOKMAKER: 90–91.

⁴² Anonymous: *The historical record of the imperial visit to India, 1911, compiled from the official records under the orders of the Viceroy and Governor-General of India*. John Murray, for the Government of India, London, 231. Announces: ROOKMAKER: 89.

⁴³ ROOKMAKER: 91.

Sunday, 24 December, Christmas day was opened with a small divine service in the morning. In the afternoon, the king inspected over 70 kinds of animals, which were presented to him by Prime Minister Shumsher. A rhino calf which was presented to George left Calcutta 1 April 1912 and was transported to England, to the London Zoo. In the evening the Maharajah was decorated with the insignia of a Knight Grand Commander of the Royal Victorian Order⁴⁴. 27 December, George shot one tigress, the 20th since the start of the expedition. One day later the king and his company travelled 12 miles by car and on the way back to the train, George shot his last tiger, the 21st.⁴⁵

During the hunting expedition, the King-Emperor and his and his company hunted down 39 tigers, eighteen rhinoceroses and four bears, of which George shot personally twenty-one tigers, eight rhinos and one bear.⁴⁶ „A record, and I think will be hard to beat.”⁴⁷ – he said about his hunting successes.

While her imperial husband was hunting tigers, elephants and bears, Queen-Empress May went sightseeing to Agra, then to Rajputana. After that, she rejoined George in Calcutta where the royal couple spent their last week in India.

At the end of the tour, 10 January 1912, George held his farewell speech in Bombay (now Mumbai). The King-Emperor was slightly touched by the farewell because he knew that there was little chance that he would see India ever again. In his speech he said: „To you, the representatives of Bombay, who have greeted us so warmly on our arrival and departure, I deliver this our loving message of farewell to the Indian Empire. Here the King's voice broke, and for some seconds he was unable to speak further. Then collecting himself, he read on: „May the Almighty ever assist me and my successors to promote its welfare and to secure to it the blessings and prosperity of peace.”⁴⁸ Before boarding the *Medina*, George could not stand not to make a sarcastic remark to Governor-General Hardinge: „You seem very pleased, Charlie, to be getting rid of us!”⁴⁹

---

⁴⁴ Royal Victorian Order: a British order of knighthood established by Queen Victoria in 1896, to reward personal services rendered the monarch.

⁴⁵ ROOKMAKER: 92.

⁴⁶ CANNADINE: 50.

⁴⁷ Cited in ROSE: 136.

⁴⁸ FORTESCUE: 244.

⁴⁹ Cited in ROSE: 136.

According to Fortescue, the success of the Durbar was above all to the „*sympathetic bearing and perfect dignity of Their Majesties*”.⁵⁰ Six days later, when Viceroy Hardinge made his first State Entry to Calcutta, an assassination attempt was carried out against him. Hardinge was seriously wounded and his personal attendant was killed in the incident. This attempt indicated that the British rule in India had not been as stable as the British thought.

To understand the relationship between George V and his Empire, we need to clarify the following. On the one hand, due to George's naval upbringing he did not receive the education deserved for a crown prince and he did not like official court events either (as he stated to his personal assistant, Arthur Bigge: „*We sailors [...] never smile on duty.*”⁵¹) Even in his elder years, his favourite pastime remained hunting and philately. On the other hand, he took his duties and responsibilities seriously which entailed with reigning: he was the monarch of the whole British Empire, not just Great Britain's. During his reign after the Great War – as David Cannadine highlights – George was noticeably strived to maintain a more personal relationship with his subjects and he knew that more publicity should be given to the royal family's provincial visits and imperial tours. The Great War raised many problems within the Empire because the Dominions for aiding the mother country in return demanded a corresponding word in the policy-making. In India, the nationalist agitation for independence frighteningly increased. George V, who saw the collapse of the Austro-Hungarian, the German and the Ottoman Empire believed that the key to the survival of the British Empire lies in becoming a „*national and imperial*”⁵² sovereign. Although George's second visit to India achieved its goal to strengthen the support for British rule in the country, with a new generation of nationalist leaders, like Mahatma Gandhi, who led a campaign of civil disobedience against the British rule between 1920 and 1921, the dissolution of the British Empire became only a matter of time.

---

⁵⁰ FORTESCUE:167.

⁵¹ Cited in ROSE: 169.

⁵² CANNADINE: 67.

Reference list

- BALOGH András: *A brit korona ékköve: India*. *História*, 2001/3. 16–20.
- CANNADINE, David: *George V. The Unexpected King*. Penguin Books, London, 2014.
- CODELL, Julie: *On the Delhi Coronation Durbars, 1877, 1903, 1911*. (http://www.branchcollective.org/?ps_articles=julie-codell-on-the-delhi-coronation-durbars-1877-1903-1911) (Retrieved 29 November 2016)
- Coronation Durbar Delhi 1911. Official Directory with maps*. Superintendent Government Printing, Calcutta, 1911.
- FORTESCUE, J.: *Narrative of the visit to India of their majesties, King George V. and Queen Mary, and the coronation durbar held at Delhi, 12th December 1911*. Macmillan and Co., London, 1912.
- FRYKENBERG, Robert E. (ed.): *Delhi through the Ages*. Oxford University Press, Delhi, 1986.
- Imperial Gazetteer of India. The Indian Empire*. Vol. 4. Clarendon Press, Oxford, 1909.
- ROOKMAKER, Kees (et al.): *The royal hunt of tiger and rhinoceros in the Napalese terai in 1911*. *Pachyderm*. 2005, N° 38.
- ROSE, Kenneth: *King George V*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1983.
- YOUNGHUSBAND, Sir George – DAVENPORT, Cyril.: *The Crown Jewels of England*. Cassell & Co., London, 1919.

M. Madarász Anita

Az Egyesült Királyság szerepe Európa talpra állításában, 1945–1955*

Abstract

By the end of the Second World War, it became clear that the role of the European powers fell sharply due to the US and the Soviet Union gaining ground. After the defeat of the Germans, a question arose as to how – with the help of which mechanisms and brakes – to be resort and set Europe up. The post-war significance and role of the United Kingdom were quite controversial in the period under discussion. UK should connect to Europe or should follow in US' footsteps, this was one of the most important decidable foreign policy issue of the country. The newly elected Labour government, the leaders of diplomacy had to face this dilemma since 1945, whilst they had to handle the occurring crisis in domestic politics appropriately. The operating – at first Labour then Conservative – governments' European policy between 1945 and 1955 were shaped along almost the same concept. The idea was the following: they should help to recover Europe from the devastation of World War II, but only within certain limits...

Keywords: Ernest Bevin, Winston Churchill, Churchill's three circles, Anthony Eden, missed chances, Third Power, Western Union, United States of Europe, EDC

„Ha mindnyájan hajlandók vagyunk megengedni, hogy cselekedeteinket napvilágnál ítéljék meg, meglesz az az előnyünk, hogy minden problémánkat az összes bíróságok legnagyobbika; a közvélemény a maga józan szemszögéből fogja vizsgálni. Nem vagyok pesszimista, de bármilyen kellemetlenek is a tények, szembe kell velük nézni. Semmi haszna nincs annak, ha gondolatainkat ködös diplomáciai nyelvezetbe burkoljuk. A külpolitika most nem olyan dolog, ami a közönségnek csak egy kicsiny szektorára korlátozódna. A totális háború eredményeképpen mindenki hozzászólhat saját sorsához. Szeretném a Háznak és az egész világnak, valamint mindenkinek, aki közügyekkel foglalkozik, megmagyarázni, hogy állandóan gondoljanak arra: ha nem akarunk totális háborút, totális békére van szükségünk.”¹

(Ernest Bevin, 1946. június 4.)

*

---

* Jelen munka egy készülő tanulmánykötet része: M. MADARÁSZ Anita: *Egy lépés előre, két lépés hátra*. Tanulmányok a brit–magyar kapcsolatok történetéhez.

¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL XIX-J-1-a Békeelőkészítő Osztály iratai). 72. doboz. Bevin beszéde a képviselőház külügyi vitájában, 1946. június 4-én. 1.

„Attól a naptól fogva, amikor a szövetségesek Nyugat-Európában partra szálltak, Anglia nem világhatalom többé.”²

(E. P. Thompson)

A második világháború végére nyilvánvalóvá vált, hogy az európai hatalmak szerepe jelentős mértékben csökkent az USA és a Szovjetunió térnyerésének köszönhetően. A németek vereségét követően felmerült a kérdés, hogy mily módon – milyen mechanizmusok, fékek segítségével – lehet újjárendezni és talpra állítani Európát.³ Az Egyesült Királyság háború utáni jelentősége és szerepe meglehetősen ellentmondásos volt a tárgyalt időszakban. Európához kellene-e csatlakozni vagy az USA nyomdokait érdemes-e követni, ez volt az ország egyik legfontosabb eldöntendő külpolitikai kérdése. Az újonnan megválasztott munkáspárti kormánynak, a diplomácia irányítóinak ezzel a dilemmával kellett szembenézniük 1945 után, miközben a belpolitikában bekövetkező válságot is helyénvaló módon kellett kezelni. Az 1945 és 1955 között működő – először munkáspárti, majd konzervatív⁴ – kormányok Európa-politikája közel azonos koncepció mentén formálódott. Az elképzelés lényege abban állt, hogy segíteni kell Európát talpra állítani a második világháború pusztításaiból, de csak bizonyos korlátok között. A brit vezetés számára a fontossági listán a kontinens nem szerepelt az első helyen, sőt csak a dobogós harmadik helyet szerezte meg, amint azt a Churchill-i három kör is bizonyítja. Az ország számára az Egyesült Államok és a gyarmatok sokkal fontosabb tényezőként jelentkeztek. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a brit politika rájőjjön arra, ez többé nem járható út. Amikor az Egyesült Királyság vezetésében tudatosult, hogy az ország elvesztette nagyhatalmi pozícióját és már képtelen betölteni korábbi funkcióját, akkor vonakodva ugyan, de Európa felé fordult. A kérdés az utókor számára az, hogy ez a politikai döntés nem tör-

---

² EGEDY Gergely: *Nagy-Britannia története, 1945–1987*. HVG Rt, Budapest, 1991. 13.

³ A korszak különböző területrendezési konferenciával, találkozóival nem foglalkozunk. Bővebben többek között lásd: BALOGH András: *A jaltai rendszer*. Rubicon (13), 2002. 4–10.; HALMOSY Dénes: *Nemzetközi szerződések, 1918–1945*. Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1983.; ORMOS Mária – MAJOROS István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.

⁴ Az 1945 utáni brit konzervatív gondolkodásról és politikáról bővebben: EGEDY Gergely: *Brit konzervatív gondolkodás és politika (XIX–XX. század)*. Századvég Kiadó, Budapest, 2005.

tént-e túl későn? Különböző irányzatok, elképzelések születtek arra vonatkozóan, hogy a brit döntéshozók Európa-politikája mennyiben volt hibás és mennyiben volt taktikus, a körülményeknek megfelelő eljárás. A történészek egy része az elszalasztott lehetőségekről beszél és a brit erőforrások túlzott igénybevételét emlegeti – oly módon, hogy felteszik a kérdést, miért kellett a gazdasági gyengeség mellett világpolitikát folytatni, s miért nem volt elég Európa? A történészek másik csoportja arra próbál választ és érveket találni, hogy miért hozta meg a brit vezetés azokat a döntéseket, amelyek nem feltétlenül Európa ügyét karolták fel. Egyetértés a mai napig nincs, s a kérdés továbbra is vita tárgyát képezi. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a különböző irányzatok rövid bemutatása mellett, felvázolja az Egyesült Királyság 1945–1955 közötti Európa politikáját – főként Ernest Bevin külügyminiszter és Winston Churchill miniszterelnök politikai nézetei segítségével – egy olyan időszakban, amikor minden döntés, minden elzárkózás a háború utáni kontinenst kezdte formálni.⁵

A „három kör” koncepciója

„Az Európával való eljegyzésünk története az egyik olyan lehetőség volt, melyet az illúziók nevében elvesztettünk.”⁶
(Tony Blair)

A második világháború végkimenetele jelentős mértékben változtatta meg a nemzetközi helyzetet. Az Egyesült Királyság a második világhégből a Három Nagy egyikeként került ki: nem volt ugyan szuperhatalom, mint az Egyesült Államok és a Szovjetunió, de a vi-

---

⁵ A hidegháborúról bővebben: NÉMETH István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. I-II. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. BALOGH András: *Az 1947–48-as fordulat a világpolitikában*. IN: FEITL István – IZSÁK Lajos – SZÉKELY Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*. Napvilág, Budapest, 2000.; BALOGH András: *Integráció és nemzeti érdek*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1998. 103–110.; BÉKÉS Csaba: *Hidegháború–enyhülés új megközelítésben*. Külügyi Szemle, 2014. tél. 3–18.; BÉKÉS Csaba: *Szuperhatalmi politika a hidegháborúban, 1945–1962*. Magyar Tudomány, 2008/1. 292–300.; MEZEI Géza (szerk.): *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése (1945–1949)*. Európa és a hidegháború a dokumentumok tükrében. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.; Henry KISSINGER: *Diplomácia*. Panem Könyvkiadó, Budapest, 2008.

⁶ Robert SELF: *British foreign and defence policy since 1945: Challenges and Dilemmas in a Changing World*. Palgrave Macmillan, New York, 2010. 113.

lág harmadik leggazdagabb hatalmának minősült így is. Ráadásul a három győztes közül a szigetország volt az első, amely belépett a háborúba és ellentétben a másik kettővel, az Egyesült Királyság üzent hadat Németországnak először. Az ország hírneve nagyobb volt, mint talán bármikor máskor a 20. század folyamán, azonban egyértelműen kimerült: már a háború utolsó hónapjaiban is látható volt, hogy az ereje jelentősen csökkent.⁷ Az USA és a Szovjetunió megerősödése után egyértelművé vált, hogy az Egyesült Királyság többé nem tudja azt a szerepet betölteni, mint a megelőző években, évtizedekben. A brit hatalom olyan gyorsan hanyatlott a háború utolsó hónapjaiban, hogy az USA meg volt győződve arról, hogy a Szovjetunióval együtt képes lesz kimunkálni a háború utáni rendezést az Egyesült Királyság közreműködése nélkül is. Valóban, a szigetország másodrendű hatalommá redukálódott, ugyanakkor a korábbi befolyása, kapcsolatai és nem utolsósorban a fennálló birodalma révén, jelenléte a világpolitikában semmiképpen sem volt elhanyagolható.

Az ország külpolitikájának alakulásában mindig fontos szerepet játszott a mindenkori kormány összetétele és emiatt különös érdeklődéssel szemlélte a világ az 1945-ös választások alakulását. Nem volt mindegy, hogy továbbra is a Konzervatív Párt fogja a hatalmat birtokolni, vagy a kormányzati pozíció átvándorol a Munkáspárt kezébe. Az új vezetéssel kapcsolatos egyik legfontosabb kérdés az volt, vajon milyen külpolitikát fog folytatni s mennyiben tér el Winston Churchill elképzeléseitől? Ignazio Silone olasz író úgy vélte, hogy „Angliának most lehetősége van arra, hogy a demokratikus forradalom vezetője legyen Nyugat-Európában.”⁸ Ezt a véleményt alátámasztja, hogy a választási kampány során elhangzottak olyan tervek, melyek szerint az Egyesült Királyság egy harmadik utas politikát fog folytatni, melynek eredményeképp az USA és a Szovjetunió ellensúlyaként jelentkezik. A munkáspárti vezetés számára pedig különösen hangsúlyozták, hogy szükséges és kívánatos lenne megerősíteni a Nyugat-Európához fűződő viszonyt és ezzel együtt remélték, hogy az új politika képviselői jobban szót értenek majd a szovjetekkel,

---

⁷ Christopher COKER: *Foreign and Defence Policy*. IN: Jonathan HOLLOWELL (ed.): *Britain since 1945. Making Contemporary Britain Series*. Blackwell Publishing, Oxford, 2003. 3–18. 3.

⁸ EGEDY (1991): 30.

mint a korábbi kormány.⁹ Robert Self szerint „az 1945-ben tanúsított leereszkedő távolságtartástól a kevesebb, mint két évtizeddel későbbi, az Európai Közösséghez csatlakozás első kísérletéig tartó brit átalakulásnak sok és eltérő oka van, azonban a brit politikusok vonakodása 1945-ben az európai jövő felkarolása iránt, a brit és a kontinentális európai pozíció közötti, a második világháború után bekövetkező hatalmas mennyiségi és minőségi szakadéknak tudható be.”¹⁰

Churchill az 1950-es évek elején kezdte el népszerűsíteni egyik legfontosabb, Európát is érintő külpolitikai koncepcióját, a „szabad nemzetek és demokráciák között fennálló három nagy kört”. A képzeletbeli ábrán a három kört a Nemzetközösség, az angolul beszélő világ és Európa testesítette meg. Churchill szerint: „ha végig gondolod ezt a három egymással összefüggő kört, látni fogod, hogy mi vagyunk az egyetlen olyan ország, mely mindháromban jelentős részt képez.” Ezt az elméletet támasztja alá a Nemzetközösség vezetése, az Egyesült Államokhoz fűződő különleges kapcsolat és Európa biztonságában és jólétében játszott szerep.¹¹ Az Európához viszonyulás kérdése folyamatosan napirenden volt, például egy tárcaközi bizottság arra a következtetésre jutott egy 1949. januári ülésén, hogy „a politikánknak amennyire csak lehet, segíteni kellene Európát a talpra állásban. De a koncepciónak korlátozott kötelezettségűnek kell lennie. Semmilyen körülmények között sem szabad őket azon a ponton túl segíteni, amikor már a segítségnyújtás minket gyengítene olyannyira, hogy már nem lennének érdemes szövetséges az USA számára, ha Európa összeomlik”. Ez az egy kiragadott példa is azt szemlélteti, hogy az 1950-es évek végéig az Egyesült Királyság „globális méretű prioritásaiból” – a Churchill-i három „összekapcsolódó kör” közül – Európa volt messze a legkevésbé fontos.¹² A probléma azonban abban rejlett, hogy az említett körülmények, a britek kiemelkedő nemzetközi szerepe, nem maradtak fenn sokáig. Mindez azt jelentette, hogy 1955-től kezdődően a britek Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolata függőségi viszonyba került, a Nemzetközösség és a II. világháború idején a hadigazdálkodás biztosítására létrehozott Sterling-övezet összeomlott, és ami talán jelen esetben a legfonto-

---

⁹ EGEDY (1991): 30.

¹⁰ SELF (2010): 113.

¹¹ David REYNOLDS: *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the Twentieth Century*. Second Edition. Routledge, New York, 2013. 190.

¹² SELF (2010): 112.

sabb, Nyugat-Európa az Európai Gazdasági Közösség (EGK) létrehozása által alakult át, az Egyesült Királyság részvétele nélkül.¹³

Az Egyesült Királyság és az „elszalasztott lehetőség”

„Európa nem elég; nem elég nagy, nem elég erős és egyedül nem képes megállni.”¹⁴
(Ernest Bevin)

A 20. századi brit történelemmel foglalkozó szakértők egy része számos alkalommal jegyzi meg, hogy az Egyesült Királyság alapvetően hibás Európa-politikát gyakorolt az 1945 utáni években. Mások azonban nem így látják: úgy vélik, tudatos és a körülményeknek teljesen megfelelő lépéseket tett a brit vezetés. Az mindenesetre bizonyos – és Robert Self is azt támasztja alá –, hogy „a stratégiai túlvállalás és a hosszútávon jelentkező gazdasági nehézségek együtthatása miatt egyre nehezebbé vált fenntartani a brit befolyást mind a három körben [értsd a Churchill-i három kör – M. M. A.], így a külpolitikai döntéshozók megkésve fordítottak figyelmet Európára. A politika ilyen irányváltotása mindig megkéssett, tétova és őszintétlen volt – s ez azzal az elkerülhetetlen következménnyel járt, hogy Nagy-Britannia igen gyorsan szerzett magának hírnevet, mint a »vonakodó európai« és a »kényelmetlen partner«”.¹⁵ A történészek egy része szerint tehát Európának a háború utóhatásaként jelentkező gyengesége az Egyesült Királyság nagy „elszalasztott lehetősége” volt,¹⁶ ekkor kellett volna aktív, határozott külpolitikát folytatni Európa irányába és az ország a brit tekintély és befolyás zenitjén vezethette volna Európát és oly módon formálhatta, alakíthatta volna, ahogy azt elképzelte. Ehelyett, amint Hugo Young állítja, a brit-közösségi kapcsolatok történelme bizonyítja, hogy az Egyesült Királyság érdekei többször szenvedtek csorbát, mert nem sikerült Európa „szívéhez” közel kerülnie. Tony Blair volt brit miniszter-

¹³ REYNOLDS (2013): 190.

¹⁴ Chris GIFFORD: *The Making of Eurosceptic Britain*. Second Edition. Ashgate Publishing, Surrey, 2014. 37. Eredeti idézet: „Europe is not enough; it is not big enough, it is not strong enough, and it is not able to stand by itself. [...]”

¹⁵ SELF (2010): 112. Bővebben: Stephen GEORGE: *An Awkward Partner: Britain in the European Community*, Oxford University Press, Oxford, 1998.

¹⁶ Bővebben: Roy DENMAN: *Missed Chances: Britain and Europe in the Twentieth Century*. Indigo, London, 1997.; Peter HENNESSY: *Never Again: Britain 1945–51*. Vintage, London, 1993.

elnök (1997–2007) Birminghamben 2001 novemberében jelentette ki, hogy: „Az Európával való eljegyzésünk története az egyik olyan lehetőség volt, melyet az illúziók nevében elvesztettünk és amelynek az eredménye a szenvedés volt. Itt az ideje annak, hogy alkalmazkodjunk a tényekhez. Nagy-Britannia jövője Európában van.”¹⁷ Robert Self munkájában olvasható John Coles azon állítása miszerint: „a brit szerep csökkenése Európában a hidegháború alatt nem volt reális politikai választás, amikor a kommunizmus és a szovjet ambíciók féken tartása tiszta nemzeti érdek volt és Nagy-Britanniának megvolt a képessége ahhoz, hogy hozzájáruljon ennek megvalósításához.”¹⁸

Mindezek alapján megkerülhetetlen az a kérdés, amit a történészek vetettek fel a téma kapcsán: nem lett volna-e jobb elfogadni az elkerülhetetlent és csökkenteni a védelmi kiadásokat, továbbá kisebb szerepet játszani a világpolitika alakításában? Valójában, ha közelebbről vizsgáljuk ezt az időszakot, belátható, hogy a lehetőség meglehetősen távolinak tűnt különböző, nagyon is világos okok következtében. Először is, az európai egyensúlyt érintő következő kihívás már egyre inkább napirenden volt: a szovjet fenyegetés léte azt jelentette, hogy már nem lehet a *Tízéves Szabályt* (Ten-year Rule)¹⁹ alkalmazni, mint az 1920-as években, amikor a kormány arra a feltételezésre alapozta a védelmi kiadásokat, hogy nem jelentkezett olyan eshetőség, miszerint a közeljövőben kitörne egy, a hatalmak bármiféle összetételű részvételével zajló háború.²⁰ Másodszor, az Egyesült Királyság a háborúból gazdaságilag ugyan meglehetősen gyengén került ki, de ennek ellenére is messze a legerősebb európai hatalom volt. Ennek egyik legfőbb gyakorlati alátámasztója az a tény, hogy a britek megtartották a sorozás intézményét a háborút követően is, s így viszonylag nagy katonai erővel rendelkeztek (1951-ben például 800.000 férfi és női katona állt szolgálatban): a GNP közel 10 százalékát költötték védelmi célokra szemben a háború előtti években költött 3 százalékkal. Ez egy figyelemre méltó erőfeszítés volt abban az időben, amikor az országot továbbra is sújtotta a készlethiány, s

---

¹⁷ SELF (2010): 113.

¹⁸ SELF (2010): 113.

¹⁹ Erről lásd bővebben: <http://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/themes/10-year-rule-disarmament.htm> - 2015. 09. 01., illetve Peter SILVERMAN: *The Ten Year Rule. Journal. Royal United Services Institution.* Volume 116, Issue 661, 1971. 42–45.

²⁰ COKER (2003): 4.

jegyrendszert, megszorító intézkedéseket kellett bevezetni.²¹ 1948-ban a brit védelmi kiadások már meghaladták az összes többi európai országét. A brit fegyvergyártás még 1952 végén is nagyobb volumenű volt, mint a NATO európai tagjaié együttvéve. Ennek eredményeképpen a britek úgy hitték, érdekeiket tekintve nem szorítkozhatnak kizárólag Európára. Ahogy a háború utáni első külügyminiszter, Ernest Bevin megjegyezte az Alsóházban: „Európa nem elég; nem elég nagy, nem elég erős és egyedül nem képes megállni.”²²

Meglehet, az Egyesült Királyság számára Európa nem volt elég nagy és erős, de az is bizonyos, hogy az ország túlvállalta magát és felélte az erőforrásait. Ezt az elgondolást támasztja alá az a tény is, hogy a háború utáni években a brit kül- és biztonságpolitikát általában a gazdasági hanyatlás tükrében vizsgálták. Christopher Coker munkájában olvasható, hogy volt egy olyan irányzat, amely úgy vélte, az Egyesült Királyság hanyatlása azért következett be, mert olyan szerepet vállalt fel, ami egyértelműen meghaladta saját erőforrásait. A „hanyatlás korának” történészei ezekben az években a „brit hatalom összeomlása”-ról, a „hosszú recesszió”-ról, a „hatalom csökkenése”-ről beszéltek, mely kifejezések a lehetőségek elvesztésének és a választások megkezdésének szellemét idézték. Egy másik irányzat úgy érvelt, hogy reálértékben mérve az Egyesült Királyság ereje nem hanyatlott a vizsgált időszakban: a haderő létszámának csökkentését a haderő korábban felduzzasztott volta és a szerkezeti fegyverzetcsökkentés követelte meg. Hozzá kell tenni, hogy a brit fegyveres erők még soha történelmük során nem voltak ilyen professzionálisak és olyan jól felszereltek, mint a tárgyalt időszakban. Coker szerint „azzal, hogy a haderőnemek a szakmaiságukkal olyan lendületet mutattak fel, amely a társadalom egészéből hiányzott, huszonöt katonai konfliktust tekintve fenntartás nélküli köztámogatottságot nyertek el. Annak ellenére, hogy a társadalmi kontúrok gyorsan változtak, a fegyveres erők közmegebecsülése fennmaradt.”²³ S ahelyett, hogy igazából felértékelődött volna a szerepe, az Egyesült Királyság fegyveres erőit mindössze átszervezték ezekben az években.²⁴

---

²¹ COKER (2003): 3.

²² Chris GIFFORD: *The Making of Eurosceptic Britain*. Second Edition. Ashgate Publishing, Surrey, 2014. 37. Eredeti idézet: „Europe is not enough; it is not big enough, it is not strong enough, and it is not able to stand by itself. [...]”

²³ COKER (2003): 4.

²⁴ COKER (2003): 13.

Az Egyesült Királysággal és Európával kapcsolatos történetírási perspektívák tekintetében a szakirodalom nem fog teljes igazságot tenni, azonban három nagyobb megközelítésre lehetőség nyílik – ezekből kettőt röviden már érintettünk. James Ellison munkájában világosan bemutatásra kerülnek ezek az elméletek. Ennek megfelelően az első, az elszalasztott lehetőség irányzata, amely kimondja, hogy az Egyesült Királyság helyzetének túl hosszú ideig tartó téves megítélése a felső szinten káros következményekkel járt. A második az elszalasztott lehetőségek irányzatára adott revizionista válasz, amely eltérő feltételezésből indul ki, s igyekszik megérteni és megmagyarázni a brit politikai választásokat és döntéseket, valamint a nehézségeket, amelyeket az európai tagságra való törekvés, annak elérése, majd hasznosítása során a britek tapasztaltak. A harmadik irányzat Alan Milward nemzeti stratégiai tézise²⁵, amely elutasítja az előző kutatás módszertanát, s a brit Európa-politikát tágabb keretek közé helyezi, továbbá azt állítja, hogy a brit kormányok stratégiai választása alapvetően helyes volt.²⁶ A továbbiakban azt elemezzük, hogy milyen gyakorlati politikai elhatározások, döntések születtek annak érdekében, hogy az Egyesült Királyság és Európa közeledjen egymáshoz – már csak azért is, mert az új nemzetközi felállásban az Egyesült Királyságnak – kialakult kényszerhelyzetében – szorosabbá kellett fűznie kapcsolatait a kontinenssel.

Az Egyesült Királyság és az együttműködés határai

„Hajnalban hirtelen éles, valósággal testi fájdalomra ébredtem. Fel-tört belőlem és elhatalmasodott rajtam az addig tudat alatt megbúvó meggyőződés, hogy vesztettünk. Csakhamar megszűnik a nagy eseményeknek az a nyomása, amelyre építve, amely ellen lélekben küzdve oly hosszú ideig tartani tudtam a 'repülősebességemet', s most lezuhanok. Nem adatik meg nekem a lehetőség, hogy kivegyem a részemet a világ jövőjének alakításában. Veszendőbe megy mindaz a tudás, mindaz a tapasztalat, amit felhalmoztam, mindaz a tekintély, s mindaz a rokonszerv, amelyre oly sok országban szert tettem.”

(Winston Churchill, 1945)²⁷

---

²⁵ Alan Milward tézisére bővebben nem térünk ki e tanulmány keretei között. Erről bővebben lásd: Alan S. MILWARD: *The Rise and Fall of a National Strategy, 1945–1963*, Volume I. Fank Cass Publishers, London, 2002.

²⁶ James ELLISON: *Britain and Europe. A Companion to Contemporary Britain 1939–2000*. Ed: Paul ADDISON, Harriet JONES. Blackwell Publishing, Oxford, 2005. 517–538. 518.

²⁷ Christian Graf von KROCKOW: *Churchill. Korrajz a 20. századról*. Gabo, Bp, 1999. 264.

A brit kormány a háborút követően komolyan fontolgatta azt a lehetőséget, hogy inkább Nyugat-Európával²⁸, semmint az Egyesült Államokkal való együttműködésre alapozva alakítsa külpolitikáját. Az Ernest Bevin (az Attlee-kormány külügyminisztere) célkitűzéseiről szóló vita is ezt az elképzelést támasztja alá, amely James Ellison szerint két kiindulóponton alapszik. Az első úgy tartja, hogy Bevin csekély fontosságot tulajdonított a brit-európai együttműködésnek²⁹: ami azt jelenti, hogy elsősorban az antikommunizmus és az Amerikához fűződő barátság motiválta lépéseit, s 1945-től kereste annak a lehetőségét, hogy kölcsönös védelmi megállapodást hozzon tető alá az Egyesült Államokkal. A második ezzel szemben azt sugallja, hogy Bevin, ami Európát illeti, integráció-párti volt és magáévá tette azt az elképzelést, hogy az Egyesült Királyság az európai szomszédaival megvalósított szoros együttműködés révén „harmadik erőként” egy köztes és együttműködő pozíciót foglaljon el a két új szuperhatalom között.³⁰

Ha visszatérünk az első elmélethez, azt tapasztalhatjuk, gyakran hangoztatják ezzel kapcsolatban, hogy a legmagasabb szintű „politikai akarat és a képzelet” kudarca miatt az Attlee-kormány soha nem vette komolyan azokat a lehetőségeket, melyet Nyugat-Európa kínált.³¹ Ráadásul az elgondolás túl nagy hangsúlyt helyez Bevinnek és a brit kormánynak az Egyesült Államokhoz fűződő kapcsolatok előtérbe helyezésével összefüggő érdekeire: 1945-től túl sok korrelációval utal egy Atlanti szövetség keresésére. Sőt, képtelen volt alkalmazkodni ahhoz az eseményfolyamhoz, amely 1949-ben a NATO létrehozásához vezetett.³² Geoffrey Warner szerint „a munkáspárti kormány Európa-politikájáról alkotott ezen alapvetően negatív kép pontatlan és tisztességtelen”.³³ Miért lehet helytálló ez a megállapítás? Egy-

---

²⁸ Az európai integrációról lásd: NÉMETH István: *Európa 1945-2000: A megosztástól az egységig*. Aula, Budapest, 2004.

²⁹ A brit-európai együttműködésről lásd: EGEDY Gergely: *Nagy-Britannia és az európai integráció: Az elutasítástól a csatlakozásig*. IN: ERDŐDY Gábor, PÓK Attila (szerk.): *Nemzeteken innen és túl: Tanulmányok Diószegi István 70. születésnapjára*. Korona Kiadó, Budapest, 2000. 371–389.; EGEDY Gergely: *Nagy-Britannia és Nyugat-Európa: Az integráció dilemmái, 1945–1972*. RUBICON 13:(9–10), 2002. 62–67.

³⁰ ELLISON (2005): 523.

³¹ SELF (2010): 117.

³² ELLISON (2005): 523.

³³ Geoffrey WARNER: *The Labour Governments and the Unity of Western Europe*. IN: Ritchie OVENDALE (ed.): *The Foreign policy of the British Labour governments*,

részt azért, mert Bevin, mint a nyugati „Nagy Négyek” egyike vezető szerepet játszott a német gazdaság rehabilitációjában, Franciaország helyreállításában, az 1948-ban, a Marshall-terv kivitelezésére létrehozott Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC)³⁴, az 1948-as Brüsszeli Egyezmény³⁵ Szervezete és a NATO megalakulásában. Sokkal lényegibb szinten viszont, Bevin Európa iránti közönyének kritikusi is gyakran figyelmen kívül hagyják Bevin korai lelkesedését a „Nyugati Egység” (*Western Union*)³⁶ ötlete iránt. Másodsorban azért, mert az Egyesült Királyság nem volt teljes mértékben előítéletes egy Európa alapú külpolitikával szemben, ahogy nem volt fogékony egy olyan iránt sem, amely az Egyesült Államokat az első számú szövetséges státuszába emeli. Erről tanúskodik, hogy Bevin és a brit kormány 1947–48-ban fontolgatta egy Nyugat-európai Unió ötletét. Ebből a szempontból Bevinnek, az Alsóházban 1948. január 22-én tartott híres beszéde létfontosságú volt. Ellison szerint – aki a második feltételezést tartja kivitelezhetőbbnek – „az európai prioritás csak a hidegháború kezdetén csökkent, amikor a brit gazdaság gyengesége és az Egyesült Királyság biztonsága szempontjából a nyugat-európaiak megbízhatatlansága együttesen arra kényszerítették a brit kormányt, hogy keresse a kapcsolatot az Egyesült Államokkal, amely biztosíthatta az Egyesült Királyság alapvető nemzeti érdekeit”.³⁷ Ebben a korai háború utáni időszakban a biztonság döntő súlya miatt az Egyesült Államokkal fenn tartott kapcsolatok fontosabbak voltak az európaiaknál. Így nem az történt, hogy az Attlee-kormány ösztönösen ellenezte a brit-európai egységet, hanem az az egység (különösen abban a formában, ahogy azt néhányan a kontinensen elképzelték) azidőtájt nem találkozott az Egyesült Királyság fő célkitűzéseivel. Ez a nézet további támogatásra talált a korábban is említett Alan Milward nemzeti stratégiai elképzelésében, amely hasonló irányvonalat követett, ugyanakkor az Egye-

---

1945-1951. Leicester University Press, Leicester, 1984. 61-82. 62.

³⁴ Jogutódja a Gazdasági és Együttműködési Fejlesztési Szervezet, amely 1961-ben jött létre Párizsban 18 európai ország, valamint az USA és Kanada részvételével.

³⁵ A brüsszeli szerződés az Egyesült Királyság, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg között jött lére 1948 tavaszán, melyben kölcsönös védelmet fogalmaztak meg egy esetleges német agresszióval, illetve a Szovjetunióval szemben.

³⁶ Erről lásd: Wilson D. MISCAMBLE: *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*. Princeton University Press, Princeton, 1992. 116.

³⁷ ELLISON (2005): 523.

sült Királyság háború utáni gazdasági célkitűzéseit tekintette elsődleges fontosságúnak.³⁸

1945-ben, egy hónappal Bevin hivatalba lépését követően, a Foreign Office olyan javaslatokat tárgyalt, amelyek Nyugat-Európa, az afrikai gyarmatok és a britek uralta Közel-Kelet egy gazdasági és politikai tömbé alakítását célozták az USA-val és a Szovjetunióval összemérhető munkaerő és gazdasági erőforrások birtoklása érdekében. Ennek a „Harmadik Erő”-nek a létrehozásával az Egyesült Királyság képes lett volna arra, hogy megerősítse korábbi pozícióját, mint egy szuperhatalom feltörekvő legfőbb szóvivője és *de facto* vezetője. Orme Sargent, aki hamarosan a Foreign Office állandó államtitkára lett, 1945 júliusában megjegyezte: az Egyesült Királyságnak vállalnia kell Nyugat-Európa és a Nemzetközösség vezetését, *„hogya két nagy partnerünket rákényszerítsük arra, hogy egyenlő félként kezeljenek bennünket”*.³⁹ Annak ellenére, hogy a javaslatot a Kincstár és a Kereskedelmi Testület elutasította attól való félelmében, hogy az esetleg ellenséges reakciókat vált majd ki Franciaországban, a Szovjetunióban és az Egyesült Államokban, a Bevin vezette Foreign Office központi célkitűzése maradt 1949 februárjáig, s ezt követően is csak vonakodva mondott le róla.⁴⁰

Mindezek mellett, a világpolitikában bekövetkezett események és a gazdasági nehézségek miatt az Egyesült Királyság számára a tény elfogadása, hogy többé már nem vezető világhatalom, nehezen ment. Az 1947-es Truman-doktrína világosan kimondta és alátámasztotta: az Egyesült Királyság többé nem képes betölteni korábbi szerepét.⁴¹ A brit vezetés ezt vonakodva fogadta el, Bevin az Alsóházban kijelentette: *„Ófelsége kormánya nem fogadja el azt a véleményt, hogy többé nem vagyunk világhatalom.”*⁴² Mindezek mellett az USA nem igazán támogatta azt a javaslatot, hogy a briteknek és nekik szorosan együtt kellene működniük. Az amerikaiaknak nem volt szükségük az Egye-

---

³⁸ ELLISON (2005): 523.

³⁹ SELF (2010): 117.

⁴⁰ SELF (2010): 117.

⁴¹ Komoly problémák akkor jelentkeztek, mikor a britek beavatkoztak a görögországi polgárháborúba 1944 végén. 1944 és 1947 között a brit kormány jelentős összeggel (87 millió font) támogatta a görög royalistákat. 1947-ben azonban pénzügyi problémák jelentkeztek, többé már nem volt képes a brit pénzügyminisztérium fedezni a háborús költségeket. Bevin ekkor fordult az USA-hoz és jelezte, hogy rövid időn belül a görögöknek nyújtandó anyagi támogatás folyósítása leáll. Ez vezetett a Truman-doktrína megfogalmazásához.

⁴² EGEDY (1991): 33.

sült Királyságra. Ez a kinyilatkoztatás is segített abban, hogy az 1940-es évek végétől a brit politikusok rájöjjenek: a világhatalmi ambíciók ideje végleg lejárt, s ezt felismervén az ország az európai együttműködés felé forduljon. „Nem vagyunk nagyhatalom, és soha többé nem leszünk az. Nagy nemzet vagyunk, de ha továbbra is úgy viselkedünk, mint egy nagyhatalom, hamarosan megszűnünk nagy nemzet lenni.”⁴³ Ignó Pál sajtóattasé és Richard Crossman munkáspárti képviselő között lezajlott 1948. júniusi beszélgetés is alátámasztja, hogy egyre jobban erősödött az a nézet, miszerint az Egyesült Királyság Európa része. Crossman szerint ugyanis „a mai kormány tulajdonképpen a fábiánus programot hajtja végre, de ma már a régi fábiánus program nem elegendő; Anglia lényegében a kontinens alkatrészévé vált s így az angol szocialistáknak éppen úgy fel kell mérniük a politikai »lét vagy nem lét« kérdéseit, mint ahogy a kontinensen a marxisták tették. Persze ez az, amiben Bevinól és a többi mai vezetőtől nem kaphatnak irányítást, viszont mégis csak a Labour Party az a mozgalom, amelynek keretében ez a megújulás megindulhat.”⁴⁴ Bár Bevin végül is megértette, hogy az Egyesült Királyság nem állhat Európán kívül és gondjait nem kezelheti elkülönítetten az európai szomszédok problémáitól, hajlandóságának mindig voltak világosan meghatározott határai az Európával való összekapcsolódást illetően. Bevin mindenekelőtt „vehemens ellenzője maradt az európai föderalizmusnak”. Ahogy az egyik híres metaforájában fogalmazott: „Nekem nem tetszik [...] Ha megnyitjuk Pandora szelencéjét azt találjuk, hogy az tele van trójai falovakkal”.⁴⁵ Mint sok kortársa számára, a kormányközi alapon történő, nyugat-európai együttműködésre vonatkozó elképzelés Bevin számára is elfogadható volt, azonban a föderalizmus és integráció közös intézményekkel nemzetek feletti irányítással egészen mást jelentett. Self szerint ez a megkülönböztetés kulcsfontosságú az Európával való együttműködés iránti háború utáni politika bármilyen fokú megértése szempontjából. Bevinnek egyáltalán nem volt ellenére vezető szerepet játszani a kormányközi kooperációban a Marshall Segély

---

⁴³ 1949-ből, Sir Henry Tizardtól (professzor, védelmi tanácsadó; 1885–1959) származik ez az idézet. H. HARASZTI Éva: *Anglia és Magyarország párhuzamos története, 1945–1951*. Scolar Kiadó, Budapest, 2002. 150.

⁴⁴ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia, 1945–1964) 4. doboz 14. 387/pol/res. A jelentés 1948. június 16-án érkezett. Tárgy: Ignó Pál sajtóattasé feljegyzése Crossman képviselővel folytatott beszélgetéséről.

⁴⁵ P. M. H. BELL: *France and Britain, 1940–1994: The Long Separation*. Routledge, New York, 2014. 101.

OEEC-n keresztüli elosztását, vagy Nyugat-Európának a NATO által történő védelmét illetően. Mégis, az Egyesült Királyság először nem volt hajlandó csatlakozni a segélyhez.⁴⁶ Ignotus és Crossman beszélgetésük során részben érintették a Marshall-segély kérdésének ügyét is. Crossman a munkásokkal kapcsolatban úgy fogalmazott: „*a külpolitika pedig sajnos nem érdekli őket eléggé ahhoz, hogy annak megváltoztatása végett határozottan fellépjenek és ebben a tekintetben is nagyon megnehezedett a helyzetünk a Marshall-terv óta, amikor a »fogadjuk-e el a Marshall-segélyt vagy ne fogadjuk el?« vált az európai politika választóvonalává. Bevin politikájára azelőtt félreérthetetlenül azt mondhattuk, hogy »nem«. De amióta úgy érezzük, hogy a Marshall-teroben való részvételt helyeselnünk kell, és amióta ez vált az ő külpolitikájának szemmel látható vezérfonalává, azóta csak azt mondhatjuk, hogy »igen, de...«. Már pedig »igen, de« vagy »nem, de« alapon nem lehet tömegeket mozgósítani.*”⁴⁷

A kényszerhelyzet ellenére a brit döntéshozók a kezdetektől fogva intenzív idegenkedést mutattak minden olyan javaslattal kapcsolatban, amely csökkentette a brit mozgásteret bármely fontosabb befolyási övezetben, vagy amely a szuverenitás bizonyos mértékű feladását tette szükségessé egy, a nemzeti kormányok számára diktálni képes nemzetek feletti „főhatóság” irányában.⁴⁸ Ez az ellenségesség Bevinnek a Hágai Kongresszus 1948. májusi, a politikai unió fölött hatalmat gyakorló Európai Parlamentre vonatkozó kéréseivel szembeni ellenkezésében mutatkozott meg erőteljesen.⁴⁹ Bevin ezek mellett vonakodott eleget tenni az Egyesült Királyságra nehezedő amerikai nyomásnak is, miszerint vállalja fel az újonnan létrehozandó egyesült Európa vezetését. 1947–49 folyamán kemény, ám sikeres csatát vívott az amerikaiakkal, akik azt a politikai elképzelést erőltették, hogy az OEEC inkább egy nemzetek feletti, az európai integrációt elősegítő testület legyen. 1950. május 9-én tartott beszédében Ro-

---

⁴⁶ SELF (2010): 117.

⁴⁷ MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia, 1945–1964) 4. doboz 14. 387/pol/res. A jelentés 1948. június 16-án érkezett. Tárgy: Ignotus Pál sajtóattasé feljegyzése Crossman képviselővel folytatott beszélgetéséről

⁴⁸ SELF (2010): 117–118.

⁴⁹ Ignotus megkérdezte Crossman-t, hogy miért maradt távol a hágai kongresszustól, hiszen az eredeti tervek szerint elment volna a tanácskozásra. „*Vajon az kedvetlenül tette el, hogy a pártból leginkább az élesen antikommunista elemek mentek Hágába?*

- *Az is, de általában – legyintett –, örültem, amikor úgy dönthettem, hogy nincs értelmem.*” MNL OL XIX-J-1-j (Nagy-Britannia, 1945–1964) 4. doboz 14. 387/pol/res.

bert Schuman⁵⁰ egy olyan javaslattal állt elő, miszerint Franciaország és Németország szén- és acéliparát egyetlen főhatóság irányítása alá kellene vonni, oly módon hogy a létrejövő szervezet nyitott legyen más országok számára is. Az Egyesült Királyság azonnal visszautasította a Schuman-tervet. Arra hivatkoztak, hogy az újonnan megalakuló szervezetben, vagyis az Európai Szén- és Acélközösségben (ESZAK, Montánunió) a többségi szavazásnak köszönhetően nem lenne egyik tagnak sem vétőjoga. A döntésben persze az is szerepet játszott, hogy az 1940-es évek végén a szigetország jóval több szenet és acélt termelt, mint Franciaország vagy Nyugat-Németország.⁵¹ Ehhez még hozzáadódott az is, hogy Bevin nehezményezte, amiért nem kapott előzetes értesítést a bejelentésről, ráadásul még ennél is jobban irritálta, hogy tudomása szerint, az amerikai külügyminisztériumot már korábban tájékoztatták. Ezt a tényt, mint bizonyítékot értelmezte, amely arra utal, hogy az akció pusztán egy francia-amerikai terv arra nézve, hogy aláássák a brit vezető szerepet Nyugat-Európa rekonstrukciójában.⁵²

Az Egyesült Királyságban bekövetkező kormányváltás nem módosította különösebben az Európa-problémát, mivel az 1951-ben hivatalba lépő konzervatív kormány lényegében hasonlóan kezelte az európai integráció kérdését. Mielőtt azonban rátérünk az 1950-es évek Európa-politikájára, nézzük meg, hogy Churchill miként vélekedett erről a kérdéstről az 1940-es években. 1940 júniusában Churchill meglebegtette Jean Monnet, francia gazdasági és politikai tanácsadónak az egy kormánnyal és parlamenttel, közös állampolgársággal, megosztott szuverenitással működő brit-francia „oldhatatlan szövetség”-re vonatkozó tervét. Majd 1943-ban tovább erősítette hírnevét azzal, hogy egy rádióadásban egy „gazdasági és katonai együttműködési struktúra által támogatott” Európa Tanács létrehozására szólított fel.⁵³ S ami a legfontosabb, 1946. szeptember 19-én Zürichben egyfajta *Európai Egyesült Államok* létrehozásának a lehetőségéről beszélt, amelyben az Egyesült Királyság barátként és szponzorként venne részt: „*Most olyat mondok, amin önök csodálkozni fognak. Az első*

---

⁵⁰ Robert Schumanról, az európai integráció szülőatyjáról bővebben: http://europa.eu/about-eu/eu-history/founding-fathers/pdf/robert_schuman_hu.pdf - 2015. 09. 30.

⁵¹ EGEDY (1991): 36.

⁵² SELF (2010): 118.

⁵³ SELF (2010): 119.

lépésnek az európai család újjáteremtésére a Franciaország és Németország között kötendő szövetségnek kell lennie. [...] Pillanatnyilag lélegzethéttelhez jutottunk. De a veszély nem múlt el. Ha meg akarjuk teremteni az Európai Egyesült Államokat – vagy bárhogy is nevezzük majd –, most kell hozzájárulnunk.⁵⁴ Franciaország csak ily módon tudja visszaállítani szellemi és kulturális vezető szerepét Európában. Európa megújulása nem lehetséges egy szellemileg nagy Franciaország és egy szellemileg nagy Németország nélkül. Kis nemzetek ugyanannyit érnek, mint a nagyok és azzal nyernek megbecsülést, hogy hozzájárulnak a közös ügyhöz. Németország azon ősi államai és fejedelemségei, amelyek kölcsönös előnyök mentén szabad akaratukból csatlakoztak egy föderációhoz, megtarthatnák egyéni státuszukat az Európai Egyesült Államok keretei között. [...] Most összegzem az ügyeket, amelyek Önök előtt állnak. Nekünk folyamatosan arra kell törekednünk, hogy építsük és megerősítsük az Egyesült Nemzetek Szervezetét. Azon világkép értelmében és keretei között egy regionális szerkezetben újra létre kell hozni az európai családot – amelyet hívhatunk Európai Egyesült Államoknak – és az első gyakorlati lépésként megalakítani az Európa Tanácsot. Ha kezdetben az

---

⁵⁴ EGEDY (1991): 33. Eredeti szöveg: „I am now going to say something that will astonish you. The first step in the re-creation of the European family must be a partnership between France and Germany. [In this way only can France recover the moral and cultural leadership of Europe. There can be no revival of Europe without a spiritually great France and a spiritually great Germany. The structure of the United States of Europe will be such as to make the material strength of a single State less important. Small nations will count as much as large ones and gain their honour by a contribution to the common cause. The ancient States and principalities of Germany, freely joined for mutual convenience in a federal system, might take their individual places among the United States of Europe.] At present there is a breathing space. The cannons have ceased firing. The fighting has stopped. But the dangers have not stopped. If we are to form a United States of Europe, or whatever name it may take, we must begin now. [...] I now sum up the propositions which are before you. Our constant aim must be to build and fortify the United Nations Organisation. Under and within that world concept we must re-create the European family in a regional structure called, it may be, the United States of Europe, and the first practical step will be to form a Council of Europe. If at first all the States of Europe are not willing or able to join a union we must nevertheless proceed to assemble and combine those who will and who can. The salvation of the common people of every race and every land from war and servitude must be established on solid foundations, and must be created by the readiness of all men and women to die rather than to submit to tyranny. In this urgent work France and Germany must take the lead together. Great Britain, the British Commonwealth of Nations, mighty America – and, I trust, Soviet Russia, for then indeed all would be well – must be the friends and sponsors of the new Europe and must champion its right to live. Therefore I say to you “Let Europe arise!” A teljes szöveget lásd:

http://www.coe.int/t/dgal/dit/ilcd/Archives/selection/Churchill/ZurichSpeech_en.asp - 2015. 08. 28.

összes európai állam nem akar vagy nem képes csatlakozni egy unióhoz, nekünk akkor is össze kell gyűjteni és kapcsolni azokat, akik akarnak és, akik tudnak. Minden ország népe és minden faj háborútól és szolgaságtól való megváltásának szilárd alapokon kell nyugodnia, minden férfi és nő készségén, hogy inkább meghal, minthogy zsarnokságnak vesse alá magát. Ebben a sürgős munkában Franciaországnak és Németországnak együtt kell vezető szerepet vállalnia. Nagy-Britanniának, a Brit Nemzetközösségnek, az erős Amerikának – és bízom benne, hogy Szovjet-Oroszországnak, s ha így lesz, akkor minden rendben lesz – az új Európa barátjának és támogatójának kell lennie és síkra kell szállnia annak létjogosultságáért. Ezért azt mondom Önöknek: *“Európa emelkedj!”* Ezt az elképzelést 1948. május 7-én Hágában megismételte.⁵⁵ *„Miért kellene Európában oly sok millió felvilágosult és kulturált megalázkodó családnak mindig félelemben reszketve ülve várnia, hogy a rendőrség kopog az ajtaján? Ez az a kérdés, amelyre itt választ kell adnunk. Ez az a kérdés, amelyet itt hatalmunkban áll megválaszolni. Végül is Európának a maga fenségével, hűségével és erényeivel csak fel kell állnia és szembe kell szállnia a zsarnokság minden formájával, ősiével vagy modernnel, náciával, vagy kommunistával, olyan erővel, amelyek legyőzhetetlenek és amelyek, ha jó időben manifesztálódnak, soha nem lesznek ismét megkérdőjelezhetőek. Büszkén tekintek erre a kongresszusra. Nem elégedhetünk meg jóindulatú közhelyekkel és általánosságokkal. A hatáskörünk korlátozott lehet, azonban tudjuk és meg kell erősíteniünk, mit gondolunk és mit akarunk. Másfelől nem lenne bölcs dolog ebben a kritikus időben munkaigényes kísérleteket tenni a szabályok merev struktúrájának a felrajzolására. Ez egy későbbi szakasz, és ez az, amelyben az uralkodó kormányoknak – kétségtelenül a mi ösztönzésünkre válaszolva – kell átvenni a vezetést sok esetben a saját felfogásuknak megfelelően.”*⁵⁶ Robert Self

---

⁵⁵ Teljes angol nyelvű szöveget lásd: <http://www.churchill-society-london.org.uk/WSCHague.html> - 2015. 08. 28. A történet érdekessége az, hogy ezen a konferencián az Attlee-kormány nem képviseltette magát, helyette Churchill elnökölt. Mit jelent mindez? A kormány nehezen fogadta el, hogy már nem létezik az a régi Nagy-Britannia, amely korábban oly sok hatalommal és befolyással bírt. Egedy Gergely munkájában olvasható, hogy: *„Bevin arra hivatkozott, hogy a kontinens gondjai túlságosan bonyolultak, s ezért London inkább a kötetlen, nem formális (vagyis semmire sem kötelező) kapcsolatok híve. A Munkáspárt még az övéhez hasonló platformon álló nyugat-európai szocialista, szociáldemokrata pártokkal sem kívánt szorosabb együttműködést.”* EGEDY (1991): 34. Attlee kijelentette: *„A Munkáspárt tipikusan brit képződmény, amely nagymértékben különbözik a kontinens szocialista pártjaitól. Környezetének és a nemzeti gondolkodásnak a produktuma.”* EGEDY (1991): 34.

⁵⁶ Részlet a hágai beszédből: *„Why should so many millions of humble homes in Europe, aye, and much of its enlightenment and culture, sit quaking in dread of the policeman's knock? That is the question we have to answer here. That is the question which perhaps we have*

szerint a rendkívüli nyelvezet, amellyel Churchill hangot adott az elkötelezettségének, mindig is szigorúan árnyalt és inkább retorikai volt, semmint a valósághoz igazodó. A júniusi szavait egyszerűen arra szánta, hogy az utolsó pillanatig elejét vegyék Franciaország kapitulációjának. Ha a háború utáni beszédeit közelebbről megvizsgáljuk, azok szélsőségesen félreérthetőek voltak, különösen, ami az Európai Egyesült Államok bármiféle formájában való brit részvétel mértékét illeti. Sőt, mikor tisztázta álláspontját (ahogy azt 1953 májusában tette) általában azt sugallta, hogy az Egyesült Királyság „*velük volt, de nem közülük*”; vagyis az általa kigondolt szerep inkább volt egy jóindulatú szponzoré és bátorító támogatóé, mint egy közvetlen résztvevőé egy integrált Európában.⁵⁷ S valóban, Churchill az Egyesült Királyságnak különleges szerepet szánt az általa felvázolt tervekben: egyfajta összekötő kapocs lett volna Európa és az USA között. S ez alapján világosan látszik, hogy Churchill az egyesült Európa létrehozásakor inkább tekinthető kezdeményezőjének, semmint aktív, közvetlen építőjének.⁵⁸ Továbbá Churchill külügyminisztere, Anthony Eden nagyban osztotta Bevinnek az elvont föderációs formák iránti bizalmatlanságát, miközben alapvető hangsúllyal szilárdan kiállt az atlanti szövetség mellett.⁵⁹

Az ígéretesnek tűnő beszédek ellenére, a Churchill-kormány valós álláspontjáról lerántotta a leplet a francia védelmi miniszter, René Pleven⁶⁰ 1950. januári, az Európai Védelmi Közösségre (EVK, EDC) vonatkozó javaslatára adott fagyos válasz. Mint az ESZAK esetében,

---

the power to answer here. After all, Europe has only to arise and stand in her own majesty, faithfulness and virtue, to confront all forms of tyranny, ancient or modern, Nazi or Communist, with forces which are unconquerable, and which if asserted in good time may never be challenged again. I take a proud view of this Congress. We cannot rest upon benevolent platitudes and generalities. Our powers may be limited but we know and we must affirm what we mean and what we want. On the other hand it would not be wise in this critical time to be drawn into laboured attempts to draw rigid structures of constitutions. That is a later stage, and it is one in which the leadership must be taken by the ruling governments in response no doubt to our impulse, and in many cases to their own conceptions."

⁵⁷ SELF (2010): 119.

⁵⁸ KROCKOW (1999): 277.

⁵⁹ SELF (2010): 119.

⁶⁰ René Pleven életéről lásd: Christian BOUGEARD: *Un Français libre en politique*. Presses universitaires de Rennes. Rennes, 1994. Erre a szakirodalomra való hivatkozásként lásd: Thomas HÖRBER: *The Foundations of Europe. European Integration Ideas in France, Germany and Britain in the 1950s*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2006. 26.

az volt a fő cél, hogy egy nemzetek feletti elv mentén egyetlen védelmi miniszter irányítása alatt egyesítsék a tagállamok katonai erőit a német csapatok integrálásával, egy új német hadsereg létrehozásának igénye nélkül. 1952 májusában írták alá azt a bonni szerződést, amelynek értelmében teljes szuverenitást adtak a nyugatnémet államnak. A szerződés életbelépésének előfeltétele volt az Európai Védelmi Közösség létrejötte. A britek azonban visszautasították a részvételt. A franciák a britek ellensúlya nélkül joggal aggódhattak, hogy a külön hadsereg végül német irányítás alá kerül a későbbiekben.⁶¹

Joggal merülhet fel a kérdés, miért volt az Egyesült Királyság elutasító a tervezettel kapcsolatban? Annak ellenére, hogy mik hangzottak el Churchill részéről Zürichben és Hágában, a brit kormány nem volt hajlandó arra, hogy a jól működő, erős hadseregüket egy nemzetek feletti parancsnokságnak vessék alá. A visszautasítás jelentős tényező volt abban a tekintetben, hogy a francia nemzetgyűlés 1954 szeptemberében a tervet végül kénytelen volt elutasítani. Self szerint az EVK kudarcából (és Edennek Nyugat-Németország NATO-ba történő egyszerű felvételére vonatkozó ellenjavaslatának sikeréből) levont tanulság a Whitehall-ban az volt, hogy mindannyian végig helyesen hittek abban: az európai újjáépítés megvalósítása lehetséges egy korlátozott kormányközi együttműködésen keresztül egy nemzetek feletti integráció szükségessége nélkül is. Ezzel szöges ellentétben, a többi nyugat-európai fővárosban az ESZAK sikere és az EVK kudarcra mind arra szolgáltak, hogy növeljék az eltökéltséget a tekintetben, hogy következő alkalommal a gazdasági unió létrehozására vonatkozó terveik megvalósuljanak.⁶² Az NSZK felfegyverzésének kérdése azonban nem került le a napirendről, a brit diplomácia

---

⁶¹ SELF (2010): 119. A német újrafegyverzéséről lásd többek között: MARUZSA Zoltán: *A német újrafegyverzés és a hidegháború 1945–1969: Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012.; MARUZSA Zoltán: *Az első fegyveres alakulatoktól a Nemzeti Néphadseregig: A keletnémet állam újrafegyverzése (1945–1956)* IN: ERDŐDY Gábor (főszerk.), FEITL István, SIPOS Balázs, VARGA Zsuzsanna (szerk.) *Rendszerváltások kortársa és kutatója: Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 456–462.; MARUZSA Zoltán: *Az NSZK újrafegyverzése a NATO tagságtól a Bundeswehr kiépítéséig (1955–1969)* IN: MAJOROS István, ANTAL Gábor, HÁDA Béla, HEVŐ Péter, MADARÁSZ Anita (szerk.): *Hindu istenek, sziámi tigrisek*. Balogh András 70 éves. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, Budapest, 2014. 429–442.; NÉMETH István: *Németország története: Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula, Budapest, 2004.

⁶² SELF (2010): 119.

továbbra is intenzíven foglalkozott a kérdéssel. Azon elv mentén haladtak, miszerint a szovjetek Nyugat-Európában való megjelenését a németek segítsége nélkül nem lehet megakadályozni. Ezennek végül egy olyan javaslatot sikerült előterjeszteni, amelyet pozitívan fogadtak: „léptessék be az NSZK-t a NATO alapjául szolgáló brüsszeli szerződésbe.”⁶³ A Párizsban, 1954 októberében megrendezett konferencián létrehozták az Európai Védelmi Közösség új formáját⁶⁴ (ennek megfelelően módosították az 1948-as brüsszeli és az 1952-es bonni szerződést⁶⁵). Az NSZK tagja lett a NATO-nak, amely egyben azt is jelentette, hogy a brit, amerikai és francia csapatok ezután már nem, mint megszállók, hanem mint szövetségesek állomásoztak a területén. Az 1955 májusában ratifikált párizsi egyezményeket követően tulajdonképpen befejeződött a nyugati katonai tömb kiépítése, a Szovjetunióval és a szovjet blokk országaival szemben.⁶⁶

Az Egyesült Királyság 1945 utáni Európa-politikája minden bizonnyal hagy maga után némi kívánnivalót. Az ígéretesnek tűnő politikai beszédek ellenére, Bevin és Churchill Európával szembeni burkolt taktikai lépései, valamint az USA-hoz fűződő már-már „beteges” ragaszkodás nem segítette elő, hogy létrejöjjön az áhított Európai Egyesült Államok. A brit politika többször próbált „kibújni” az integráció egyes (el-döntendő) kérdései és megoldási javaslatai elől, mondván ezek a lépések nem egyeztethetőek össze érdekeivel. A gyakorlat azonban azt mutatta, ha az Egyesült Királyság nem vesz részt az adott integrációs kísérletekben, az elképzelés, mint kártyavár dől össze. A kontinens és a „vonakodó európai” kapcsolata igen hullámzóan alakult a hidegháború korszakában, s a szigetország mind a mai napig bizonyos mértékű távolságtartással szemléli az európai eseményeket és az európai integrációban betöltött szerepe ma is égető kérdésként merül fel.

---

⁶³ EGEDY (1991): 50.

⁶⁴ Az unió katonai funkcióit gyakorlatilag a NATO-ra bízták.

⁶⁵ A bonni szerződésben az Egyesült Királyság, Franciaország és a Benelux Államok elismerik az NSZK egyenjogúságát és NATO-integrációját.

⁶⁶ EGEDY (1991): 50.

Ramachandra Byrappa

The Troubling Interval 1945-1950

*Two states created and two nations destroyed (Part Two)*¹

Abstract

As men dressed in impeccable white tweeds and equally impeccable white silks, topi and Shalwar Kamiz², paraded in the government palaces in New Delhi in 1947, little did one realise that they were planning one of the biggest butcheries in human history. Historians on all sides consciously or unconsciously become part of the blaming game and very interestingly none of them speak of genocide. Most probably to maintain a false sense of respectability to their work or argument. The reality was that two nations were destroyed, Punjab and Bengal. Of the two, Punjab was structurally always kept separate from the 1840s onwards. What happened in 1946 and 1947 was that, the nation within a nation, the Sikh nation was temporarily neutralized at the cost of hundreds of thousands killed and millions scarred for life. The Punjab and Sikh conflict was bound to surface sooner or later because Sikhs, 5% of the population controlling a 95% Muslim population was bound to cause an upheaval, especially in a democratic structure. What was more, the Sikhs were ethnically different from the rest of the population. Here the problem was that a period of peaceful transition was denied, as millions were uprooted within a couple of months of notice. What was even more tragic and by all definition criminal was the systematic destruction of the Bengali nation. Although there were both

---

¹ Methodology: I realised from earlier research effort that, documents coming out of British India often possessed a coded language, use of phrases that could mean something and it's opposite. What is interesting is that the best of both Indian and British historians continue to avoid what to us might seem evident, always focusing on the officialised narrative instead. As much as it is possible I have tried to avoid the official and semi-official narrative from all sides. If possible I have deliberately tried to gather evidence from sources outside this perimeter. This sometimes has meant that I had to put my faith, as a historian, in the columns of newspapers far removed from the centre of gravity, those papers that more or less concentrated on putting forward simple facts to their readers, avoiding imposing opinions. Most of these journals brought home the essential mood of things as they unravelled. I have no doubt that for an attentive researcher, these journals are a boon, when one has access to them. Armed with these modest sources I will try to sketch the ABCs of India's history. I hope the reader will be able to make-up his or her own mind on the validity of my propositions.

² Typical dress of Afghanistan, especially Pashtun areas. During the independence movement it was brought to prominence by leaders like Jawaharlal Nehru.

Hindus and Muslims in this community, both in their big majority were ethnically Bengali. Religion was only a small fraction of their collective identity. Only a few decades earlier a plan by the Brits to divide this nation was crushed because all the Bengalis united behind the integrity of their nation. As historians, what is interesting for us to observe is that even after 1947 this policy continued under Pandit Nehru as Prime Minister. What had started as a plan in the 1840s was in large part completed in the 1940s and 1950s. Whether this was in the interest of the rest of India, it is difficult to say. But what historians can acknowledge is that part of Indian leaders, at the highest level, did participate in the systematic dismantling of the Bengali nation. They are therefore responsible for the bloodshed that resulted directly from their actions.

Keywords: India; British-India; Pakistan; Bengal; Bangladesh; Hinduism; Congress; Gandhi; Bose; Nehru; Vallabhai; Brahmanism;

In the previous number of the journal – *Öt Kontinens / Five Continents*, in my essay: *The Troubling Interval 1945-1950 (Part One)*, I demonstrated that a small group of co-operators from north-western part of India, led by M.K. Gandhi and Jawaharlal Nehru, consolidate their powerbase by systematically eliminating all opposition from other parts of British India and the independent states of India. What comes through is that the so called „*independence struggle*“ was in reality a licenced violence, political-manoeuvring, procedural trickery and a game of tactical elimination and having nothing to do with independence struggle as we know it in other contexts. I also suggested that certain leaders of the independence movement, namely Nehru and Gandhi, were probably „*nurtured*“ by the British imperialists as a replacement for an unscheduled independence of the dominion. It was therefore natural and normal that „*co-operation*“ was what took place between future leaders of India and the departing imperial authorities.

In this part, my main aim is to see how far Clement Attlee’s responsibility was engaged in the tragedy. And to see if the above mentioned system of co-operation extended into the partitioning of the Indian Empire, into India and Pakistan and the structural adjustments beyond that. Given the haphazard manner in which it was conducted, decisions taken without necessary control on the ground and the urgency with which the whole process was conducted, completely ignoring the hitherto preached doctrines of non-violence, all point to complete amateurism on the part of the departing imperial authorities. But the British are adamant of their

good faith that their part of the agreement was kept until the final hours of their responsibility. The „*independencers*” on the other hand are categorical that they were innocent in their dealings, but the imperial authorities left them in a helpless and hopeless situation. In this face-saving exercise it seems both sides have honourable explanations, with historians on both sides providing „*substantiated*” arguments. So as things are presented the dead have themselves to blame; and even here no one really knows how many, since at the time no one really cared. According to the much respected BBC and the mouth-piece of the British Empire: „*In a couple of months in the summer of 1947, a million people were slaughtered on both sides in the religious rioting.*”³ The killing fields really began in 1946 and went well into 1948. Not so long ago, The New Yorker Magazine, in a review of the British historian William Dalrymple’s ‘The Great Divide’, wrote the following: „*By 1948, as the great migration drew to a close, more than fifteen million people had been uprooted, and between one and two million were dead. The comparison with the (Nazi) death camps is not so far-fetched as it may seem.*”⁴ Ironically speaking at a public event a few months after the partition Lord Mountbatten tried to paint a different picture, as one newspaper reported: „*Lord Mountbatten, unveiling a portrait of the Indian Prime Minister, Mr. Nehru, at India House today, said that 97 per cent of the people of India were living peacefully in their new-found freedom. The massacres had been bad enough, but he predicted that the final casualty figures would be a small fraction of the large figures which had been quoted.*”⁵ The official line of protective narrative in favour of Nehru was initiated, and since perpetrated.

The Indian and British historiographies are at odds with each on almost all accounts, and there will be no convergence of opinion on this matter in the distant horizon. One slight exception might be

---

³ The British Broadcasting Corporation (BBC): BBC News in pictures, South Asia section, available online: http://news.bbc.co.uk/2/shared/spl/hi/pop_ups/06/south_asia_india0s_partition/html/5.stm (08-01-2017).

⁴ The New Yorker Magazin: Book review of THE GREAT DIVIDE - The violent legacy of Indian Partition, By William Dalrymple, JUNE 29, 2015 ISSUE, available online: <http://www.newyorker.com/magazine/2015/06/29/the-great-divide-books-dalrymple> (08-01-2017).

⁵ Australian Associated Press: Indians Take Uri - Air Supplies to Garrisons, The Sydney Morning Herald, Nov. 15, 1947, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=CBhVAAAIBAJ&sjid=yZMDAAAIBAJ&pg=3934%2C1791329> (14-01-2017).

Bishwa Mohan Pandey who makes the following statement: „*The vivisection of the Indian subcontinent has been an issue of lively debate since 15 August 1947, when it was thrust upon ‘the people’ by the elites – alien and indigenous. What is noteworthy, is that this debate – academic and non-academic – is still inconclusive and seems to remain so in the near future.*”⁶ Pandey lands right in the vicinity of objectivity but very quickly jumps back into the classical structure of accusing „colonialism” for everything that is wrong with the way the country evolved under British Rule, when he continues: „*However, the colonial regime perceived immediately the inherent danger in the emerging secular nationalism. Therefore, it began to protect and promote the communalism among the Muslims and the Hindus. In this way, the nationalism had to struggle against the colonialism and communism as well.*”⁷ What a pity that Pandey fails to detect real nationalism in a landscape of political banditry, political opportunism and outright ideological bigotry. According to Pandey the grand strategy of the colonials was to oppose secular nationalism with that of communalism.⁸ But later he goes on to saying that the Brits did not create anything new, they were basing their strategy on the existing structures of division: „*They have exploited the complex Indian socio-cultural history to reinforce the theory of a permanent and unbridgeable communal divide.*”⁹ How bridgeable were the castes and communities over thousands of years? Colonialism and communal divisions were invented by the Mesopotamian Brahmins and used as a strategy of „*divide and rule*” in the Indian Subcontinent. This said Pandey comes close to giving us an accurate picture when he says that historians on the British side follow the same one sided approach to writing the history of British Rule in India: „*With few ‘exceptions,’ these committed ideologies support the colonial policies blindly and at times ahistorically and illogically. The entire intellectual effort has been sharply pointed at defending the rise and fulfilment of the British rule.*”¹⁰ What Pandey forgets to see and analyse is that the British perspective on Indian history is surely an exercise of denial but at the same time it

---

⁶ Bishwa Mohan PANDEY: *Historiography of India’s Partition – An analysis of Imperialist Writings*, Atlantic Publishers and Distributors, New Delhi, 2003, 1.

⁷ Ibid, 2003, page 2

⁸ Ibid, 2003, page 1-2

⁹ Bishwa Mohan Pandey, 2003, 4.

¹⁰ Ibid, 3.

legitimises the „*protected*” Indian elite of British India. What we have to agree upon is that the British historians were indeed adjusting their perspectives to the needs of the British Empire. But what is more important is that a positive portrayal of people like Gandhi, Nehru and Jinnah was part of that empire-biased narrative. The British historians, and foreign academics were the first to legitimise, epitomise and monopolise the agenda of history writing in favour of Gandhi and Nehru tandem.

Pandey puts a very interesting postulate to partial waste because he comes back to a conclusion on the issue that falls into the established, well-oiled manner of seeing the events that led to partition: „*Undoubtedly, the colonial regime played an important role in the partition of India. The imperial ideologies have been conscious of the blunders committed by the British-policy makers. Therefore, they have been busy in the ‘face-saving and white washing’ exercise.*”¹¹ One thing that seems to come out of this valuable insight is that when it comes to Indian historians, most of them do not want to say certain things aloud. This is one of the reasons why even the most talented of them sometimes look like jugglers of a truth that they are unwilling to foster. It is in a sense of self-censure, before they are officially rebuked or reprimanded. In the land of living gods this is very much understandable, but we have to make a slow start on the right path. Let it be that Pandey is right that the British are partially or even two-thirds responsible for the partition. Let us concentrate on the one-third responsibility. Who were these local people that have blood on their hands, since no one is in doubt about the actual bloodbath, a bloodbath that mainly involved two age-old communities - the Bengalis and the Punjabis. We have to decide to move into a new paradigm, a new matrix of analysis, with a new set of parameters and assumptions. An impasse has surfaced and it has to be over-come.

In short, it is time we introduced appropriate terminology into the debate and cut out the slogan phraseology. If we do not want to see things as the British historians, as the insightful work demonstrates, then we have to stop using their terminology. Their „*nationalists*”, in the Pandey vision of things cannot be ours. The freedom fighters of their „*choice*” cannot be ours. Their preferential „*elite*” in no way can

---

¹¹Ibid, 3.

be that of an independent minded historian, the one that the likes of Pandey are waiting to see. Their heroes and saints for India cannot be ours. Their priorities in the narrative cannot be ours, the independent-minded historians. The empire-biased dialectic has to be replaced by something more appropriate, if not adequate. If the empire and its historiographic assets extol certain aspects of our past, then let us avoid the same by investigating the reasons why the British favoured, reinterpreted or out-righted created certain elements of what has become the accepted narrative. In the process we might find authentic historical supports, long distorted, disguised or destroyed by the British historiography. We have to make a tectonic shift towards a radically new configuration. How gigantic an effort this will prove to be, it is difficult to say. But in my thinking there is no doubt that we have to do this for the sake of our profession as historians, for the future generations, and we have to do this for the sake of those millions of Bengalis and Punjabis that perished in the name of someone else's freedom, through human-imposed famine and partition. My attempt here will be to put forward a perspective that demands more introspection on the part of the Indian community of historians as well as those abroad who are in one way or the other related to this effort of clarity. Most of the time, taking a different view is a physical challenge in some environment. The task is even greater when one wants to question the status-quo and bring in some light into the misty assumptions that take us nowhere in the understanding of India's history. I do not for a moment pretend that the direction I am taking is the right one but it is my sincere conviction that we have to keep searching for answers.

As we dig deep into the logic of each of the parties involved, we will come to a temporary conclusion that the lives of the people, especially those living in Bengal was the last of the concerns of the „independencing“ community. Attlee and Nehru had their own agendas, in which human catastrophe became a logical whole. If Churchill and Nehru have to bare the blame for the death of millions of Bengalis during the 1944 famine, then the estimated figure of two million deaths related to the „*Partition of India*“ should logically be shared by Clement Attlee and Jawaharlal Nehru. The picture was often smudged and distorted concerning the contribution of Mohamed Ali Jinnah to the build-up towards the precipice. People

often forget the fact that it was Gandhi's extremism that led to the creation of the Muslim League and treat its creation as a factor of division and the final partitioning of British India. The reality on the ground was that Jinnah was constantly forced to adapt his position to the whims and wishes of M.K. Gandhi. A calendar of catastrophe was imposed upon him and progressively he was transformed into a scapegoat. In whatever perspective one looks at and tries to understand the problem, Mohamed Ali Jinnah, with evidence available and the logical build-up of the circumstances, seems to be outside this perimeter of blame, as he and his supporters were opposed to the division of Punjab and Bengal and had little to gain from this eventuality; they knew well what would happen but had few means to stop it. There are many things that Jinnah and the Muslim League could be blamed for, but not the 1946–48 genocide. After the final meeting on the proposed partition of India, Mohamed Ali Jinnah made following declaration: „*We must concentrate all our energies to see that the transfer of power is effected in a peaceful and orderly manner.*”¹² He feared that the largely scattered population of Muslims, especially in small rural towns, would become a victim of attacks, where it would be difficult to protect them. The key actors are therefore Clement Attlee, the Labour Prime Minister of Britain, Jawaharlal Nehru, interim Prime Minister of the newly created Indian Dominion and M.K. Gandhi, the spiritual asset of all sides included. With the documental evidence available, one could easily say that the priorities at home and abroad dictated the colonial agenda of Clement Attlee, but this should not mean that Gandhi and Nehru were a passive participants to this deal.

Clement Attlee had a socialist agenda for Britain's post-war transformation, highly expected by his public after the general elections in 1945, but he had two acrobatic duties to accomplish before he could even dream of thinking of a state-funded social revolution. He had to redress a badly indebted and economically dysfunctional Britain. The war effort had over-stretched all its capacities to funding the armed forces, and this situation was not

---

¹² Mohamed Ali JINNAH: *Hindu's hope for future - Nehru „Convinced Decision Right”*, The Glasgow Herald, June 4, 1947, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=K2hAAAAAIBAJ&sjid=j5QMAAAAIBAJ&pg=2323%2C2072766> (15-01-2017).

about to change with the end of the war. The promise of decolonisation, agreed under the Atlantic Charter and the eventual creation of the United Nations Organisation, had put into motion aspirations of freedom and independence across the British Empire which was dispersed across the globe. Another reality of Britain's role in Europe during and after the war was that massive land armies became the norm with the build-up of huge Red Army regiments at the door of Western Europe. And as the war came to an end, Britain was faced with a task much greater than that of the war against the Axis. This was a huge economic burden. Added to this, contrary to its expectations, Gandhis here and there were no longer a guarantee for peaceful departure of Britain from its colonial engagements. In the war against the Axis, Britain could count on the resources of its colonies, dominions and those of a benevolent United States, and now this was about to change; tacit or forced cooperation during the war had now turned into open rebellion in the colonies, an atmosphere of civil war reigned in whole swathes of the British Empire. As for the help from the United States it would be far-fetched to ask for aid to settle the matters of the British Empire, and as we will see Britain after the war was a deep pit, where financial resources disappeared very quickly.

Most of the historians dealing with the subcontinent of the 1940s fail to take fully into account the fact that British policy towards India went through radical changes. Churchill wanted to retain India's position in the British Empire but Attlee wanted to set India free as soon as possible. In the previous government, in which Attlee was an accommodating member, Churchill's view was that Britain's colonies have to be maintained at all costs, because without its colonies Britain's position in the world would weaken too quickly. The war effort had demonstrated that the colonies had played a key role in winning the war. But the situation had evolved, as mentioned earlier the potential risks emanating from the colonies after the war was directly putting in danger the „home base“ of Britain. This was exactly the base from which Clement Attlee had derived his legitimacy. Clement Attlee was a man in the shadows during the war, managing the home front, making tough decisions when needed. Now the dilemma was clear to him and his cabinet, especially Ernest Bevin, his foreign secretary: save British power overseas or rebuild British power at home, on new foundations. Never being an

imperialist at heart or of ideological conviction, the Labour government made the decision to make a new start at home and abroad. Every effort had to go into giving Britain a competitive industrial capacity which can absorb the demographic surpluses resulting from demobilisation and decolonisation after the war. In the eyes of the British public and the trade unions it was increasingly difficult to justify the increasingly costly empire abroad. Empire had become a time-bomb in every sense, at its height empire was the backbone of Britain's power, now as Attlee saw it, it could become a trap that would engulf Britain and put it at the same level as Portugal or Mongolia, after they lost their empire. The system of wartime rationing, for example, was maintained even after the war and extended to most of the basic consumer products. What was more depressing to the population was that even this was jeopardised because the United Kingdom was fast exhausting the \$3.750 billion loan given to it by the United States of America, at the end of the Second World War. The American senate having its own budgetary preoccupations in Eastern Asia and elsewhere, might not be so willing to extend further help. Let us not forget that the planned Marshall Plan became effective only in late spring of 1948, in which Britain became one of the main beneficiaries.

On the very day that India was „*accorded*” independence Lord Brand presented an over-arching survey of the British Economic Crisis to the House of Lords. In the survey the noble Lord presented the government two economic steps to take (the speech was reproduced integrally in the Sydney Morning Herald): The overseas expenditure of 175 million sterling had to be drastically reduced. The other action being that of cutting imports and increasing Britain's exports. The noble lord concluded the presentation of his survey by this dire conclusion: *„I do not think that we can possibly be expected immediately to increase our exports by hundreds of millions of pounds on the wrong side caused by the extra prices in imports. The terms of trade have been very greatly against us in the last year.”*¹³ In other words, the verdict from the world of industry and finance was evident: retreat

---

¹³ Lord Brand (Managing director of Lazard Bros. and Co. bankers): British Banker's Survey Of Economic Crisis, The Sydney Morning Herald, August 15, 1947, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=eQNVA AAAA IBAJ&sjid=25MDAAA A IBAJ&pg=5292%2C2407046> (14-02-2017).

from empire without delay. The noble lord painted a dire picture, if his advice was not heeded to in time, this is what will happen: „*We must recognise – and here I speak from knowledge of American conditions*¹⁴ - *that Congress probably may not be in time before the critical moment arrives for us. We ought, therefore, to prepare now, since the main burden in any case must fall on us. We cannot afford to run down either stocks of food or raw materials or our general reserves of dollars or gold below the danger point, so that the time may come when we are absolutely defenceless and simply rest on the succour of other nations without any means whatever of helping ourselves.*”¹⁵ Lord Brand in his analysis goes on to hinting that Britain could face an inflationary pressure similar to that faced by some countries in continental Europe during the 1920s. The option was black and white: get out of all colonial quagmires, cut down on all none essentials, and protect the only chance of survival - the home base. There was no time for endless parliamentary debates or committee hearings or any form of hesitation. No time equally for endless sequences of negotiations with colonial partners or co-operators. There was a sense of urgency and the time had come for quick action.

It is also very symptomatic that on the day of transfer of power to Nehru by imperial Britain, Winston Churchill, as leader of the opposition, took to the BBC to transmit the following message to the British people in which he, „*warned the nation that a lower standard of living, hunger, and the dispersal or death of a large proportion of the population, faced the people if they submitted to ‘totalitarian compulsion and regimentation.’*”¹⁶ Winston Churchill was referring to the fact that Attlee’s government had introduced industrial conscription and half a million Brits were preparing to emigrate to Australia, New Zealand and the United States. Churchill even urges his people to remain and fight, evoking the spirit of Dunkirk. This warning comes under the

---

¹⁴ Lord Brand, during the Second World War, was the chairman of the British Supply Council in Washington. (<https://news.google.com/newspapers?id=eQNVAIAIAIAJ&sjid=25MDAAAIAIAJ&pg=5292%2C2407046> (14-01-2017)).

¹⁵ Lord Brand (Managing director of Lazard Bros. and Co. bankers): British Banker’s Survey Of Economic Crisis, The Sydney Morning Herald, August 15, 1947, op.cit.

¹⁶ Australian Associated Press (AAP): *No-migration Appeal – Stay and Fight Says Churchill*, The Sydney Morning Herald, August 18, 1947, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=ewNVAAAIAIAJ&sjid=25MDAAAIAIAJ&pg=7139%2C2787346> (15-01-2017).

backdrop of bread rationing which began end of July, 1946.¹⁷ A measure that was avoided even in the difficult years of world war. Things were getting desperate in the British Isles. The danger of total disintegration of Britain was real.

Clement Attlee wasted no time in heeding to the warnings of Lord Brand, one prominent American newspaper wrote the following in its columns: „*The announcement that food purchases have been suspended completely followed a statement by Prime Minister Attlee that Britain was cutting food imports at the rate of \$48,000,000 a month*”.¹⁸ In a lead article, Irvine Douglas, the London correspondent of the Sydney Morning Herald, took the liberty to write the following on what was, not long ago, an empire on which the sun never set: „*Austerity is a slow poison. The British people have had seven years of it. Perhaps that is why they do not realise fully the gravity of the situation that will face them when the supply of dollars runs out in a few months' time.*”¹⁹ The reader should be alerted to the fact that this article appeared on the 16th August 1947, meaning that it was probably drafted one day earlier, on the same day as India got its independence – handover to Nehru. The situation in Britain was only slightly better than the famine devastated and soon to be dismembered Bengal. From Clement Attlee's point of view, the stakes were high and decisions had to be taken in haste without it being seen as such. This goes to show that from May 16, 1946 to the period of departure from its possessions in the Sub Continent, Britain was sliding towards its own precipice. With public discontent and industrial action from the unions, the atmosphere was one of impending catastrophe.

To be fair to the British Prime Minister, Clement Attlee, we have to take into account two important qualities to have a good appreciation of his intentions. First of all unlike Churchill, Attlee was

---

¹⁷ Editorial: *Government by Unions*, The Sydney Morning Herald, July 22, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?nid=IL5f5cZgq8MC&dat=19460722&printsec=frontpage&hl=en> (17-01-2017)

¹⁸ Associated Press: *Britain Halts All Purchases of U.S. Foods*, Pittsburgh Post Gazette, September 1, 1947, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=3wAOAAAIBA&sjid=T2oDAAAIBA&pg=1859%2C35763> (14-01-2017).

¹⁹ Irvine DOUGLAS: *What Britain's Crisis Means For The Public*, The Sydney Morning Herald, August 16, 1947, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=egNVAAAIBA&sjid=25MDAAAIBA&pg=5407%2C2528488> (14-01-2017)

a man of sincerity and possessed a sense of ethics, a quality which did not necessarily clash with his quality of being a man of action.²⁰ The second quality was that he was a very practical man, he managed Britain during times of war, he possessed a sense of responsibility and foresight, always tilting towards fair solutions to problems, knowing well that this will spare him trouble in the future. These qualities have to be appreciated in their real value if we are to understand Britain's official stance towards India during the period 1945-1948. Sensing that things under the previous period had not yielded expected results, Attlee had changed the whole hierarchy in order to make a fresh start. The Viceroy and the Secretary of State for India were replaced along with new priorities of speed and swiftness on the agenda. When he took over as Prime Minister on August the 3rd 1945, Britain was in deep economic trouble but he was willing to give a space of time to solve the stalemate in the constitutional status of India, or the evolution of it. The earlier efforts had not showed a way out. In his final attempt Attlee proposes a solution which could have spared much bloodshed and communal agony.

In his White Paper on India, presented to the British Parliament on the 16th of May 1946 Clement Attlee makes the following historic statement that sometimes goes unmentioned: „*We ourselves are also convinced that any solution which involves a radical partition of the Punjab and Bengal, as this would do, would be contrary to the wishes and interests of a very large proportion of the inhabitants of these provinces. Bengal and Punjab each has its own common language and a long history and tradition. ... We have therefore been forced to the conclusion that neither a larger nor a smaller sovereign State of Pakistan would provide an acceptable solution for the communal problem.*”²¹ What is more interesting, and which shows the sheer honesty of the British Prime Minister, is that he brushes aside religion and takes a „*linguistic*” and civilizational approach, especially in consideration of the province of Bengal. He

---

²⁰ Tristram HUNT: *Clement Attlee's progressive pilgrimage*, Prospect Magazine, October 2016 issue, available online: <http://www.prospectmagazine.co.uk/magazine/clement-attlee-the-progressive-pilgrim> (15-01-2017).

²¹ Clement Attlee (Prime Minister of Great Britain - transcript of speech delivered in the House of Commons): Prime Minister Informs Commons of Cabinet Mission's Efforts, Text of White Paper on Plan for India, The Glasgow Herald, May 17, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=jUxAAAAAIBAJ&sjid=Co8MAAAAIBAJ&pg=2893%2C1019773> (15-01-2017).

was against partition and as we go along we will realise that he was the only one, among the people involved, who was really opposed to this eventuality, because he knew what this in reality would mean, terrible bloodshed and sufferance.

To avoid the partition of the Subcontinent, Attlee puts forward a plan for a loose federation, to give a breathing space for rationality and the realistic aspirations of the people. His idea was to devise a system by which both Punjab and Bengal would become strong federal entities, allowing all parties to let the steam out, before starting a strong process of integration at a later period when things would have calmed down. In presenting his plan for a new constitutional arrangement in the House of Commons, Clement Attlee made the following statement: *„We are therefore unable to advise the British Government that the power which at present resides in British hands should be handed over to two entirely separate sovereign States.”*²² Repeatedly, Attlee was warning the Indian leaders that they should choose a peaceful and constitutional solution and avoid fanatical orientations or solutions orientated by that.

The day after the Prime Minister of Britain, Clement Attlee, presented his White Paper on India, Lord Pethick-Lawrence (Secretary of State for India) gave a press conference where he gave an insight into how things would unfold on the ground. According to him the details were made clear to the Indian leaders. The correspondent of the Glasgow Herald wrote the following on that event: *„On the position of the British troops, Lord Petick-Lawrence said that if the constitution as framed by Indians was for complete independence outside the British Commonwealth one of the first things to happen would be the immediate withdrawal of British troops, except on the possible assumption that some arrangement would be made, which would be entirely in the hands of Indians. ... Someone, however, must be responsible for law and order in the country. They were anxious to hand over that responsibility, in so far as it remained with them, at the earliest possible opportunity to a fully constituted Indian Government.”*²³ More than a

---

²² Ibid.

²³ Lord Pethick-LAWRENCE (press conference transcript): *Indians Study Cabinet Statement - Lord Pethick-Lawrence's Assurance on Withdrawal of Troops*, The Glasgow Herald, May 18, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=jkxAAAAAIBAJ&sjid=Co8MAAAAIBAJ&pg=5953%2C1068530> (16-01-2017).

year before the actual partition took place, the British authorities, at the highest level, made it very clear, the options that were available to the Indian leaders and what the consequences would be if they did not take the right steps. Britain would immediately withdraw all its armed forces from India, if the Indian leaders refused the multi-level federal arrangements in the freshly proposed constitution. No one in their right mind would want to be mixed up in a civil-war in a country with a population of 400 million and with literally hundreds of national communities. A few days later the governor-general, Lord Wavell at the occasion of talks on the form of interim government should take, repeated the same message and added that British paramountcy would not be transferred to anyone, it would be annulled. As the Australian Associated Press reports: „*The memorandum made clear that once a new and fully independent Government or Governments were created in British India, Britain would be unable to force the Administration to carry out the obligations of paramountcy. British troops would not be retained in India to force these obligations on any future Indian Government or Governments.*”²⁴ Lord Wavell’s warning was very clear, if you choose a violent and bloody option to settle your petty quarrels, do not count on British Armed forces to keep order. In the same statement he also advised his Indian partners to take the responsibilities without delay, no time should be lost. In other words, the British Government and its representation in India were openly telling the Indian leaders to „*administratively*” take over the country, while leaving enough time for political negotiations where the Indian community can continue in a more relaxed atmosphere. The Congress Party, in particular by using delaying tactics, wasted many valuable months of preparation.

As the call for constitutional arrangement of May 16, 1946 came to nothing and partition became evident, the British Government was obliged to set strict deadlines for departure, but even this evolved as the situation became tight elsewhere. In early 1947 the British Prime Minister, Clement Attlee was giving himself ample time to solve the Indian problem. In a declaration in the House of Commons he stated the following: „*His Majesty's Government wish to make it clear that it is*

---

²⁴ A. A. P: Proposals for India - Viceroy Talks to Hindus, The Sydney Morning Herald, May 24, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=cedjAAAIBAJ&sjid=x5MDAAAIBAJ&pg=7231%2C2840104> (16-01-2017).

their definite intention to take the necessary steps to effect the transference of power into responsible Indian hands by a date not later than June, 1948."²⁵ Then the plans were revised down by eight months by October 1947. Then the plan adjusted again, the calendar was adjusted bring forward the date of August 15, 1947, because, as explained earlier, the situation at home and abroad was deteriorating rapidly. The situation in Persia and the Middle-East was becoming extremely preoccupying for the British authorities over there. As explained earlier the catastrophic picture painted by Lord Brand in the middle of August 1947 was already on the rails much earlier, reports coming from all directions had created an extreme sense of panic in the British echelons.

The reason why the British authorities kept stressing the fact that the British troops will be out was that the resources for maintaining them were running out. The cuts in the armed forces were planned and the deadlines had to be kept. The Sydney Morning Herald reported the following on the 11th of August 1947: *„The reduction, owing to the economic crisis, of Britain's armed forces to 1,007,000 men was less than the War Office expected and it is significant that the cut of 80,000 men in the original estimate is accounted for largely by the evacuation of British battalions from Japan-Australians taking over their duties- the coming evacuation of 60,000 troops from India and the evacuation (expected to be completed in November) of a final batch of 3,000 men from Burma.*"²⁶ The priority of the British Government had turned to the Middle East because of two reasons: strategic concerns and Jewish terrorism. This had a direct impact on the security and order issues in India. Strategically, Britain still needed to keep open the Suez Canal, Egypt had taken the issue to the United Nations and there were uncertainties looming over the issue. Another strategic issue was the Trans Jordanian oil pipelines. Persia was itself engaged in skirmishes with Azerbaijan putting in danger the pre-war Anglo-

---

²⁵ The Prime Minister (Mr. ATTLEE): *Change of Viceroy*, HC Deb 10 February 1947 vol 433 cc1395-404, available online: http://hansard.millbanksystems.com/commons/1947/feb/10/change-of-viceroy#S5CV0433P0_19470210_HOC2_312 (1-01-2017).

²⁶ SMH Staff correspondent: *What Britain's Army Cuts Mean to Australia*, The Sydney Morning Herald, August 11, 1947, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=dQNVA AAAA IBAJ&sjid=25MDAAA A IBAJ&pg=5386%2C1652436> (20-01-2017).

Russian order in that region. This would jeopardise vital oil supplies. But given the scale of the economic crisis at home, Britain was reassessing even this issue. As the Sydney Morning Herald reminds: „*The concentration of British Middle East forces possibly in Transjordania – strategically placed for the defence of the oil pipeline- is now under the urgent consideration of the Minister for Defence.*”²⁷ The disintegration of British power between the year 1946 and 1948 was happening at an amazing pace. This strategic unravelling was coupled with the battle for Palestine. By the middle of 1946 coordinated Jewish armed activity was erupting in which along with the Palestinians the main victims were the British armed personnel, in a lot of cases officers and high ranking military hierarchy. Brits were regularly kidnaped and murdered without remorse.²⁸ There was intense criticism of Attlee Government because it deployed 80,000 soldiers in Palestine for policing.²⁹ But the sight of dead soldiers being brought back home would have had an even more devastating effect on the British public. Protesting against the wish of the World Jewish Congress and the US that more Jews be allowed to settle one newspaper had the following reaction: „*Everything serves to underline the truth of Mr. Bevin’s words last week, when he declared that if a further 100,000 Jews were admitted to Palestine another division of British troops would be required to keep order there – a commitment which, he added, his Government was not prepared to accept.*”³⁰ Starting from around 10,000 British troops stationed in Palestine, the number rose to 100,000 after the Second World War.³¹ And there seemed no end to the problem. All the reorganisation effort made the Middle East a priority leaving India and Asia a distant

---

²⁷ Ibid.

²⁸ Staff Correspondant: *Jewish Sabotage Outbreak –Plan to Isolate Palestine*, The Sydney Morning Herald, June 19, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=h-djAAAAIIBAJ&sjid=x5MDAAAAIIBAJ&pg=6472%2C6261038> (20-01-2017).

²⁹ SMH Staff correspondent: *What Britain’s Army Cuts Mean to Australia*, The Sydney Morning Herald, August 11, 1947, op.cit.

³⁰ Editorial: *No More Leaning on Britain*, The Sydney Morning Herald, June 22, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=iudjAAAAIIBAJ&sjid=x5MDAAAAIIBAJ&pg=7148%2C6730867> (16-01-2017).

³¹ There is a lot of data collected at this website: *British Forces in Palestine*. It is rich in data and anecdote. The reader should be alerted to the fact that although true it might not be data certified by an official authority. Available: <http://www.britishforcesinpalestine.org/whothere.html> (14-01-2017).

concern. On 14th November 1947, the First Sea Lord, Lord Hall, told a press conference „that the Royal Navy had been reduced from a peak of 850,000 men in 1945 to 180,000 on October 1, 1947. By March, 1948, it would probably be reduced to 147,000 ... After reorganisation, the strength of the Mediterranean Fleet would be as much as at present, and the Home Fleet would be almost as strong as before reorganisation.”³² Navy is essential to the future of Britain as a European power and land armies were considered increasingly as non-essential. Wherever possible authority and responsibility was swiftly handed over to the locals: „The Egyptian Army is to be increased by 55,000 to a total strength of 100,000 in the next six months, and will take over British depots, stores, and equipment to enable it to meet the greater responsibilities in which the withdrawal of British troops will involve it.”³³ In every corner of the British Empire and protectorates was, „...the transfer to the Dominions of primary responsibility for the defence of their own areas”³⁴ From the early months of 1946 this was the name of the game, from the shores of occupied Japan to the coast of Egypt, everyone knew this and the British Government made the message loud and clear. It was reported in July 1946 that the only Indian Peer in the House of Lords, Baroon Aroon Kumar Sinha, had „declared that the position in India was critical, but he knew that the people of India at last felt that Great Britain meant to carry out her pledged word.”³⁵ From this perspective it would be a historical error to blame the British Government of Clement Attlee for the Great Indian Genocide. They said that the British army would not be there to protect anyone. The immediate responsibility for the genocide therefore comes from other quarters.

---

³² Australian Associated Press: Severe Cuts In Strength of Royal Navy, The Sydney Morning Herald - November 15, 1947, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=CBhVAAAIAIBAJ&sjid=yZMDAAAIAIBAJ&pg=3977%2C1791893> (14-01-2017).

³³ Correspondent of the Sydney Morning Herald: *New Role for Egypt's Little Army*, The Sydney Morning Herald, May 25, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=cudjAAAIAIBAJ&sjid=x5MDAAAIAIBAJ&pg=2711%2C2983036> (16-01-2017).

³⁴ Editorial: *No More Leaning on Britain*, The Sydney Morning Herald, June 22, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=iudjAAAIAIBAJ&sjid=x5MDAAAIAIBAJ&pg=7148%2C6730867> (16-01-2017).

³⁵ The Sydney Morning Herald: *Indian Peer Hopeful*, July 19, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=wExAAAIAIBAJ&sjid=Co8MAAAIAIBAJ&pg=2336%2C4726275> (20-01-2017).

The Indian „*freedom fighting*“ community made huge blunders in not taking Attlee for his word, unlike Churchill he was not playing a game of poker with them. Their brinkmanship was going to be their trap, but not for all. As we will see later Gandhi and Nehru were engineering towards a precipitous withdrawal of Britain from India. They did not wish for a settled withdrawal, they wanted to avoid a situation where the „*confederal*“ form of constitution is legitimised. And when the moment arrived everyone could pretend to be surprised. It is interesting that after the final phase of negotiations, Mohamed Ali Jinnah is the only person to react as if it was the first time he came across the latest plan for the division of both Punjab and Bengal. At least some of the details were new to him, which made him state the following after the June 3, 1947 meeting, one month before the Cyril Radcliffe started to put the final touches in the Border Commission: „*The plan has got to be carefully examined in its pros and cons before a final decision can be taken.*“³⁶ Jinnah even says that the process of partition should be orderly and carefully planned.

On the part of Jawaharlal Nehru the temperament is markedly different, showing a feeling that he was aware of it and more importantly he had made up his mind, even before consulting his Congress colleagues: „*It is with no joy in my heart that I commend these proposals, but I am convinced that our decision is right.*“ And goes on to concluding: „*It may be that in this way we shall reach a United India sooner than otherwise, and that she will have a stronger and more secure foundation.*“³⁷ This is a very enigmatic comment coming from a man who presided over the vivisection of the subcontinent. He implies that he somehow possessed a grand strategy, in which everything would be broken-up and put back together at a later date. Or he was contemplating the fact that almost 40% of new territory would be acquired by British India as the kings and princes were forced to abdicate. Interestingly, as early as June 1946 after being arrested at the border of the Kingdom of Kashmir he revealed his intentions to the reporters of Reuters: „*Pandit Nehru, commenting yesterday on his*

---

³⁶ Mohamed Ali Jinnah (quoted) : *Hindu's hope for future - Nehru „Convinced Decision Right“*, The Glasgow Herald, June 4, 1947, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=K2hAAAAAIBAJ&sjid=j5QMMAAAIBAJ&pg=2323%2C2072766> (15-01-2017).

³⁷ Ibid.

*experiences in Kashmir, said that he did not consider himself an outsider in any Indian State. "The whole of India is my home, and I claim the right to go to any part," he added. (When he arrived in Kashmir last week he was detained for two days for defying a ban on his presence and for persisting in trying to reach Srinagar.)*³⁸ He knew already what he was going to do when power was transferred. Let us not forget that his arrest in Kashmir took place on the 23rd of 1946. One year before Radcliffe had arrived in India to draw the actual borders. His plans were prepared well before they actually took place.

Lord Pethick-Lawrence, the Secretary of State for India, had some valuable advice for the Indian leaders: "Union cannot be by force," said Lord Pethick-Lawrence. „*It must be by agreement, and it will be the task of the Constituent Assembly to obtain that agreement, which will be possible if majority and minority alike are tolerant and prepared to cooperate for the good of all India.*”³⁹ He in his clairvoyance had seen, heard and felt what was going on in the official parlours in New Delhi. It was not so easy to heed to this common sense. In 1942 Walter Lipmann, the American writer and reporter, in a syndicated article, wrote the following about the dilemmas waiting the Indian leaders: „*The problem of India is how the separate peoples of India can be both independent and united. This is a problem which the separate peoples of Europe have never been able to solve, though they are politically more experienced than the Indians. No one has ever found a way to give the peoples of Europe self-determination and independence and at the same time to unite them in one European commonwealth.*”⁴⁰ India was a land of many languages, communities and more importantly a country of many races. Many mistakenly think that the British were holding power by putting religious communities one against another. This was only superciliously true. There were other reasons which superseded religious identities, but the scope of this essay is limited

---

³⁸ Reuters: *Congress Rejects Cabinet Plan – Adverse Decision Follows Eleventh-Hour Talks*, The Glasgow Herald, June 24, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=q0xAAAAAIBAJ&sjid=Co8MAAAAIBAJ&pg=1998%2C3185743> (16-01-2017).

³⁹ The Sydney Morning Herald: *Indian Peer Hopeful*, July 19, 1946, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=wExAAAAAIBAJ&sjid=Co8MAAAAIBAJ&pg=2336%2C4726275> (20-01-2017).

⁴⁰ Walter Lippmann: *Today and Tomorrow – India*, The Virgin Islands Daily News, Oct 15, 1942, available online: <https://news.google.com/newspapers?id=5LFNAAAAIBAJ&sjid=nUMDAAAAIBAJ&pg=6328%2C2797483> (20-01-2017)

and therefore it would not be appropriate to start a new debate here. However, it has to be reminded that the pull of identities was getting stronger by the day. Walter Lipmann adds: „*For once it was certain that Britain was going, and going fairly soon, a terrific struggle was bound to ensue as to whether the Congress party Hindus were to rule all of India. The stakes are tremendous. The stakes are an empire. And Gandhi's demand that his party be granted immediately the control of the war-time government of all of India is the one way in which a Hindu empire might be established and consolidated.*”⁴¹ The academic debate on the freedom movement does not contextualise the struggle. Walter Lipmann, who took a keen interest in India pointed out as early as 1930s and later in 1942 what was at stake. He got his analysis perfectly right.

The struggle was not to free India or the Indian people, the struggle was to know who would get the consolidated empire. Neither was it a struggle against the British, first it was about who would co-govern India with the British and later when the British decided to leave, the mighty quarrel was about in whose hands the falling apple should land. Those who are perceptive enough should see the minutes and declarations of the annual meetings of the Congress movement. It was always a wish list for more jobs for the North-West Indian elite. Nothing more. Gandhi and Nehru's biggest asset was the support they received from the British, it was not the support they received from the people. This was a fact that they had to live with and capitalise on. Both knew too well that as soon as the British leave, this support would more or less vanish overnight. Nehru and Gandhi had a common direction but their agendas varied in depth and in momentum.

In the final years of the partition the tension between Nehru and Gandhi was visible. Gandhi was a Gujarati, who believed in empires where his own people, mighty traders, could have unlimited access; all his life he supported the British Empire, because it was a guarantee of power and prosperity to his community. Hinduism was his weapon and instrument through which he consolidate this community's hold on the British Indian Empire, which in itself belonged to a much larger world empire - the British Empire. The trading communities which supported him all the way through knew what they wanted. In this sense, Gandhi was in the avant-

---

⁴¹ Ibid.

garde of the „*world-system*” logic and thinking, he was neither an Indian patriot nor an Indian nationalist. Nehru was Persian–Afghan–Kashmiri descent, who from childhood was groomed to be a leader. He was more parochial in his ambitions, and had more pressing urge to govern than Gandhi. While Gandhi, coming from the peripherals of the Mesopotamian tradition was ever fascinated by great empires, Nehru stayed true to his origin, he craved for something tangible. Power to Nehru meant something totally different to what it meant to M.K. Gandhi. Nehru believed in a temporal vision and exercise of power. In the final years of the Second World War, Churchill and most of the British establishment saw the dangers of Gandhi’s vision to their own standing. Hence onwards, relations with Gandhi are managed tactfully because he is still needed for crowd controlling, but their focus shifts whole-heartedly towards Nehru.⁴² As Churchill repeatedly said, Nehru could be used beyond India as well, probably in the whole of Asia if not beyond, an instrument against the expansion of communism.⁴³ One has to realise that Mohamed Ali Jinnah was a collateral beneficiary to this behind the scenes battle. In this too Churchill made an undeniable contribution, as a way of countering Gandhi’s desires for total empire. Jinnah was introduced into the game but cannot be considered as the main actor. Churchill, Gandhi and Nehru had two things in common, their hatred of the Bengalis and the Great Indian Genocide. This genocide played on from 1942 to 1948 where the three were the main actors. The first part was the Bengal famine that was engineered to wipe-out millions of innocent Bengalis because of an alleged support to Japan. The second part of the genocide is bloodier, although it claimed fewer millions. In this part Churchill takes back stages, which means Nehru and Gandhi remain in the forefront. We have every reason to believe that the Great Indian Genocide of 1946-1948 can be attributed to the tug of war and silent war of attrition between Gandhi and Nehru.

In a historic analysis of the Indian partition and what ensued, we should not talk about countries, instead we should talk about people,

---

⁴² Vishwanath TONDON: *Mahatma Gandhi and Winston Churchill: Some Peeps into their Relations*, Gandhi Research Foundation, research article available online: <http://www.mkgandhi.org/articles/gandhi-and-churchill.html> (21-01-2017).

⁴³ Richard LANGWORTH: „*Rascals, etc....*”: Churchill & India, richardlangworth.com, 6 June 2012.

of individual responsibility. People make decisions and not countries. Blaming the „British“ or the „Indians“ takes us nowhere. In this part I have tried to show the responsibility of Clement Attlee in the group of protagonists involved: Attlee, Gandhi and Nehru. I hope to have made an honest and factual demonstration that Clement Attlee’s Government did everything in its means to leave India in an organised manner. It did not give up in its will to leave behind a peaceful and constitutionally harmonious India. Faced with total political annihilation at home, Clement Attlee put all diplomatic and material resources to produce a negotiated constitutional arrangement in India, to protect its people from unwarranted divisions and bloodshed as it often was. Clement Attlee felt that it was the final responsibility of the British Government to have consideration for people of India, he realised in the final hour of British rule in India that people were forgotten. The entire effort of Attlee was to keep a small door open to popular sovereignty, for people’s legitimacy to have its place. For this reason, Clement Attlee failed, but the facts are there for all to witness of his good intentions towards the Indian people. There were secret deals done with Nehru on various issues in an exercise of damage limitation to the interests of his own country, in a moment of unseen magnitude of economic crisis. Attlee’s efforts were countered by two individuals in a matrix of manipulations, hesitations and masquerading abnegations. Nehru and Gandhi knew exactly what was happening in Britain, the economic crisis that was pulverizing British power in the world, they knew the urgency that had engulfed the British government. For reasons of their own making they refused to take Clement Attlee’s proposals seriously.

In the next part, third part in the series, I propose to examine Gandhi’s and Nehru’s direct implication and engagement in the Great Indian Genocide. Nehru might have been one of the greatest Prime Ministers of India but this does not mean that his participation and handling of the partition can be brushed aside by blaming others. Wearing impeccable white robes does not mean that they were not stained with traces of blood. No amount of bleach powder and sponsored propaganda can remove these stains. It could be a promising day when historians can show the way forward, so that India can make peace with itself and its past.

Andreides Gábor

Montanelli '56 olasz krónikása

Abstract

Initially, Montanelli not only sympathized with the ideas of fascism – there is nothing special in this, millions sympathized with Mussolini – but as a young man, he took part in the Italian–Abyssinian battles in 1935–36 as well, and in the Spanish Civil War he worked as a war correspondent. But like so many former sympathizers, Indro Montanelli also moved away from fascism. He became a journalist. He became the greatest Italian journalist of the twentieth century. The educated, multi-lingual Montanelli, who had extremely strong personality, represented independent, individual opinion from everyone among opinion leaders in Italy in the last century. As a committed and unquestionable right-wing, he turned against the statement of the political mainstream at any time and made some thoughts, which were not agreed by the right-wing nor the left. Sharp criticisms were formulated against him, but he did not deal with them. He often reported about the scenes of the events. It was not otherwise either at the time of the 1956 Hungarian Revolution. Of course, his formed opinion about the Hungarian Revolution was caught in the crossfire of complaints.

Keywords: Indro Montanelli, Hungarian Revolution of 1956, Italy, Italian envoy in Budapest, János Kádár, Miklós Vásárhelyi, Corriere della Sera.

Nem kis tét forgott kockán az olasz kereszténydemokrácia számára negyvenegy évvel ezelőtti parlamenti választások idején: sikerül-e az egyre magabiztosabb Olasz Kommunista Pártnak, és karizmatikus vezetőjének Enrico Berlinguernek – a történelemben először – a kereszténydemokraták legyőzésével hatalomra kerülni Itáliában, vagy a Democrazia Cristiana (a továbbiakban: Dc) megőrzi vezető politikai szerepét az országban. Nos, az 1976-os „előzés” nem sikerült, a kereszténydemokraták, ha kis különbséggel is ugyan, de megnyerték a választásokat.¹ A győzelemhez egy rövid, ám annál többet mondó politikai szlogen is hozzájárult, amely valamivel több, mint egy hónappal a megmérettetés előtt jelent meg az „*Il Giornale*” című lap első

---

¹ Az 1976. június 20-i választások során a DC 14 212 940 szavazattal 38,7% eredménnyel végzett, míg az ellenzéki kommunisták 12 614 611 szavazattal 34,4% mellett lettek a „másodikak”. Az 1976-os parlamenti megmérettetés vonatkozó számairól lásd. VESPA (2004): 789. Általában az olasz parlamenti választások 1948 – 2001 összefoglaló statisztikáival kapcsolatban uo., 785–796.

oldalán. A sokat eláruló „fogjátok be az orrotokat, de szavazzatok a DC-re” felhívás nem számított újdonságnak Olaszországban, – e felszólítás először az 1948-as országgyűlési választásokra készülve Gaetano Salvemini szocialista politikus szájából hangzott el. Indro Montanelli, a lap alapító-főszerkesztője helyesen ítélte meg a tét nagyságát és kiváló ütemérzéssel alkalmazta azt ismét.

Montanelli az elmúlt század olasz újságírásának kiemelkedő alakja volt. Kora gyermekkora óta erre a pályára készült. Hogy az újságírás iránt olthatatlan szenvedéllyel bíró fiatalember mégis családja – különösen édesapja – kedvére tegyen Firenzében elvégezte a jogi egyetemet. A diploma megszerzését követően a boldog atya elégedettségének anyagi vonzatait is kihasználva Franciaországban, és Angliában utazott, ahol nyelveket tanult, és különböző egyetemi kurzusokat hallgatott. A harmincas évek elejétől kezdve kötelezte el magát intenzíven az újságírással: olasz, francia, és amerikai lapoknál dolgozott riporterként, egyik első jelentős interjúját az amerikai iparmágnással, Henry Forddal készítette, ebben az esetben történetesen egy francia újság számára.²

Montanelli kezdetben nemcsak hogy rokonszenvezett a fasizmus elképzeléseivel – ebben semmi különös nincsen, milliók szimpatizáltak Mussolinivel – hanem a fiatalember részt is vett az 1935–36-os olasz–abesszin harcokban, a spanyol polgárháborúban pedig haditudósítóként dolgozott. Ám, mint nagyon sokan a korábbi szimpatizánsok közül ő is eltávolodott az eszmétől és a párt sem nézte jó szemmel egyre kritikusabb hangvételű írásait. Kizárták a pártból és az újságíró kamarából is, aminek az lett az egyik legsúlyosabb következménye, hogy már elhelyezkedni nem tudott. Elfogadta tehát pártfogójának, a fasizmus egyik vezető politikusának, Giuseppe Bottainak a javaslatát és távol a hazától és a politikától, Észtországban átvette az olasz kultúrintézet irányítását.³ Hazatérte után 1938-tól dolgozott a legnagyobb és nagyjelentőségű olasz napilap a „*Il Corriere della Sera*” alkalmazásában. E lap tudósítójaként jutott el azután számtalan helyre Európában, tudósított Albániából, Németországból, Litvániából, Észtországból, vagy a finn–szovjet háborúból.⁴

---

² COLAO (2015): 74 (utolsó letöltés: 2016. július 12.).

³ <http://www.ilgiornale.it/news/cultura/quellesilio-felice-montanelli-professore-896755.html> (Utolsó letöltés: 2016. július 12.).

⁴ Uo.

Montanelli különlegesen erős személyiségű, mindentől és mindenkitől független, egyéni képviselője volt a huszadik századi olasz politikai zsurnalizmusnak. 1974-ben szakított az „*Il Corriere della Sera*” szerkesztőségével, mert akkor már az „*sámára túlságosan baloldali volt.*”⁵ Megalapította az „*Il Giornale*”⁶ című újságot, amelynek néhány évvel később többségi tulajdonosa Silvio Berlusconi akkori nagyvállalkozó, későbbi kormányfő lett. Montanelli kiváló újságírókkal, személyes jó barátaival vette körül magát a szerkesztőségben. Ekkor a lap párizsi tudósítója példának okáért Fejtő Ferenc volt.⁷ Szuverén személyiség volt, olyan jelentős súlyú újságíró, akire nem lehetett nem figyelni. Számos ellenfele volt, 1977 nyarán a Vörös Brigádok Milánóban merényletet követett el az újságíró ellen. Montanellire négy lövést adott le a merénylő, aki túlélte a támadást.

Montanelli és a többségi laptulajdonos Berlusconi kapcsolata együttműködésük ellenére sem volt problémáktól mentes és nem is maradt az soha. Húsz esztendei főszerkesztőséget követően Montanelli elbúcsúzott az „*Il Giornale*” redakciójától, s idővel egyre keményebb, megsemmisítő kritikával nézte az immáron politikussá avanszált Berlusconit, s az általa kormányzott országot: „*nagyon nyomaszt a Berlusconi-féle Olaszország: a legrosszabb azon Olaszországok közül, amelyeket láttam és azt mondom, hogy hosszú életem során borzasztó Olaszországokból sokat láttam.*”⁸

Markáns, sokszor kevésbé megalapozott véleménye sok tekintetben különbözött kollégái, kortársai elgondolásaitól. Őt azonban ez nem zavarta. Tájékozódott – lehetőleg a helyszínen – és megfogalmazta álláspontját.

Hivatásából adódóan sokat járt külföldön. Hat évtizeddel ezelőtt, 1956 október végén is éppen távol volt az „*Il Corriere della Sera*” szerkesztőségétől: egy fajdkakas-vadászaton vendégeskedett, ezúttal Ausztriában; Angelino Corrias, bécsi olasz követ társaságában.⁹

---

⁵ ARGENTIERI (2001): (Utolsó letöltés: 2016. június 17.).

⁶ 1983-ig egészen pontosan „*Il Giornale Nuovo*”.

⁷ Fejtő azután 1956-tól kezdődően – ahogy fogalmazott – az újságírás tekintetében két életet élt, mert az olasz újságírás mindennapjaiban is állandóan jelen volt, úgy a kelet-közép európai kérdés, mind pedig Kína, a szovjet–kínai konfliktus szakértőjeként, majd hozzátette: „*Az olasz napilapomnak feketén dolgoztam, az fizetett a legjobban.*” FÖLDES (2013): 213.

⁸ <http://www.repubblica.it/online/politica/satiquattro/montanelli/montanelli.html> (Utolsó letöltés: 2016. június 23.).

⁹ Uo. 182.

Montanelli és az 1956-os magyar forradalom

Itt, ezen az ausztriai vadászaton érte őt, az 1956-os magyar forradalom kitörésének híre, aminek hatására – jó szimatú újságíróként – azonnal Magyarországra indult. Még Ausztriában beutazó vízumért folyamodott, ám a bécsi magyar követséget zárva találta. Az így kialakult helyzet néhány napos tétlenségre kárhoztatta, ezért Montanelli első tudósításait, az érkező hírek és szemtanúk beszámolóira alapozva még az osztrák fővárosból küldte. Mivel a külképviseleten továbbra sem járt eredménnyel, így október 31-én, vízum nélkül indult Budapestre Matteo Matteotti¹⁰ olasz szociáldemokrata képviselővel, valamint Ferruccio Cabalzar bécsi olasz sajtóattaséval.¹¹ Amikor megérkezett magyar fővárosba alig akart hinni a szemének: *„Amit sohasem hittem volna, a szovjet harckocsik elhagyták a várost [...] egy ünneplő országon keresztül, a lehető legsimább utazás után, öt óra alatt érkeztem meg ide. Oroszokat [...] csak így láttam: nyugatnak hátat fordítva.”*¹²

Nem Montanelli volt az első, és nem is az egyetlen olasz újságíró, aki Budapestre érkezett az események hallatán. Montanellinél is gyorsabban reagált a magyarországi hírekre Ilario Fiore az *„Il Tempo”* különtudósítója, ő már valamivel október 23. éjjél előtt befutott Bécsből érkező vonatával a Keleti Pályaudvarra.¹³ Az olasz politika, és az ország közvéleménye élénk figyelemmel fordult a Magyarországról érkező hírek felé. Itália tájékoztatásában nagy szerepet játszottak a legkülönbözőbb pártállású, világnézeti szempontból különböző Magyarországra siető olasz újságírók¹⁴. Őket Budapesten

---

¹⁰ Matteo Matteotti (1921–2000) képviselő három éves volt, mikor elveszítette édesapját. Giacomo Matteotti szocialista képviselő élesen szembehelyezkedett a berendezkedő fasiszta rendszerrel. Az egyre kényelmetlenebbé és veszélyesebbé váló baloldali politikust Benito Mussolini szándékának megfelelően egy fasiszta rohamcsapat elrabolta és meggyilkolta. A nagy politikai botrányt okozó ügyről magyar nyelven lásd ORMOS (1973).

¹¹ http://voglioscondere.ilcannocchiale.it/?id_blogdoc=1635732 (Utolsó letöltés: 2016. május 23.).

¹² MONTANELLI (1989): 7.

¹³ MOLNÁR (2001) (Utolsó letöltés: 2016. május 23.).

¹⁴ Walcz Amarylis hiánypótló és általunk is idézett munkája közreadásakor a következő újságírókat említette: Felice Bellotti (Oggi); Edgardo Beltramenti (Il Borghe-se); Giorgio Bontempi (Paese) Alberto Cavallari (Corriere d'informazioni) Egisto Corradi (Corriere della Sera); Luciano Cossetto (Il Piccolo), Mario De Biasi (Epoca); Matteo De Monte (Il Messaggero); Ilario Fiore (Il Tempo); Luigi Fossati (Avanti!); Fabio Galiani (Tempo Illustrato); Alberto Jacoviello (L'Unità) Vittorio Mangili (RAI);

egy olyan diplomáciai képviselő¹⁵ segítette, amelynek vezetője, Fabrizio Franco Magyarországra akkreditált olasz követ alig foglalta el állomáshelyét. A venetói diplomata szeptember első napjaiban érkezett Budapestre és máris egy ilyen horderejű esemény közepén találta magát. Az október 23.-tól egészen november 17.-ig vezetett naplója betekintést nyújt az olasz diplomaták, de a Budapesten működő képviselők forradalom alatti életébe.

A képviselő tagjai és munkatársai nagy figyelemmel és igen aktívan követték a forradalom történéseit. Ez szinte automatikusan adódott és nem okozott különösebb nehézséget: „A Magyar Rádió közben közölte, hogy este 8 órakor Gerő Ernő, aki aznap reggel tért vissza Belgrádból, beszél a néphez. A Kossuth Rádió állomásának szomszédságában található Kulturális Intézetünkből jelezték, hogy egyetemista csoportok a Rádió elfoglalását javasolják, hogy megakadályozzák Gerő beszédét.”¹⁶ Máskor – példának okáért már október 24.-én reggel – azonban igen nagy gondot okozott akár a Kulturális Intézet megközelítése: „Reggel kilenc órakor a Követ és Sablich a Rákosi úton [helyesen Rákóczi – AG] keresztül próbálják elérni a Képviselőt azzal a szándékkal, hogy megnézzék, mi van az Intézetben. Az Apponyi térenél [Ferenciek tere – AG] a szovjet harckocsik és az ablakokból tüzelő felkelők között folyó harcok miatt visszafordulásra kényszerültek; később a Sztálin út [ma: Andrássy út – AG] és Sztálin téren [ma: Erzsébet tér – AG] keresztül sikerült eljutniuk a Képviselőre.”¹⁷

Sergio Perucchi (Vie Nuove); Filippo Raffaelli (Corriere Lombardo); Luigi Saporito (ANSA); Bruno Tedeschi (Il Giornale d'Italia); Guglielmo Zucconi (Corriere d'Informazioni) Walcz 2001 A sort Molnár János fentiekben is többször említett tanulmánya alapján a következőkkel egészítjük ki és pontosítjuk: Maria Leonilde Cabalzar (Ferruccio Cabalzar bécsi sajtóattasé felesége), Adriana Castellani (L'Unità), Massimo Monicelli (L'Epoca), Giorgio Paci in: Molnár 2001 Végül pedig álljon itt Fabrizio Franco budapesti olasz követ 1956. október 26. – november 17. között vezetett naplója szerint a forradalom alatt Budapesten tartózkodottak névsorának kiegészítése (Az összesített, nem csak újságíró olasz állampolgárokkal kiegészített listát lásd jelen tanulmány mellékletében): Adelfi (La Stampa), Cisventi.

(kézirat) Archivio Storico Diplomatico Ministero Affari Esteri (a továbbiakban: ASDMAE) Rappresentanza diplomatica d'Italia in Budapest 1944-1966 b(usta) 4, 1.

¹⁵ Magyarország és Olaszország diplomáciai kapcsolatát csak 1964-ben emelték nagykövetségi szintre.

¹⁶ Fabrizio Franco budapesti olasz követ naplója 1956. október 26. – november 17. (kézirat) Archivio Storico Diplomatico Ministero Affari Esteri (a továbbiakban: ASDMAE) Rappresentanza diplomatica d'Italia in Budapest 1944-1966 b(usta) 4, 1.

¹⁷ Uo. 2.

A Budapestre érkezett olasz újságírók nem csak tudósították az olasz közvéleményt, formálták gondolkodásukat, hanem némelyikük – például Vittorio Mangili, a RAI¹⁸ tudósítója – tevékenyen közre is működött a forradalomban. Ezt az „őrültet”¹⁹ Montanelli az olasz újságírás egyik büszkeségei között tartotta számon, többek között a Budapesten tanúsított viselkedéséért. *„Minden reggel elment otthonról egy bizonyos Lajos nyomában, aki hűségesen mindig érte jött. Mangili egy olyan kamerával volt felfegyverkezve, mely egy időzített bomba és egy hordozható ágyúcska egyvelegének tűnt, és amely indokoltá tette volna a helyszíni felkoncolást is. Este meg filmekkel, élelmiszerekkel és hírekkel megpakoltan tért vissza. És közben hajmeresztő dolgokat művelt. Még a hazafiak küldönce is volt; az egyik összekötő autójukkal furikázott; ágyúkezelő tüzér volt a Keleti Pályaudvar feltépett sinei közé telepített tankelhárító ágyú mellett, tanú egy foglyul ejtett orosz őrnagy kihallgatásánál.”*²⁰

Indro Montanelli több, mint tíz napot töltött Budapesten, az 1956. november 4-én hajnalban bekövetkezett szovjet inváziót követően hagyta el az országot. Mindaddig azonban a hivatását gyakorolva tájékoztatta olvasóit: *„Jegyezzék meg, hogy senki sem látott mindent. Én csak azt mondom el Önöknek, amit én láttam. És előre is elnézést kérek, ha túl kevésnek találják majd.”*²¹

Montanelli napok óta a magyar fővárosban volt már, de a megérkezésekor tapasztalt hihetetlen, „szürreális környezet”²² továbbra is fogva tartotta: *„Motoros és teherautós felkelők közlekedtek a bedugaszolt csöví szovjet harci járművek között, olyan tankok között, amelyek nem csak őket, de a fél várost is romba dönthették volna. De némák maradtak, és elhagyták Budapestet, azt a várost, mely – bármit is hoz a jövőendő – azzal, hogy önmagát fölszabadította, megszabadította Európát a Szovjetuniótól való félelemtől.”*²³ Azt követően, hogy elfoglalta szállását a Duna szállóban rögtön megírta első budapesti tudósítását, amelyben Nagy Imre miniszterelnököt találóan *„a hatalmas szovjet csőd gondnokaként”*²⁴, egy magyar Gomulkaként ábrázolta, aki átvezeti majd Ma-

---

¹⁸ RAI, Radiotelevisione Italiana.

¹⁹ MONTANELLI (1989): 21.

²⁰ Uo.

²¹ MONTANELLI (1989): 14.

²² MONTANELLI (2003): 182.

²³ MONTANELLI (1989): 10.

²⁴ http://voglioscondere.ilcannocchiale.it/?id_blogdoc=1635732 (utolsó letöltés: 2016. június 15.).

gyarországot az emberarcú szocializmusba.²⁵ Nem egyértelmű, hogy később volt-e alkalma személyesen is találkoznia a forradalom kormányfőjével. A Nagy Imre-kormány egyetlen sajtótájékoztatóját Montanelli érkezését követően pár nappal, november 3-án tartották a Parlament Gobelin termében. A nemzetközi sajtó kérdéseire a kormány nevében a Nagy Imrét helyettesítő Losonczy Géza és Tildy Zoltán államminiszterek válaszoltak.²⁶ Tudósításaiban nem említett személyes ismeretséget, ugyanakkor évtizedekkel később már arról beszélt, hogy a Parlament épületében mégis egy alkalommal személyesen is volt alkalma találkozni. Politikusok, munkatársak, utasításra várók tömege várakozott nagy összevisszaságban a miniszterelnökre, aki képtelen volt akár viszonylagos rendet is teremteni a rá várakozók között. Egy röpcédulát olvasgatva mormolta: „*Hivatásos fogoly vagyok, korábban egyiküknek, most másuknak.*”²⁷

A külföldi tudósítóknak az örömtias és bizakodó fővárosban, ebben a földöntúli boldogságban azonban más is föltűnt, ami mellett nem mehettek el szó nélkül. Szembesülniük kellett ugyanis a főváros katasztrofális gazdasági helyzetével, a rendkívüli szegénységgel. Ez utóbbi pedig nem csak a háborúból még itt maradt golyó ütötte házak sokaságán volt tetten érhető: „a nyomor különben Budapesten is szemmel látható volt. Elég volt az öltözékeket, a cipőket, az üzletek kirakatait, a házak belsejét megnézni. Emlékszem egy lány elképedt, enyhén szemrehányó tekintetere a Duna szállóban, amikor látta, milyen vastagon hámozom az almát, és szeretetteljes mozdulatára, amint az ebéd végeztével egy zsebkendőbe rakosgatta a kenyérmaradékokat, hogy hazavigye. Ez volt a szokás, látszott.”²⁸

Az elkövetkező órák, és napok legfontosabb kérdése – ezt alighanem Indro Montanelli is jól látta – a szovjet vezetés válasza volt a kialakult helyzetre. Mi következik azután, hogy október 31-én dél körül befejezett tényé vált a szovjet csapatok kivonulása Budapestről. November 1-én pedig a magyar kormány felmondta a Varsói Szerződést és kinyilvánította az ország semlegességét. A szovjetek kivonulása szinte a végletekig fokozta az országban, a fővárosban

---

²⁵ Uo.

²⁶ http://server2001.rev.hu/msite/display_item.asp?id=2&act=tu (utolsó letöltés: 2016. június 15.).

²⁷ MONTANELLI (2003): 184. Vö.: MONTANELLI (1989) 8.

²⁸ Uo. 30.

tapasztalt leírhatatlan hangulatot. Hiszen Budapest „bármit is hoz a jövőendő, azzal, hogy önmagát fölzsabadította, megszabadította Európát a Szovjetuniótól való félelemtől.”²⁹ Montanelli úgy látta, hogy „a Szovjetunióknak ahhoz, hogy magyarországi pozícióit visszaszerezze, elméletileg ma háborúba kellene lépnie. És ez nem a rendőrség és az állampolgárok közötti harcot jelentené – ahogyan eddig volt – hanem két hadsereg közötti háborút. És aztán úgy irányítani az egész országot és közvetlen erőszakkal megtartani pozícióikat, hogy még maguk a kommunisták között sem találnának egyetlen lelket sem, aki »bábként« rendelkezésükre állna.”³⁰

November 2.-án a szovjetek lezárták a Győrből a nyugati határhoz vezető utat. Ez többek között Montanellit is megakadályozta abban, hogy eljusson Bécsbe. November 3.-án ugyanis Budapest szerte elterjedt a hír: a szovjetek elfogadják a kialakult helyzetet, és elismerik a Nagy Imre vezette kormányt, sőt tárgyalni is készek a kormány képviselőivel. Ennek biztos tudatában Montanelli és Matteotti úgy határoztak, hogy átugranak az osztrák fővárosba a csomagjaikért, ugyanis a forradalom hírére, annyira lóhalálában igyekeztek Magyarországra, hogy még fogkefét sem hoztak magukkal. Ekkor Bécs felé tartva, a szó szoros értelmében beleszaladtak egy szovjet harckocsioszlopba: „Alkonyattájt egy Csehszlovákiából betört tankoszlop elzárta az Ausztria felé vezető utat. Szó szerint, hiszen egy hatalmas páncélozott jármű állt az út közepére: ebbe botlottam bele magam is éjjel kettőkor: «Nazad!» vissza, parancsolták a páncélosból!”³¹ Voltak olyan olasz újságírók, akik nem jutottak át Ausztriába a magyar-osztrák határon keresztül és voltak olyanok, akiket a határ és közvetlen környékének lezárása akadályozott az ellentétes irányú mozgásban. Montanelli egyik fiatal kolléganője, a „L'Europeo” című hetilapot tudósító Oriana Fallaci Győrnél tovább nem jutott.³²

Szintén november 2.-án késő este érkezett Belgrádból Gastone Guidotti olasz nagykövet telefonhívása, amelyben a jugoszláviai olasz követ tájékoztatta budapesti kollégáját, hogy egyes rádiók nagyon rossz híreket közölnek egy Budapest ellen folyamatban lévő katonai intervencióról, miközben ezt Budapesten cáfolják, a magyarok biza-

---

²⁹ MONTANELLI (1989): 10.

³⁰ Uo. 8.

³¹ MONTANELLI (1989): 14.

³² <http://www.giannellachannel.info/2013/02/28/cosi-oriانا-fallaci-mi-racconto-oriانا/> (Utolsó letöltés: 2016. június 14.).

kodva tekintenek Nagy Imre kormánya és a szovjetek közötti tárgyalások eredményeire.³³

Indro Montanelli nem tévedett. A Szovjetunió, Magyarországi pozícióinak visszaszerzése érdekében háborúba lépett: a szovjet hadsereg november 4-én hajnali 4 óra 15 perckor általános támadást indított Magyarország ellen. Valamivel több, mint egy óra múlva pedig először hangzott el a Szabad Kossuth Rádióban Nagy Imre miniszterelnök rádiószózata. Tévedett viszont akkor, mikor úgy vélte, hogy nem lesz majd senki, aki az oroszok rendelkezésére áll majd. A szovjet támadás napján érkeztek ugyan meg Szolnokra Kádár János és szovjet kísérői. 5 óra 5 perckor pedig egy ungvári adó közvetítette először a Kádár-kormány felhívását és tagjainak névsorát. Előző nap este a tököli katonai repülőtéren berendezett szovjet katonai főhadiszálláson Szerov tábornok letartóztatta a Maléter Pál vezette magyar tárgyalóküldöttséget. Azon az éjszakán Gyapay Dénes újságíró, akit barátság fűzött a honvédelmi miniszterhez, a Maléter család vendége volt. A későbbi milánói főkonzul, aki a lombard fővárosban eltöltött külszolgálat ideje alatt Montanellivel is barátságot kötött így idézte fel emlékeit: *„szegény Maléter Pál könnyek között búcsúzott a feleségétől, [...] mintha Judit sejtette volna, hogy itt valami szörnyűség fog történni. Mindvégig kérlelte a férjét, hogy ne menjen ki. Pali szegény arra hivatkozott, ami ilyenkor valóban teljesen természetes, hogy a diplomáciai szokásoknak megfelelően a szovjetek délelőtt tényleg tárgyaltak benn a Parlamentben a magyar tárgyalódelegációval a végleges kivonulásról egyébként, ez volt a legfőbb téma. [...] Ki gondolta volna, hogy csapdát állítanak Maléter Pálnak illetve a magyar tárgyaló delegációnak, de mondom szegény Judit, mintha ezt sejtette volna. Alig akarta elengedni férjét, és férje nyugtatta, hogy: «Ugyan, hát szó sem lehet róla, hát a legtermészetesebb dolog, hogy legkésőbb éjjelre, vagy éjjel után itthon vagyok. Mert hiszen addigra befejezzük, és aztán ha kell majd holnap folytatjuk a tárgyalást.» Valóban ott maradtam Judittal, és nővéremmel Máriával a lakásukban. Talán tényleg ilyen tragikomikus eset, vagy dolog, hogy szegény Palinak a pizsamáját húztam föl. Hát ugye ő két méter fölötti magasságot ért meg, én pedig lényegesen alacsonyabb vagyok ... hát elég furcsán festettem benne. Na ebben a pizsamában virradtam meg november 4-én vasárnap hajnalban a meglehetősen erőteljes és egyre erőteljesebben hangzó ágyúszóra, illetve tankágyúknak a robajára. Akkor már a rádióban elhangzott a felhívás, Nagy Imrének a felhívása. Hát persze fönn voltunk*

---

³³ Franco budapesti olasz követ naplója, 16.

mind a hárman: mi tévők legyünk – ez volt a nagy dilemma. Na, most én nem gondoltam más követségre, részben nyeloismeret révén, részben pedig a dolgokat végigtekintve, hát hova... valahova mégiscsak Juditot hát biztos helyre kellett menekíteni. Maradt az egyetlen, az olasz követség. Telefonkönyvből kinéztük a telefonszámát az olasz követségnek. Nagy szerencsém volt, mert először a rezidenciát hívtam, a Donáti utcában volt akkor még a rezidenciája az olasz követnek. A rezidencián azt a választ kaptam, hogy a követ úr a követség épületében tartózkodik, az pedig már kinn volt az akkori... Vorosilov út, azt hiszem, hogy úgy hívták... a mostani Stefánián. Na, felhívtam a követéséget, a követet rögtön adták a telefonhoz. Bemutakoztam szépen, elmondtam, hogy magyar újságíró vagyok de hát nem ez az érdekes, hanem arról van szó, hogy Maléter Pál feleségét kellene néhány napra, arra az időszakra, amíg ezek a – feltehetően háborús, vagy legalábbis polgárháborús események tartanak – biztonságba helyezni. A követ úr rendkívül kedves, rendkívül szívélyes volt, ám hát köztünk ugye semmiféle ismeretség ugye nem állt fenn, az egyetlen számára talán ajánlólevél az lehetett, hogy olaszul beszéltem vele. Azt kérte, hogy egy fél óra múlva hívjam föl, mert őneki ezt Rómával meg kell beszélnie. [...] Fél óra múlva jelentkeztem telefonon, a követ úr nagyon kedvesen mondta, hogy már utasította a személyzetét [...] utasította a személyzetet a Donáti utcában, hogy fogadják Maléter Pálnét. Hát ez volt az első felvonás. A második felvonás, hogy hogy jutunk el a Donáti utcába. A Maléterék fönn laktak a Szabadsághegyre vezető nagy széles úton. Akkor eszébe jutott Juditnak, hogy ők nagyon jó viszonyban vannak – férje révén – Pallavicini-Pálinkás [Antal] páncélos őrnaggyal. [...] Pálinkás őrnagy jelentkezett, mert elértük telefonon, és egy dzsippel egy kis honvédségi dzsippel jött el értünk. Beültünk, Judit elől, én hátul, és a Déli pályaudvar – Alagút, ezen az útvonalon közelítettük meg a Donáti utcát, a Vár felől ott le lehet hajtani. Amikor az Alagútba értünk akkor Pálinkás figyelmeztet, azt mondja: »Nézz előre! Mit látsz ott?«. Hát az Alagút másik felén, tehát a Lánchíd torkolatánál három vagy négy szovjet páncélos állt. Azt mondja » Na most talán imádkozhatnánk, hogy ne lőjenek belénk«. Mert azt látják, hogy katonai dzsip, azt is látják, hogy egy katona vezet. Hát vagy elnézőek és nem lőnek. Mi olyan célpont vagyunk, amely célpontot nem is lehet eltéveszteni, hiszen az Alagút közepén hajtottunk Pest irányába, tehát a Lánchíd irányába. Szerencsére, mint a mellékelt ábra is mutatja nem lőttek, mert ha lőnek akkor nem marad belőlünk semmi. Szépen a szovjet harckocsik mentén, kikerülve őket fölhajtottunk a Vár felé és akkor le a Donáti utcába, ahol nagyon kedvesen fogadták valóban Juditot. Körülbelül emlékezetem szerint legalább két hétig volt ott.”³⁴

³⁴ ANDREIDES GÁBOR: A magyar–olasz kapcsolatok története 1956–1989 c. doktori

A katonai intervenció előkészületeit a nyugati határ közelében akaratlanul is nyomon követő Montanelli kollégáihoz hasonlóan igyekezett mindenkit tájékoztatni az előző éjszakán látottakról. Nagyon megdöbbenette mindaz, ahogyan a beszélgetőpartnerei mondanóját fogadták: „Tudjuk, tudjuk – válaszoltak nevetve. Azért foglalták el a városainkat, hogy legyen mit nyújtaniuk annak fejében, amit tőlünk kérnek. De Budapestre nem jönnek vissza. Nagyon jól tudják, hogy nem jöhetnek vissza. Magyarország független lesz, semleges és nyugati ország.”³⁵ Ez az általános és minden alapot nélkülöző jóhiszeműség magát Maléter Pált is magával ragadta, aki – mikor Montanelli ismertette vele az éjszaka látottakat – még nyugtatta is az olasz újságíró, a szovjetek a célból gyülekeznek, hogy elhagyják az országot.³⁶

November 4-én úgy nézett ki Budapest, mint „egy kiásott nekropolisz. Élő valami nem volt más, mint az erkélyekre kitett, az enyhe szélben lobogó zászlók a Kossuth-címerrel a vörös csillag helyén (s a zászlók végig kinn is maradtak). A várost körülfogó dombokon felállított nehéztüzérség szünet nélkül dübörgött. kérdeztük is magunkban, vajon hová, kire lőnek. Aztán megtudtuk, hogy az egészet megfélemlítésként tették, mint azt az úthenger-jellegű bevonulási parádét is, ami valamiféle elkerülhetlenséget sugallt. Mint terror-rendezési technika – tökéletes volt.”³⁷

A szállodában összezsúfolódtak külföldi tudósítók, így az olaszok is, a legcélszerűbb megoldáson tanakodtak: utóbbiak végül nem költöztek át a követségre, hanem – legalábbis kezdetben – a helyükön maradtak.³⁸ Csak akkor költöztek át kalandos körülmények között a követségre, amikor a forradalmárok és a szovjet katonák közötti harc megkezdődött. A Vorosilov úton (ma: Stefánia út) található olasz követségen november 6-tól szűnt meg a telefon-összeköttetés, a képviselőket tartózkodók a lehúzott redőny rései mögül követték lehetőségeikhez mérten az egyre intenzívebb budapesti harcokat: „Kedd este, negyvennyolc órával azután, hogy Moszkva szerint az ellenállás el lett taposva, vagy hatvan tank égett vidáman az utakon. ezek közül az egyiknek

---

disszertáció <http://doktori.btk.elte.hu/hist/andreides/diss.pdf> Vö GYAPAY Dénes: *Quando i sogni non muiono all'alba/Hajnal múltán is élő álmok*, <http://www.italcultbudapest.hu/Italia-Italy/Gyapay.htm> (utolsó letöltés: 2016. június 26.).

³⁵ Uo. 16

³⁶ MONTANELLI (2003): 185. Vö. BETTIZA (2006): 37.

³⁷ MONTANELLI (1989): 17.

³⁸ Uo.

a periszkópját egy tizenkét éves kislány vakította meg, aki felmászott rá és egy marék sárral dugaszolta el két hasonló korú társának lehetővé téve így, hogy zavartalanul dobják a tankra a palackokat.”³⁹

Közben a telefonösszeköttetés és a rádiókapcsolat is helyreállt Olaszországgal: „Martino [külügyminiszter-AG]⁴⁰ miniszter beszédét közvetítették. Szép beszéd volt. De a parlamenti közvetítés végén a kommunista képviselők⁴¹ kiáltását hallottuk a teremből. »Éljen a Vörös Hadsereg!«Pár lépésnyire tőlünk a Vörös Hadsereg géppuskával lőtte le a pincékben a lőszer nélkül maradt budapesti munkásokat és egyetemistákat.”⁴² Másnap, november 7-én – miután az előző két nap során szovjeteket csak holtan láttak – a Vorosilov úton felbukkant az első szovjet járőr; a követségen meghúzódott újságírók érezték, hogy az ellenállás a vége felé közeledik.⁴³ Ám még mindig nagyon félték. A két-két tank védelmében érkező, gépfegyverekkel megerősített járőr tagjai majdnem a követség épülete előtt ugrottak le gépkocsijukról: „... azonnal fedezékbe rohantak, ki egy fa, ki egy ajtófélfá mögé, rájöttem, hogy van a világon valaki, aki még nálam is jobban fél: ők, az oroszok. Pár méternyinél többet soha nem maradtak el a panzerek mögött. És bármilyen zaj, akár egy ajtócsapódás hallatán vaktában lövöldözni kezdtek.”⁴⁴

Két nappal később egy kisebb olasz újságírói delegáció – amelynek tagja volt Montanelli is – kereste fel a Szovjet Katonai Parancsnokságot, ahol a már megígért utazási okmányok után érdeklődtek. Az olaszok nem jártak sikerrel, kompetens tiszt hiányában csak budapesti szabad mozgásra szóló érvényes menlevelet tudtak volna kiállítani nekik, mire ők egyhangúan úgy döntöttek, hogy nem vár-

---

³⁹ Uo. 20.

⁴⁰ Gaetano Martino az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc idején az Olasz Köztársaság külügyminisztere.

⁴¹ A magyar forradalom és szabadságharc politikai megítélésében az Olasz Kommunista Párt hivatalosan minden ellenvélemény nélkül sorakozott föl az SZKP mögé elfogadván ezzel a moszkvai „vonalat”. A pártvezetők egy része, ismert, vagy később ismertté váló politikusok – klasszikusan Giorgio Napolitano későbbi köztársasági elnök példáját szokás idézni – helyeselték akkor a szovjet beavatkozást. Ettől függetlenül a kommunista értelmiség nem „élte meg” ilyen könnyen a Magyarországon történeteket. A súlyos ellenvéleményekről, kiábrándultságról többek között lásd: Federigo ARGENTIERI: A „széplelkek” emlékiratai Az 1956-os kommunista pártellenzék visszaemlékezéseiből, http://www.rev.hu/rev2/images/content/tanulmányok/1956/93_argentieri.pdf (Utolsó letöltés: 2016. június 22.).

⁴² MONTANELLI (1989): 23.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo. 20.

nak tovább és iratok nélkül indulnak útnak. Nem sokkal később az útra kelt kis csoport ismét Budapesten volt: „*Délután 17 órakor Matteotti képviselő, Cabalzarék, Montanelli és Saporito visszatérnek a Képviselőre, akik az alábbiakról számolnak be: az úton csak szovjet csapatokkal találkoztak, 15 kilométerre Budapesttől egy orosz páncélos egység állta útjukat, amely megtiltotta számukra a konvoj továbbhaladását mentségül felhívván, hogy nem tudják vállalni a felelősséget, tekintettel arra, hogy a szovjet csapatoknak nincs illetékességük az ország felett; erre az összes újságíró elment a külügyminisztériumba, ahol Rubin úr⁴⁵ (aki a forradalom pillanatáig a Sajtóosztály vezetője volt) másnap 8 órára magyar menlevelet ígért nekik, ezenfelül azt, hogy a minisztérium egy alkalmazottja majd elkíséri a konvojt az osztrák határig.*”⁴⁶

November 10.-én állították ki Montanelli és Matteotti, valamint a többiek számára azt a kollektív úti okmányt, amellyel az olasz újságírók elhagyhatták Magyarországot. A menlevélnek megszerzése sem volt minden problémától mentes. Sablich olasz sajtóattasé kísérte el november 10.-én az újságírókat és Matteotti képviselőt a külügyminisztériumba, ahol öt órás várakozást követően állították ki a két nyelvű, magyar-országi kollektív úti okmányt. Az igazolványt München Ferenc miniszterelnök-helyettes, honvédelmi, - és belügyminiszter írta alá. A minisztérium biztosította az olaszokat, hogy arra már nem lesz szükség arra, hogy a szovjetek áldásukat adják erre az okmányra. Az olaszok ezt némi szkepszissel fogadták, úgyhogy majdnem mindenki a Szovjet Katonai Parancsnokság irányába vette az irányt.⁴⁷

Itt közölték velük azt, amit sejteni véltek. Az igazolásokat kiállító szovjet ezredes ellentmondást nem tűrően jelentette ki: a magyar dokumentumoknak semmiképpen nem érvényesek, kizárólag a Szovjet Katonai Parancsnokság adhat ki olyan úti okmányokat, ame-

---

⁴⁵ Rubin Péter (1918-1980), újságíró, tanár, műfordító. A második világháború alatt Jugoszláviában partizánként harcolt. A háborút követően 1948-ig újságíró. Ezt követően a Külügyminisztérium szolgálatába került, 1953-tól a minisztérium Politikai Főosztályának osztályvezetője, főosztályvezető-helyettese, majd főosztályvezetője. A forradalom évében a Külügyminisztérium Kollégiumának tagja, majd 1956 után befejeződött diplomáciai pályafutása. A hatvanas években az Akadémiai Kiadó propaganda - és sajtóosztályának vezetője volt. GARADNAI (2011): 351. (Utolsó letöltés: 2016. július 15.).

⁴⁶ Franco budapesti olasz követ naplója, 29.

⁴⁷ Franco budapesti olasz követ naplója, 31.

lyekkel el lehet hagyni Magyarországot.⁴⁸ Montanelli úgy emlékezett, hogy személy szerint Alberto Jacoviello, az Olasz Kommunista Párt központi sajtóorgánumának, a l'Unità tudósítója is nagy szerepet játszott a sikerben. Az igazolásokat kiállító szovjet főtiszt személyesen hívatta ugyanis és ajánlotta föl neki a menlevelet. A kommunista újságíró ezt megköszönte ugyan, de közölte, hogy csak akkor tud a lehetőséggel élni, hogy ha kollégái számára is biztosítják ugyanezt. Ekkor a szovjet főtiszt visszakérdezett, hogy kik lennének ezek. *„Abban a pillanatban mindannyiunk sorsa Jacoviello kezében volt. És el is döntötte azt felelvén, hogy ugyan nem kommunista beállítottságú, de köztudomásúan becsületes újságírókról van szó. Így mindannyian megkaptuk a menlevelet.”*⁴⁹ Franco követ naplója pontosabbnak tűnik: A szovjetek érthető módon Matteotti véleményére is kíváncsiak voltak, aki a következő válasszal szolgált: *„Mindannyiunk számára komoly tapasztalat volt, de nem mondanám, hogy örömet okozott számunkra, ami bekövetkezett és azt hiszem, az önök számára sem. Nem igaz, hogy ellenforradalomról volt szó. Akik ezt végigcsinálták -- jól tudják önök is – nem reakciósook, nem fasiszták és nem volt horthysta tiszték voltak, hanem kommunisták, akik egy bizonyos kommunizmussal szemben lázadtak fel.”*⁵⁰

A forradalmat követően

Montanelli november 11.-én délután érkezett Bécsbe⁵¹. Elkövetkező beszámolóiban, írásaiban többször hangsúlyozta, hogy a kommunista sajtó ragaszkodása ahhoz, hogy a forradalom a fasiszták és a régi „horthysta” világnak köszönhető, számára elfogadhatatlan. Úgy fogalmazott, hogy *„életem során először úgy találtam, hogy ugyanazokat a reményeket táplálom magamban, mint Moszkva: hogy bárók, vidéki nemesek, ügyvédek, gyárosok, írók, vagyis» burzsoák «hadát lássam a barikádokon, amint kihívó és ártatlan áldozatként néznek szembe a szovjet tankokkal. Nagy vigasztalás lett volna a Pravda számára, ha a felkelést nekik tulajdoníthatta volna. De nagy vigasztalás egy magamfajta» reakciós «számára is látni, nem a» sötétben bujkáló «reakciót, hanem olyan emberek megmozdulását, akik a negyvennyolcból nem engedve pisztolyokkal szállnak szembe a*

---

⁴⁸ Franco budapesti olasz követ naplója, 32.

⁴⁹ Uo. 24.

⁵⁰ Uo. 23-24.

⁵¹ http://voglioscondere.ilcannocchiale.it/?id_blogdoc=1635732 (Utolsó letöltés: 2016. június 15.).

páncélozott harckocsikkal, és oly életerősek, hogy a halállal is szembenéznek a szabadság, a becsület és a méltóság» burzsoá «eszméiért.”⁵²

A Magyarországon eltöltött időszak tapasztalatai alapján úgy látta: a forradalom napjaiban a Moszkva által láttatni kívánt, és felelősként megnevezett „*régi világ*” képviselői nagy részben reményt vesztetten elmenekültek. Ez pedig természetes – vélte – hiszen majdnem mindegyikük családjában, rokonságában tucat számra voltak kivégzettek és bebörtönöztek. Olyanokkal is találkozott, akik már átjutottak a magyar-osztrák határon és a menekülők megsegítését szervezik. A menekülők – különösen az idősek – azonban legfeljebb csak az Esterházyakra, Kállayakra, Pálffyakra emlékeztek: „*Egy sebesült hazafi, aki nek Telekiről beszéltem, megkérdezte, az vajon valami sztahanovista volt-e.*”⁵³

Novemberben az olasz fővárosban két változat terjedt el Nagy Imre kormányfő letartóztatásáról. Az első szerint a miniszterelnököt a budapesti jugoszláv követség kapujában tartóztatták le a szovjet hatóságok, a másik szerint őrizetbe vételére Kádár parlamenti dolgozószobájában került sor. Montanelli helyesen gondolta: utóbbi kétséget kizáróan romantikusabb, ám az előbbi változat sokkal valószínűbb, és hozzátette még: „*Nem hittem volna, hogy az oroszok letartóztatják Nagy Imrét.*”⁵⁴ A miniszterelnöknek és munkatársainak letartóztatása kapcsán emlékeztette olvasóit a szovjetek politika egy sajátos tulajdonságára, ami korántsem 1956 őszén és nem is Magyarországon került felszínre elsőként, arra tudniillik, hogy könnyen, minden különösebb zavar nélkül szegik meg az adott szavukat. Ebbéli véleményét nyomban egy személyes történettel alá is támasztotta.

A budapesti harcok kezdetén egy nőkből és gyermekekből álló olasz csoport rekedt a magyar-osztrák határon. A csoport az előző este indult Ausztriába. Cabalzar, Matteotti és Montanelli voltak azok az olasz újságírók – akiket miután egy szovjet tank visszafordított az osztrák határról – vitték meg a hírt a budapesti olasz követnek. Franco azonnal kapcsolatba lépett a szovjet követséggel és magyarázatot követelt. „*Timofjev*⁵⁵ tanácsos azt a választ adta, hogy ez nem lehetséges, mert az osztrák határon nincsen egyetlen szovjet tank sem. Franco azonban nem hagyta annyiban, mondván, hogy a tankot a saját szemükkal látták

---

⁵² MONTANELLI (1989): 29.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo. 49.

⁵⁵ Helyesen Timofjev.

azok, akik most ott ülnek a dolgozószobájában. Timojev ellentmondást nem tűrő hangon válaszolt: „Becsületszavat adom, hogy az a tank nem volt ott, vagy ha ott volt, magyar volt. S mindezt olyan hangon közölte, hogy mi magunk is kételkedni kezdtünk, hogy vajon nem a szemünk káprázott-e.”⁵⁶ Ezt a turistacsoportot már a budapesti utcai harcok alatt engedték tovább: a szovjetek közölték, hogy kerüljék ki a tankot, azt, amelynek létezését nem is olyan rég még tagadták és a csoport folytathatta útját Olaszország felé.⁵⁷ 1956 decemberében Montanelli úgy gondolta, hogy a Kádár-kormány nem teljesítette azt az alapvető célkitűzést, melynek a végrehajtására létrehozták: nem kímélte meg a Vörös Hadsereget a közvetlen irányítástól, mert az „orosz tábornokok cézáros módjára azt hitték, hogy jönnek, győznek és elmennek, a győzelmet pedig kiadják, alvállalkozásba valamelyik hűséges bennszülött szolgálonak. Nem tehetik meg, mert bármelyik magára hagyott bennszülött szolgálonak vagy az a sorsa, hogy fizikailag eliminálják, vagy az, hogy a túlélés érdekében kénytelen „nagyizálódni”, mint ahogy ezzel próbálkozik óvatosan maga Kádár is, bár kevés sikerrel.”⁵⁸ Ezzel a kormánnyal, és vezetőjével – ezt Montanelli tökéletesen látta – nem állt szóba senki. Sem külföldön, sem pedig belföldön.

Nem telt el három esztendő és Montanelli Kádárról alkotott értékítélete változni kezdett. Az „oroszok bábójából”, a „szovjet szuronyokra támaszkodó”, a megtorlást levezénylő Kádárból, egyre inkább elismert, lehetőségeihez mérten reálpolitikát folytató politikus lett: „Meg vagyok győződve arról, hogy Kádár nemes gondolkodású ember, aki mentette a menthetőt, és azt hiszem nem tehetett volna másként. Kénytelen volt büntetni is, ami kemény, kellemetlen, drámai feladat. De a történelem sohasem bocsát meg. Ne felejtjük el a történelmet, az igazságot és Kádár János életét.”⁵⁹ 1965-ben Kállai Gyula váltotta Kádárt a kormányfői tisztségben. A magyarországi hírekre mindig szinte azonnal reagáló Montanelli „bizonyos nyugtalansággal olvasta”⁶⁰ Kádár lemondásának hírét. A miniszterelnöki és a pártvezetői tisztség szétválasztását – az „Il Corriere della Sera” oldalain azzal magyarázta, hogy Kádár a decentralizálás egyik legbuzgóbb támogatójaként a monolitizmus egyik

---

⁵⁶ Uo. 50.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo. 43.

⁵⁹ MOL KÜM XIX-J-1-j 2/2/SE/1960 idézi Pankovits i.m. 87.o.

⁶⁰ Indro Montanelli a Corriere della Sera-ban, MTI Arch. MTI Szig. Biz. Sajtófi-gyelő 1965. június 4.

leghatározottabb ellenfele volt mindig, így maga akarta a két tisztég különválasztását⁶¹.

Aki annak idején szemtanúja volt a magyar forradalomnak – írta magyar szívnek kedvesen közel egy évtizeddel később Montanelli –, aki közelről látta ezt a drámai küzdelmet az „*nem teheti meg, hogy egyszer s mindenkorra ne érezze magát egy kicsit magyarnak is. Ennek az országnak az eseményei úgy érintenek, mintha az én országomról lenne szó.*”⁶² Közel tíz év telt el a forradalom óta, Montanelli gyökeresen más gondolt Kádárról és a forradalomban, de leginkább az azt követő megtorlásban betöltött szerepéről. Montanelli – aki utóbbiról hajlamos volt elfeledkezni – úgy vélte a kormányfői poszttól búcsúzó Kádár esetében „*nem Quislingről van szó, hanem sokkal inkább egy későn érkezett Gomulkáról.*”⁶³ Véleményének ilyen mértékű megváltozása Montanelli számára számos ellenséget szerzett, sok magyar menekülttel került szembe, következetlenséggel vádolták, valamint azzal, hogy „*szövetkezett a hóhérrel [...] az ellenség barátja lett.*”⁶⁴ Montanelli ettől a Kádár-képtől már nem szakadt el. Számára Kádár a kommunista rendszer és ideológia tipikus teremtménye. Olyan valaki, aki világ életében nélkülözte a jó és a rossz közötti választás lehetőségét. Helyette csak a rossz és a rosszabb között választhatott. Szemében Kádár, a reálpolitikus, inkább lett árulója és „*hóhéra*” társainak, mintsem hogy országát vesse oda a „*szovjet minotaurusznak*”⁶⁵. Mindezen kijelentését egy személyes élményével erősítette meg 1957-ből, amikor Milánóban Király Bélával összetalálkozva a Nemzetőrség és Budapest fegyveres erőinek volt főparancsnoka keserűen jegyezte meg: „*Maguk nyugatiak nem érthetik meg. Az úgynevezett népi demokráciákban nincs választás: mindannyian árulók. Vagy a rendszer árulói a haza nevében, vagy a haza árulói a rendszer nevében.*”⁶⁶ Montanelli tíz évvel tehát a forradalmat követően már azon a Nyugat-Európában egyre inkább elterjedő véleményen volt, hogy Kádár a régi sztálinista vezetők visszatérésének megakadályozása érdekében, „*hogy az utat elzárja előlük és mentse, ami menthető [...] néhány engesztelő áldozatra hárította a fele-*

---

⁶¹ Uo.

⁶² MTI Bizalmas *Corriere della Sera*, Róma, 1965. július 4.

⁶³ Uo.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ MONTANELLI (2003): 189.

⁶⁶ U.o. 190

lősséget, és feláldozta őket a szovjet minotaurusznak.”⁶⁷ Ezzel az értékeléssel szemben miről árulkodnak a statisztikai adatok? Egyes statisztikák⁶⁸ arról szólnak, hogy 1960. december 31-ig a polgári és katonai bíróságok 21 668 személyt ítélték el államellenes bűncselekmény címen, 4.961 fő pedig felfüggesztett börtönbüntetést kapott, 16 443 fő volt azon személyek száma, akiket végrehajtásra kerülő szabadságvesztésre ítélték⁶⁹. Másik, egy 1969. november 11-én született igazságügyi minisztériumi összefoglaló 1956. október 23. és 1958. december 31. között 10 016 személy politikai elítélésről szól, közülük 259 volt a végrehajtott halálos ítélet⁷⁰.

Érdeemes e ponton kitekinteni arra a sajtólevelezésre amely Montanelli és Kádár földije, Vásárhelyi Miklós között zajlott az MSZMP vezetőjének megítéléséről. Vásárhelyi első, Montanellihez írott levelében kifejtette, hogy egy valamiből sosem fog engedni: „amikor szembe találta magát a törvényes kormányhoz hű, szovjet intervencióval dacoló munkástanácsokkal és értelmiségi szervezetekkel, nem habozott hóhérrá állni. Ő adott parancsot a megtorlásra, munkásszármasítású forradalmárok százainak kivégzésére [...] Az ő lelkén szárad minden 1956. november 3-án és 1961. augusztus 2-án között kivégzett ember vére [...] Más lapra tartozik, amit Kádár később csinált. A terrorban való részvételét azonban – ahogy azt a tavalyi *Rubbettinónál* megjelent könyvemben is írtam – sem én, sem pedig a társaim soha nem fogjuk neki megbocsátani.”⁷¹ Montanelli válaszában a november 3-4-re virradó éjszaka történetekkel kapcsolatban tette föl a kérdést: „a kormány tényleg nem gyanította, hogy parlamentereit csapdába csalják?”⁷² Vásárhelyi válaszában kifejtette, hogy a kormánynak minden oka meg lett volna a szovjet kivonulás őszinteségében kételkedni, majd így folytatta: „Szeretném azonban felhívni a figyelmet a reménykedésre, mint politikai faktorra. A tárgyalások első fordulója november 3-án, az Országházban volt, éppen az irodám melletti teremben.

---

⁶⁷ MTI Bizalmas *Corriere della Sera*, Róma, 1965. július 4.

⁶⁸ Bírósági statisztikák az 1957–1960 közötti politikai okból elítéltekről. Igazságügy minisztérium 40.014/1990 IM IV/1. Iratok a semmisségi törvény előkészítéséhez közli KAHLER (2006): 38.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Nezvál Ferenc igazságügy miniszter 1958. április 2-án 243 halálos ítéletről informálta Apró Antalt, a minisztertanács elnökhelyettesét azzal a pontosítással, hogy a 243 kiszabott ítéletből 218 kivégzést már végre is hajtottak. HORVÁTH – SOLT – SZABÓ – ZANATHY János – ZINNER (1993): 784–789. Közli KAHLER (2006): 38.

⁷¹ idézi Argentieri 2001 (utolsó letöltés: 2016. június 10.).

⁷² Uo.

Maléter tábornok és a magyar tárgyalóküldöttség rendkívül bizakodva lépett ki a teremből [...] éjszaka a szovjetek tököli főhadiszállásán letartóztatták őket [...] Moszkva az intervenció mellett döntött, erőszakhoz folyamodott, akár azon az áron is, hogy ezzel aláássa saját nemzetközi tekintélyét.”⁷³

A toszkán újságíró, – Federigo Argentieri találó szavaival – „*a mérsékelt konzervatívizmus olasz etalonja*” úgy vélte, Kádár a kommunizmus, a válságban lévő ideológia megtestesítője, akinek az élet kevés választási lehetőséget kínált: vagy üldözött, vagy üldöző volt, más választása nem volt. „*Amit 1956 napjaiban láttunk és megtudtunk, elegendő ahhoz, hogy tisztelettel adózzunk annak az embernek, aki egyébként megvetendő rendszert képvisel.*”⁷⁴

Befejezés

1988. június 16-án az Emberi Jogok Magyar Ligája Párizsban nemzetközi emlékünnepség keretében emlékművet állított a forradalom kivégzett vezetőinek és minden olyan mártírjának emlékére, akik, jeltelen sírban fekszenek Magyarországon. A történelmi atmoszférájú Père Lachaise temetőben megtartott ünnepségen a nagyszámban megjelent olasz politikus, közéleti személyiség mellett természetesen ott volt Indro Montanelli is. Mint ahogy nem volt kérdés az sem, hogy egy esztendő múlva Nagy Imre miniszterelnök, és a forradalom többi vezetői Maléter Pál, Losonczy Géza, Gimes Miklós, Szilágyi József ünnepélyes újratemetésén is személyesen volt jelen 1989. június 16-án. A Hősök terén, a temetés előtt mintegy négyszázezer ember rótta le kegyeletét az áldozatok előtt. A tömegben, számos honfitársa mellett természetesen ott volt Montanelli is. A magát „*történelmi antikommunistának*”⁷⁵ definiáló Montanelli „*megvesztegethetetlen*” politikai nézetű képviselője – Giorgio Galli politológus remekbe szabott kifejezésével – igazi „*opinion maker*” –e volt az olasz újságírásnak. Történelmi antikommunizmusa korántsem mondott ellen annak, hogy volt idő, mikor Montanelli Olaszország legkomolyabb embereinek, az őt mindig különös keménységgel bíráló kommunisztákat tartotta. Küzdött ellenük, de ugyanakkor tisztelte is azokat a politikai ellenfeleiket, akik sosem személyében támadták, és sohasem

---

⁷³ Uo.

⁷⁴ MTI Bizalmas Corriere della Sera, Róma, 1965. július 4.

⁷⁵ Beszélgetések Vásárhelyi Miklóssal. Magyar Könyvklub, Budapest 2000, 218.

viselkedtek közönségesen. Ezt pedig – Montanelli szerint – a politikai paletta másik szélén található szélsőségről, az Olasz Szociális Mozgalom politikusairól nem lehetett elmondani.⁷⁶

Indro Montanelli hat évtizeddel ezelőtt látnoki képességekkel vetítette előre mindazon kételyeket és vívódásokat, amelyeken keresztül az Olasz Kommunista Párt eljutott ahhoz a felismerésre, hogy az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc kirobbanása nem „fasiszták” és „reakciók” műve volt. Montanelli már a forradalmat követően is úgy látta, biztos volt abban, hogy az olasz kommunisták föl fogják ismerni 1956 jelentőségét. Véleményével nem értettek mindig egyet, sokan bírálták nem kellően megalapozott kijelentései miatt. Ugyanakkor elsők között tudósított arról a lelki vívódásról és drámáról, amelyen mindazon kommunista kollegái szembesültek, akik nem tudták nem észrevenni: a forradalom kitörésében és a fegyveres ellenállás eszkalálódásában a „reakciónak”, a „fasiszta elemeknek”, vagy a „régí rend” képviselőinek nem volt szerepe. Ellenben az olaszok, budapesti tartózkodásuk alatt, akikkel találkoztak „aki nem munkás, az egy munkás egyetemista fia volt; és, aki nem sem ez, sem pedig az, földműves vagy iparos volt. Egy „burzsoával”, vagy pláne nem „fasisztával” közülünk senkinek sem adódott meg a találkozás.”⁷⁷ A Magyarországon tapasztaltak szöges ellentétben álltak az Olasz Kommunista Párt hivatalos, Moszkvát szolgáló módon követő álláspontjával, a hivatalos propagandával. Ebben az országban „az itáliait olasznak mondják és a Lenin kollégium diákjai barikádot emelnek az oroszok ellen... Próbáljon az ember megérteni valamit.”⁷⁸ méltatlankodott fogai között Alberto, olasz kommunista újságíró a Duna Szálló hatodik emeletén egy ideiglenes hálóteremmé alakított tágas szobában. Montanelli budapesti emlékeiből, az átélt élmények hatására három évvel a forradalmat követően írta meg „Az álmok hajnalban meghalnak” című drámáját.

Andrea, Sergio, Franco, Gianni és az előbb említett Alberto különböző korú és világnézetű újságírók az ostromlott Budapesten. A szovjet katonai intervenció a köztük addig meglévő egyetértést

---

⁷⁶ Enzo BIAGI interjúja Indro Montanellivel, La Stampa, 1972. november 14. 3. http://www.archiviolaStampa.it/component/option,com_lastampa/task,search/mod,libera/action,viewer/Itemid,3/page,3/articleid,0146_01_1972_0252_0003_5456581/ (Utolsó letöltés: 2016. július 10.).

⁷⁷ MONTANELLI: *Un partigiano a Budapest*, Ruspanti, 1996, 190.

⁷⁸ MONTANELLI (2008): 14. (utolsó letöltés: 2016. július 11.).

semmivé foszlatja és ezekben a drámai órákban felszínre törnek a mélyen megbúvó nézeteltérések. Andrea az ágyúzások feszült pillanataiban kétségbeesetten vágja kommunista kollégája fejéhez 1956 Montanelli számára legfontosabb tulajdonságát:

„Mindenkít meg kell gyilkolnotok, mindenkit...Mert mindenki ellenetek van ...Mindenk...Nem a fasiszták, a kapitalisták, a püspökök, a reakciósook, a monarchisták, a földbirtokosok, ahogy az újságjaitok írják, meg a rádiótok mondja...Nem. Mindenk...A fiatalok is...Különösen a fiatalok, a ti fiataljaitok...”⁷⁹

Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején, Magyarországon tartózkodó olasz állampolgárok:

*Adelfi*⁸⁰ (újságíró, La Stampa)
Antici, Paolo Massimo (diplomata, első titkár)
Ballerini (követségi alkalmazott, irattáros)
Battagliarini házaspár, 3 gyermekükkel
Beghetto
Bellotti, Felice (újságíró, Oggi)
Beltramenti, Edgardo (újságíró, Il Borghese)
Bondi
Bontempi, Giorgio (újságíró, Paese)
Borla
Cabalar, Ferruccio (Bécsi olasz sajtóattasé)
Cabalar, Maria Leonilde (Bécsi olasz sajtóattasé felesége)
Casagrande
Castellani, Adriana (újságíró, L'Unità)
Cavallari, Alberto (újságíró, Il Corriere d'informazioni)
Cisventi, Carlo (újságíró)
Corradi, Egisto (újságíró, Il Corriere della Sera)
Cossetto, Luciano (újságíró, Il Piccolo)
Cusano
De Biasi, Mario (újságíró, L'Epoca)
De Monte, Matteo (újságíró, Il Messaggero)
Dogliotti, Mario (orvos)
Esente, dr és felesége
Fiore, Ilario (újságíró, Il Tempo)
Fossati, Luigi (újságíró, Avanti!)

---

⁷⁹ MONTANELLI (2008): 25.

⁸⁰ A kurzívval szedett olasz állampolgárok nevei Fabrizio Franco olasz követ naplójában (is) szerepelnek, róluk igen keveset tudni, alkalmakként csak vezetőiknekükre tudunk hivatkozni.

Franco, Fabrizio (budapesti olasz követ) és felesége
Francisci
Galiani, Fabio (újságíró, Il Tempo Illustrato)
Gavino
Guarducci
Jacoviello, Alberto (újságíró, L'Unità)
Klein, dr és lánya
Lendaro (követségi telekommunikációs iroda vezetője)
Leva
Lo Faro asszony
Mangili, Vittorio (újságíró, RAI)
Matteotti, Matteo (parlamenti képviselő)
Milani
Monicelli, Massimo (újságíró, L'Epoca)
Montanelli, Indro (újságíró, Il Corriere della Sera)
Paci, Giorgio (újságíró)
Perucchi, Sergio (újságíró, Vie Nuove)
Perselli, Luciano és felesége (igazgató, budapesti Olasz Intézet)
Pizzoferrato (követségi irodavezető) és felesége
Postiglione (követségi alkalmazott), és felesége valamint 3 gyermekük
Primavera
Raffaelli, Filippo (újságíró, Il Corriere Lombardo)
Ricciotti házaspár
Rossi házaspár
Rossi
Sablich, dr. (diplomata, sajtóattasé) és felesége
Saporito, Luigi (újságíró, ANSA)
Tedeschi, Bruno (újságíró, Il Giornale d'Italia)
Tonarelli
Zecchi
Ziglioli
Zucconi, Guglielmo (újságíró, Il Corriere d'Informazioni)

Felhasznált és idézett irodalom:

Argentieri 2001= Federigo ARGENTIERI: *A XX. század emlékezete*,
<http://www.es.hu/old/0142/publi.htm>

Argentieri 1993=Federigo ARGENTIERI: *A „széplelkek” emlékiratai Az 1956-os kommunista pártellenzék visszaemlékezéseiből*, http://www.rev.hu/rev2/images/content/tanulmányok/1956/93_argentieri.pdf

Bettiza 2006= Enzo BETTIZA: *1956 Budapest. I giorni della rivoluzione*, Le Scie Mondadori, Milano, 2006.

Colao 2015=Riccardo COLAO: *Un caffè con Indro Montanelli*, Titani Editori, 2015, 74. <https://books.google.hu/books?id=Axn6CAAAQBAJ&pg=PA74&lpq=PA74>

&dq=indro+montanelli+henry+ford+intervista&source=bl&ots=GMxG_jX38S&sig=7XjABcJIFGWq9Kr4J_671SQDi1g&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwj179Td_u_NAhXEnBoKHS64Bk4Q6AEIjAB#v=onepage&q=indro%20montanelli%20henry%20ford%20intervista&f=false

Földes 2013=FÖLDES Anita: *Átélttem egy századot*, Utolsó interjúk Fejtő Ferencsel
Scolar Kiadó Budapest, 2013

Garadnai 2011=GARADNAI Zoltán: *Iratok a magyar-francia kapcsolatok történetéhez 1957-1962* http://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_VSK_iratok/?pg=354&layout=s

Gyapay d.n.=GYAPAY Dénes: *Quando i sogni non muiono all'alba/Hajnal múltán is élő álmok*, <http://www.italculturalbudapest.hu/Italia-Italy/Gyapay.htm>

Horváth-Solt-Szabó-Zanathy-Zinner 1993=HORVÁTH Ibolya - SOLT Pál - Szabó Győző - ZANATHY János - ZINNER Tibor (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* 2. kötet, Budapest, 1993.

Kahler 2006=KAHLER Frigyes: *1956 szellemének megtorlása tíz év után Vaczkó László és Hamusics János ügye*, Aetas, 21. évf. 2006/1. szám 38-40.

Molnár 2001=MOLNÁR János: *Külföldi tudósítók az 1956-os forradalomban*, http://server2001.rev.hu/msite/display_item.asp?id=2&act=tu

Montanelli 1989=1956 *Budapest a Corriere della Sera* kiküldött tudósítója jelenti (Válogatás Indro MONTANELLi 1956-ban írt cikkeiből) Püski Kiadó Budapest, 1989.

Montanelli 1996= Indro MONTANELLi: *Un partigiano a Budapest*, IN: Roberto RUSPANTI (a cura di): *Ungheria 1956 La cultura si interroga. La rivoluzione patriottica e democratica d'Ungheria nello specchio di letteratura, storia, pubblicistica, poloitica, diplomazia, economia, arte*, Rubbettino, 1996.

Montanelli 2003=MONTANELLi, Indro: *Soltanto un giornalista* (testimonianza resa a Tiziana Abate) Bur Saggi, Milano, 2003.

Montanelli 2008=Indro MONTANELLi: *Az álmok hajnalban meghalnak* (színmű két felvonásban) fordította: PARCZ Ferenc, http://epa.oszk.hu/00700/00713/00200/pdf/tiszataj_EPA00713_2008_04_003-039.pdf

Ormos 1973=ORMOS Mária: *A Matteotti-ügy*, Kossuth, Budapest, 1973.

Ruspanti 1996=Roberto RUSPANTI (a cura di): *Ungheria 1956 La cultura si interroga. La rivoluzione patriottica e democratica d'Ungheria nello specchio di letteratura, storia, pubblicistica, poloitica, diplomazia, economia, arte*, Rubbettino.

Varsori 2013= VARSORI, Antonio: *La rivolta d'Ungheria del 1956 nella visione della Legazione d'Italia a Budapest* in: Ministero degli Affari Esteri Segreteria Generale Unità di analisi, Programmazione e Documentazione storico - diplomatica Anno I. N. 1. /2013 41-61.

Vespa 2004=Bruno VESPA: *Storia d'Italia da Mussolini a Berlusconi 1943 - L'arresto del Duce 2005 - La sfida di Prodi*, RAI - Mondadori 2004.

Travaglio 2007= TRAVAGLIO, Marco: *Montanelli in Ungheria*, http://vogliosendere.ilcannocchiale.it/?id_blogdoc=1635732

Walcz 2001=WALCZ, Amarylis: *La rivoluzione ungherese del 1956 e l'Italia*, Ambasciata della repubblica di Ungheria presso la Repubblica Italiana Roma, 2001.

<http://www.archiviola stampa.it>

<http://www.ilgiornale.it>

Andreides Gábor: *Montanelli '56 olasz krónikása*

<http://www.repubblica.it>

<http://voglioscondere.ilcannocchiale.it/>

Levéltári forrás

Franco budapesti olasz követ naplója =Fabrizio Franco budapesti olasz követ naplója 1956. október 26.- november 17. (kézirat) Archivio Storico Diplomatico Ministero Affari Esteri (ASDMAE) Rappresentanza diplomatica d'Italia in Budapest 1944-1966 b(usta) 4.

Hevő Péter

**„A halál exportőrei”
Egy német fegyverbotrány a második Öböl-háború idején**

Abstract

A half year after the invasion of Kuwait, in the night of 18 January 1991 eight Iraqi Scud missiles hit the Israeli cities, Tel Aviv and Haifa. Although the caused damage was relatively limited, the attack had intense psychological impact in Israel. Moreover Saddam Hussein made threats to use binary chemical weapons against the Jewish state to provoke a military response, in order to unleash an Arab-Israeli conflict. The case launched a wave of indignation in the reunited Germany, because it turned out, that most of the missiles with poison-gas and biological warheads were made with the help of West-German engineers and technology. Chemical weapons produced by German scientists against Israel? Due to this scandalous scenario German politicians had to secure Israel's integrity by transporting for Tel Aviv material help. The Iraqi attack also affected the so-called „out-of-area”-debate in Bonn, that means the discussion about German military handling of conflicts outside the North Atlantic area.

Keywords: Germany, Bundeswehr, out-of-area, Israel, Iraq, Gulf war.

Tel-Aviv és Haifa lakói 1991. január 18-ának hajnalán kisebb robbanások zajára ébredtek. Az azonnali helyszínelés során kiderült, hogy nem bombák pusztítottak az említett városokban, hanem nyolc iraki Scud-rakéta csapódott be. A „csomag” feladója Szaddám Husszein volt. A címzettek között nem csak Izrael és az Irak ellen koalícióra lépő „nyugati világ” szerepelt, hanem az arab országok is. Az üzenete világos volt: előfordulhat, hogy a következő rakéták már mérgező harci gázokat tartalmaznak, és hogy az izraeliek ezt megelőzzék, be kell lépniük a háborúba. Ezzel egy újabb arab-izraeli fegyveres konfliktus tört volna ki, amelyben – Husszein reményei szerint – az arab államok Irak mellett viseltek volna hadat, de legalábbis jóindulatú semlegességet tanúsítottak volna.¹

Az izraeli eseményeknek két okból volt különösen nagy visszhangjuk Németországban: a zsidó nép megsemmisítésének megakadályozását az akkori fővárosban, Bonnban – elsősorban történelmi

---

¹ KHADDURI, Majid – GHAREEB, Edmund: *War in the Gulf, 1990–1991, The Iraq–Kuwait Conflict and Its Implications*, Oxford University Press, New York, 1997. 172. (a továbbiakban: KHADDURI – GHAREEB).

okokból – „becsületbeli ügynek” tekintették; illetve, mint kiderült, az iraki vegyi fegyverek és a Scud-rakéták fejlesztésében nyugatnémet cégek hathatós segítséget vállaltak. A múltjuk tehát továbbra is kísérte a németeket, és ez az ország számára a külpolitikai mozgásterének jelentős beszűkülését eredményezte ezekben a hónapokban.

Nemzetközi háttér

1990 nyarán egymástól ötezer kilométer távolságban sorsdöntő események játszódtak két állam, Irak és Németország történetében. Irak 1990. augusztus 2-án a poszthidegháborús korszak első komoly nemzetközi konfliktusát robbantotta ki azzal, hogy lerohanta szomszédját, a miniállam Kuvaitot. Szaddám Husszein a nemzetközi közvéleményt végképp maga ellen haragította, amikor az annexió után a Kuvaitban és Irakban lévő külföldi diplomatákat, különböző vállalatok munkatársait és az egyszerű turistákat nem engedte hazautazni, és gyakorlatilag túszként kezelte őket.² Az ENSZ válasza nem is váratott magára sokat. Még az agresszió napján a Biztonsági Tanács elfogadta a 660. számú határozatát³, amelyben a megszálló csapatokat azonnali visszavonulásra szólította fel, majd néhány nap múlva gazdasági szankciókkal sújtotta az országot. Azonban sem ez, sem a BT novemberi ultimátuma⁴ nem készítette kivonulásra Husszeint, így annak lejártá után 1991. január 17-én az Irak ellen alakult koalíció, a „Sivatagi Vihar” nevű hadművelet értelmében bombázni kezdte az országot, és ezzel kitört a szakirodalomban többnyire másodiknak nevezett Öböl-háború. Egy hónappal később, február 24-én pedig a szövetségesek egy összehangolt szárazföldi, légi és tengeri offenzívát indítottak Bagdad meghátrálása érdekében.

A németek eközben az évtizedek óta várt újraegyesítés kapujában

---

² A foglyok őrzésének szigora és a határok lezárása eltérő intenzitással ment végbe. Egy héttel az iraki invázió után például az ott tartózkodó németek közül tizenegy üzletember egy bérelt busszal kijuthatott Bagdadból Ammánba. PONGER, Anne: *Offene Grenz für deutsche Irak-Besucher*, Süddeutsche Zeitung, 1990. augusztus 10. (183/1990), 6.

³ <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/575/10/IMG/NR057510.pdf?OpenElement> (utolsó elérés: 2016. 01. 02. 15:30).

⁴ Az ENSZ BT a 678. számú határozatában 1990. november 29-én ultimátumot intézett az iraki kormányhoz, követelve a 660. határozat 1991. január 15-ig történő végrehajtását, tehát a Kuvaitból való azonnali és feltétel nélküli kivonulást. S/RES/678 (1990) <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain?docid=3b00f16760> (utolsó elérés: 2016.01.18. 20:55).

álltak.⁵ 1990 nyarán az NSZK és az NDK közt megkötötték a valuta-, gazdasági és szociális uniót, a két német állam egyesítésének nemzetközi háttérét pedig Helmut Kohl nyugatnémet kancellár és Mihail Gorbacsov szovjet elnök emlékezetes júliusi moszkvai és kaukázusi tárgyalása szolgálta, ahol a felek gyakorlatilag megegyeztek az egységes Németország NATO-tagságában, a Bundeswehr létszámának 370 ezresre csökkentésében, illetve a Szovjetunió pénzügyi támogatásában.⁶ Augusztus 23-án a keletnémet Népi Kamara elfogadta az NDK-nak az NSZK-hoz való csatlakozását, és azt, hogy erre október 3-án kerüljön sor. Augusztus 31-én a bonni kormány és a keletberlini minisztertanács aláírták a Németország egyesítéséről szóló szerződést, amely szerint az öt új tartomány, Brandenburg, Mecklenburg-Elő-Pomeránia, Szászország, Szászország-Anhalt és Tübingia az NSZK tartományaivá válnak. Szükség volt azonban még a nagyhatalmak hozzájárulására. Kohl és Gorbacsov szeptember 10-én megegyeztek a Szovjetunióknak ítélt nyugatnémet pénzügyi támogatás mértékéről, amelyet 12 milliárd márkában, valamint 3 milliárd márkás kamatmentes hitelben határoztak meg. Két nappal később Moszkvában került sor az utolsó kettő plusz négyes külügyminiszteri találkozóra, ahol aláírták a „Németországot illető végső rendezésről szóló szerződést”⁷. Ezzel megszűntek az egykori győztes hatalmak Berlinre és az ország egészére vonatkozó jogai, a Németországi Szövetségi Köztársaság pedig elnyerte szuverenitását bel- és külügyi fölött. Két héttel később, szeptember 24-én az NDK kilépett a Varsói

---

⁵ Erről bővebben: KIESSLER, Richard – ELBE, Frank: *Ein runder Tisch mit scharfen Ecken. Der diplomatische Weg zur deutschen Einheit*. Nomos Verlag, Baden-Baden, 1993.; *Dokumente zur Deutschlandpolitik. Deutsche Einheit. Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90*. Bearb. KÜSTERS, Hans Jürgen – HOFMANN, Daniel, Oldenbourg, München, 1998.; KAISER, Karl: *Deutschlands Vereinigung. Die internationalen Aspekte. Mit den wichtigen Dokumenten*. Bearb. v. BECHER, Klaus (Schriften des Forschungsinstituts der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V., Bonn) Bergisch-Gladbach, G. Lübbe Verlag, 1991.; POND, Elizabeth: *Beyond the Wall. Germany's Road to Unification*. Brookings Institution Press, Washington, 1993.; WEIDENFELD, Werner – WAGNER, Peter M. – BRUCK, Elke: *Außenpolitik für die deutsche Einheit. Die Entscheidungsjahre 1989/90, Geschichte der deutschen Einheit in vier Bänden*, Bd. 4., Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1998.

⁶ WINKLER, Heinrich August: *Németország története a modern korban*, II. kötet, Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 518–534.

⁷ *Europa-Archiv*, Folge 19/1990. D 509–512. Magyar nyelven közli: *A német kérdés 1945–1990*. NÉMETH István (válogatta), Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993. 244–249.

Szerződésből, a Népi Kamara pedig október 2-án a Schauspielhausban rendezett ünnepség keretében befejezte működését.

A szuverenitás visszaállítása azonban nem jelentette automatikusan a korábbi külpolitikai korlátok felszámolását. A hidegháborúban a nyugatnémetek következetesen távol tartották magukat a bipoláris világ nagy konfliktusaitól, és tették ezt több okból is: a történelmi tapasztalatokon, a két világháború kirobbantásában viselt nagymértékű felelősségen túl gondoljunk arra, hogy a német területen nézett egymással farkasszemet a két ellenséges katonai tömb haderejének színe-java, és ilyen körülmények között Bonn leginkább a külkereskedelmének kiterjesztésén fáradozott, tehát export-nagyhatalommá vált. Ezt a kényelmes pozíciót a német politikai elit egy része az újraegyesítés után is szívesen megtartotta volna, de a NATO-n belüli partnerek – főként az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország – 1990 második felétől egyre nagyobb nyomást gyakoroltak a bonni kormányra, komolyabb aktivitást követelve tőle. Indoklásuk szerint a Kelet felől leselkedő veszély már elmúlt, a Szovjetuniótól többé nem kell félnie Németországnak, tehát a világ különböző pontjain kitört polgárháborúkban, regionális, etnikai konfliktusokban és a humanitárius katasztrófákban a németeknek a hadseregükkel, a Bundeswehrrel segíteniük kell a helyieken. És ennek az új szerepnek a kuvaiti háború lehetne a főpróbája. Annak ellenére, hogy a németek 1990 szeptemberében pénzügyi, materiális és infrastrukturális segítséggel, majd 1991 januárjában tizennyolc Alpha Jet vadászrepülőgép Törökországba való küldésével egy komoly gesztust tettek szövetségeseik irányába, a bonni politikusok egy része továbbra is ódzkodott az Öböl-háborúban való bármiféle részvételtől.⁸ És ennek megváltozásában lesz kulcsszerepe az Izrael ellen intézett iraki csapásoknak és a gáztámadással való fenyegetéseknek.

Szaddám Husszein már 1990 első felében nyilvánosan eljátszott annak gondolatával, hogy Izraelre kémiai fegyveres csapást mérjen, ha „a cionisták, akiknek atombombájuk van, meg mernék támadni Irakot”. A diktátor ekkor még a közel-keleti béke őreként igyekezett fellépni, és azt kérdezte: „Vajon a vegyi fegyverek valóban veszélyesebbek az emberiségre a nukleáris fegyvereknél?”⁹ A kuvaiti krízis idején aztán, 1990

---

⁸ HEVŐ Péter: *Visszaszámlálás a „Sivatagi Vihar” előtt. Német belpolitikai viták a második Öböl-háború idején*, Kút – az ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola kiadványa, XIV. évfolyam, 2015/1. szám, szerk. ERDŐDY Gábor, HEVŐ Péter, Budapest, 2015. 191.

⁹ Szaddám Husszein 1990. április 1-jei beszédét idézi: KHADDURI – GHAREEB: 102.

őszén és 1991 legelején a verbális offenzíva az iraki-amerikai-izraeli háromszögben folyt: Irak azzal fenyegetőzött, hogy egy amerikai támadás esetén lőni kezdi Tel-Avivot; az USA kijelentette, hogy egy ilyen támadás vérlázító provokációt jelentene; az izraeliek pedig figyelmeztettek, hogy bármilyen támadás esetén az agresszornak az ellencsapás miatt nem lenne többé ideje és lehetősége megbánnia tetteit.¹⁰ Iraki részről végül a szavakat tettek követték, és az Öböl-háború legelején, a január 17-éről 18-ára virradó éjszakán nyolc Scud-rakéta csapódott be Tel-Avivban és Haifában. Ez volt az első légitámadás izraeli város ellen 1948 óta. A károk azonban nem voltak jelentősek, részben a Scud-rakéták elavultsága miatt, valamint azért, mert ezeket csak kisebb robbanófejekkel szerelték fel, a nagyobb távolság elérése érdekében. Sőt, az egyik robbanófejben mindössze cementet találtak. 19-én újabb öt rakétát lőttek ki Tel-Avivra. És bár Husszein fenyegetése ellenére a Scudokban nem tároltak vegyi vagy biológiai fegyvereket, fennállt a veszélye annak, hogy az irakiak mégis átlépik ezen határt, így a támadások igenis komoly pánikot keltettek az országban.¹¹ És pontosan ez volt Husszein célja: pszichológiai nyomást gyakorolni az izraeli kormányra, annak érdekében, hogy az belépjen a háborúba, ezzel maga mellé állítva más arab államokat.¹² Eközben míg az amerikaiak minden igyekezetükkel megpróbálták Izraelt a megtorlástól visszatartani, a – nem hadviselő – németek számára az egész ügy egyre kínosabbá vált. Fokozatosan kiderült ugyanis, hogy Irak a németek segítségével építette ki vegyi fegyver arzenálját, így – közvetett módon – Bonn is érintett volt a kialakult izraeli helyzetért.

„Kártevők – poloskák, bolhák, perzsák, izraeliek”

1990 őszén a német sajtó természetesen főleg az újraegyesítéssel foglalkozott, emellett viszont egy kifejezetten kényes ügy is borzolta

---

¹⁰ SCHLAIM, Avi: *Israel and the Conflict*, IN: DANCHEV, Alex – KEOHANE, Dan (ed.): *International Perspectives on the Gulf Conflict, 1990–91*, St Martin's Press, London, 1994. 79–99. [http://users.ox.ac.uk/~ssfc0005/Israel%20and%20the%20 Conflict.html](http://users.ox.ac.uk/~ssfc0005/Israel%20and%20the%20Conflict.html) (utolsó elérés: 2016. 02. 17. 16:30).

¹¹ ROSENAU, William: *Special Operations Forces and Elusive Enemy Ground Targets*, RAND Corporation, 2001. 29. (a továbbiakban: ROSENAU).

¹² MCKNIGHT, Sean: *The Failure of the Iraqi Forces*, IN: PIMLOTT, John – BADSEY, Stephen (ed.): *The Gulf War Assessed*, Arms and Armour Press, Arms & Armour Press, London, 1992. 175–76.

a kedélyeket: az Irakkal folytatott fegyverkereskedelem botránya. A bonni kormányra kifejtett bel- és külpolitikai nyomás érezhető mértékben nőtt, amikor olyan hírek kerültek napvilágra, amelyek szerint Irak felfegyverzésében nyugatnémet cégek is komoly szerepet játszottak. A *Der Spiegel* című hetilap már az 1990. augusztus 20-i számában beszámolt arról, hogy az 1980-as évek elejéig a keletnémet Nemzeti Néphadsereg tisztjei irányították egy Bagdad melletti sivatagos területen egy atom-, kémiai- és biológiai fegyverek tesztelésére alkalmas hadgyakorlótér kiépítését.¹³ A projekt egykori vezetője, Rolf Büttner ezredes a cikkben megerősítette, hogy iraki kollégáinak tanácsokat adtak a kémiai hadviselés szabályairól; az építkezések a keletnémet „példakép”, a brandenburgi Storkow gyakorlótér mintájára zajlottak, ugyanakkor harci gázok átadására nem került sor.

A nyugatnémet közvéleményt ez különösebben nem lepte meg és nem is reagált érzékenyen, hiszen úgy tűnt, az NSZK ebben közvetlenül nem érintett, az NDK hidegháborús külpolitikája pedig nagyjából ismert volt. Hamarosan azonban kitudódott, hogy már 1990 augusztusáig körülbelül hatvan nyugatnémet vállalat ellen indítottak eljárást, amiért azok enyhébb vagy súlyosabb mértékben megsértették az Irakkal folytatott kereskedelemre vonatkozó szabályozásokat.¹⁴ Az idő előrehaladtával kiderült, hogy ezek a cégek tevékenyen részt vettek az iraki vegyi fegyverek kifejlesztésében, akárcsak a szovjetek gyártotta Scud-rakéták hatótávolságának növelésében is.¹⁵ Utóbbira Bagdadnak azért volt szüksége, mivel a Szovjetuniótól és Észak-Koreától vásárolt rakéták hatótávolsága csupán 300 km-es volt, és annak érdekében, hogy Izraelt is ezekkel fenyegethesse, ezt meg kellett duplázni, sőt háromszorozni.¹⁶ Az „*Al-Husszein*”-re ke-

---

¹³ Irak: NVA üpte Gaskrieg, *Der Spiegel*, 1990. augusztus 20. (34/1990), 14–15.

¹⁴ Az egyik első, erről szóló, de még csak felszínes információkkal szolgáló újságcikk a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban jelent meg: *Sieben Festnahmen wegen Verdachts auf Lieferung einer Giftgasanlage in den Irak*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1990. augusztus 18. (191/1990), 4.

¹⁵ *Iraq's Atom Equipment Came from Germans, Swiss, U. S.*, *Wall Street Journal* (Brussels), 1991. december 12. 2.; *Iraks Atomwaffenprogramm weit fortgeschritten*, *Neue Zürcher Zeitung*, 1992. január 16.; *Iraq Had Full Atomic Bomb Program*, *International Herald Tribune*, 1992. január 15. 1.; *UNO-Untersuchungen belegen tiefe Verstrickung deutscher Firmen in die Aufrüstung des Irak*, *Süddeutsche Zeitung*, 1992. január 18./19. (16/1992), 1.

¹⁶ *Mein Vetter in Bagdad*, *Der Spiegel*, 1991. január 28. (5/1991), 25. (a későbbiekben: *Mein Vetter in Bagdad*).

resztelt változatból 1988 óta összesen 189 darabot lőttek ki Iránra az első Öböl-háború idején.¹⁷ A rakéta-program vezetője az az Amer el-Szaadi altábornagy volt, aki az 1960-as években az NSZK-ban tanult, folyékonyan beszélt németül, és németországi, valamint londoni tanulmányai befejeztével német feleséggel tért haza.¹⁸

A legtöbb vétség gyanúsított cégek a Karl Kolb GmbH, a Havert Consult Project Engineering, a Ferrostaal, a Pilot Plan GmbH, a Preussag és a W.E.T. GmbH voltak, de még olyan, széles körben ismert nagyvállalatok is gyanúba keveredtek, mint a Carl Zeiss, a Rheinmetall, a Strabag, a Thyssen Industrie AG vagy a Siemens.¹⁹ A vádak célkeresztjébe került cégek hamarosan megkapták a cseppet sem hízog „a halál exportőrei” bélyeget, mivel rakéták, helikopterek, biológiai és kémiai fegyverek előállításához szükséges alkatrészekkel, navigációs rendszerekkel látták el Irakot. Emellett például a Gildemeister leányvállalata, a Projecta GmbH Moszulban a Közel-Kelet legnagyobb, 1,6 milliárd márka értékű katonai kutatási központjának felállításában vett részt.²⁰ Ráadásul az efféle szállítások mellett 1990-ben több mint 150 olyan esetre derült fény, amikor német vállalatok megszegették az Irak ellen meghirdetett nemzetközi embargót.²¹ Ezen kisebb és közepes nagyságú cégek kifejezetten az Irakkal folytatott kereskedelemről tudtak komolyabb profitot termelni, így a szállítók leállítására helyett egy harmadik – többnyire török, jordán, sőt irá-

---

¹⁷ Kuvait megszállásakor Irak két típusú Scud-rakétával rendelkezett: a 600-650 km hatótávolságú „Al-Husszein”-nel, valamint az „Al-Abbasz”-szal, amely már akár 750-900 km-es távolságú célpontot is elért. Mindkettő a szovjet R-17 ballisztikus rakéta módosítása volt, amelyek egyébként a NATO-tagok szóhasználatában „SS-IC Scud B” névvel terjedtek el. IN: ROSENAU: 30.

¹⁸ *Wir haben Kraft im Tank*, Der Spiegel, 1991. február 25. (9/1991), 114. (a későbbiekben: *Wir haben Kraft im Tank*).

¹⁹ Lásd Willi Hoss, a zöldek képviselőjének beszédét a Bundestag 1990. november 15-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 11/235, Bonn, 1990. november 15. 18850 A.

²⁰ *Mein Vetter in Bagdad*, 26. A Szamarra mellett felépített Muthana State Establishment nevet viselő iraki vegyi fegyver komplexumban a második Öböl-háború után az ott járó ENSZ-felügyelők a németek fokozott jelenléte miatt az egyik fő utcát „Savanyú Káposzta Sugárútnak” nevezték el. „Wanzen, Flöhe, Perser, Israelis”, Der Spiegel, 1992. március 13. (16/1992) 84. (a későbbiekben: „Wanzen, Flöhe, Perser, Israelis”).

²¹ A Szövetségi Kormány jelentése az Irakkal folytatott legális és illegális fegyverkeresedelemről, valamint a Németországi Szövetségi Köztársaság vállalatának az Irak felfegyverzésében betöltött szerepéről, Deutscher Bundestag, Drucksache 12/487, 1990. augusztus 5.

ni²² – felet bevonva, már félig legálisan bonyolíthatták le üzleteiket.

A botrány természetesen rövid idő alatt politikai jelleget öltött, és néhány komoly kérdést vetett fel:

- Tudtak-e minderről a nyugatnémet politikai elit tagjai?
- Ha igen, miért nem tettek ellene semmit? Vajon az ő kezük is benne volt Irak felfegyverzésében? Dilettantizmusról vagy egyszerűen gazdasági haszonszerzésről volt szó?
- Ha nem tudtak róla, miként történhetett meg mindez a szigorú fegyverkereskedelmi törvényeiről ismert NSZK-ban?
- És természetesen a legtöbb állampolgárt foglalkoztató két kérdés: milyen büntetés lehet méltányos az olyanok számára, akik egy Izraelt is veszélyeztető, az egész közel-keleti régióban hegemoniára törekvő Szaddám Husszeint felfegyvereztek? Hogyan lehet megakadályozni a hasonló, és nem utolsósorban az ország számára is jelentős presztízsveszteséget eredményező botrányokat?

Hamarosan láthatóvá vált, hogy az 1980-as években a bonni kormányok a fegyverkereskedelemmel kapcsolatban túlságosan elnéző politikát folytattak, és a hatóságok vizsgálatai számtalan esetben csak felületesnek bizonyultak. Amikor például 1983/1984-ben a CIA figyelmeztette Bonnt a Karl Kolb GmbH iraki tevékenységéről, a cég a nyomozás menetét évekig meg tudta azzal hosszabbítani, hogy váltig állította, csak növényvédő szerek gyártásához alkalmas berendezéseket exportált, majd elzászi és osztrák közvetítőkön keresztül bonyolította le az üzletet.²³ Hogy növényvédő szereken pontosan mit értettek, arról Fritz-Willi Dörflein mérnök egy évtizeddel később szolgált egy szemléletes vallomással: „Mindenki tudta, miről van szó.” „Mit kerestek itt?”, kérdezte egy munkatársától. „Kártevőirtó szereket gyártunk – poloskák, bolhák, perzsák, izraeliek ellenieket.”²⁴ Problémát jelentett emellett annak a megállapítása, hogy mely termékek szerepeljenek a tiltott cikkek listáján, hiszen egy kis leleményességgel az egyébként békés célokra gyártott alkatrészeket is a háború szolgálatába lehetett állítani.

A nyugati titkosszolgálatok figyelmeztetései²⁵ mellett az ellenzék

---

²² *Deutsche liefern weiter*, Der Spiegel, 1990. december 24. (52/1990) 17.

²³ HOFFMANN, Wolfgang: *Die große Heuchelei*, Die Zeit, 1990. január 25. (5/1991), <http://www.zeit.de/1991/05/die-grosse-heuchelei> 2. (utolsó elérés: 2016. 01. 09. 20:30) (a későbbiekben: *Die große Heuchelei*).

²⁴ „Wanzen, Flöhe, Perser, Israelis”, 84.

²⁵ *Wir haben Kraft im Tank*, 114.

már az 1980-as évek eleje óta felhívta a kormány figyelmét a törvények hiányosságaira. Annak ellenére, hogy éppen Irakkal kapcsolatban a Külügyi Hivatal 1984-ben módosított²⁶ a kiviteli listáján, volt még példa olyan cikkek legális úton való exportálására, amelyekből később fegyvereket gyártottak.²⁷ 1983-tól a következő ellenzéki képviselők nyújtottak be írásos és szóbeli kérdéseket az Irakkal folytatott fegyverkereskedelmi aggályaikról: Christa Nickels (Grüne)²⁸, Hans-Joachim Hoffmann (SPD)²⁹, Annemarie Renger (SPD)³⁰, Walter Schwenninger (Grüne)³¹, Norbert Gansel (SPD)³², Ludger Volmer (Grüne)³³, Erwin Horn (SPD)³⁴, Otto Schily (akkoriban Grüne)³⁵, Alf

---

²⁶ Helmut Schäfer államminiszter (FDP) 1990. szeptember 10-i válasza Norbert Gansel (SPD) képviselő írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 11/7880, Bonn, 1990. szeptember 14. 2.

²⁷ Christa Vennegerts zöldpárti képviselő beszéde a Bundestag 1990. szeptember 13-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 11/224, Bonn, 1990. szeptember 13. 17676 D.

²⁸ Martin Grüner, a Gazdasági Minisztérium államtitkárának (FDP) 1983. május 6-i válasza Christa Nickels zöldpárti képviselő írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 10/64, Bonn, 1983. május 13. 17.

²⁹ Martin Grüner, a Gazdasági Minisztérium államtitkárának (FDP) 1983. július 27-i válasza Hans-Joachim Hoffmann szociáldemokrata képviselő írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 10/277, Bonn, 1983. július 29. 12.; Dieter von Würzen, a Gazdasági Minisztérium államtitkárának 1984. március 21-i válasza Hans-Joachim Hoffmann szociáldemokrata képviselő írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 10/1172, Bonn, 1984. március 23. 10.

³⁰ Martin Grüner, a Gazdasági Minisztérium államtitkárának (FDP) 1983. augusztus 2-i válasza Annemarie Renger szociáldemokrata képviselő írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 10/289, Bonn, 1983. augusztus 5. 12.

³¹ Otto Graf Lambsdorff gazdasági miniszter (FDP) 1983. december 13-i válasza Walter Schwenninger zöldpárti képviselő írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 10/815, Bonn, 1983. december 14. 1-8.

³² Norbert Gansel szociáldemokrata képviselő és Alois Mertes, a Külügyi Hivatal államtitkárának (CDU) vitája a Bundestag 1984. április 12-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 10/67, Bonn, 1984. április 12. 4686 C - 4687 B; Norbert Gansel szociáldemokrata képviselő írásos kérdésére adott válasz a Gazdasági Minisztérium parlamenti államtitkárától, Martin Grünertől (FDP). Deutscher Bundestag, Drucksache 10/75, Bonn, 1984. június 8. 5510 B, C; Norbert Gansel szociáldemokrata képviselő írásos kérdésére adott válasz a Gazdasági Minisztérium parlamenti államtitkárától, Erich Riedltől (CSU). Deutscher Bundestag, Drucksache 11/13, Bonn, 1987. május 21. 843 B, C.

³³ Martin Grüner, a Gazdasági Minisztérium államtitkárának (FDP) 1985. november 5-i válasza Ludger Volmer zöldpárti képviselő írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 10/4198, Bonn, 1985. november 8. 11.

³⁴ Peter Kurt Würzbach, a Védelmi Minisztérium államtitkárának (CDU) 1988.

red Mechtersheimer (Grüne)³⁶. A kormánypártok reakciója többnyire a tagadásból, bagatellizálásból, a tiltólistára való hivatkozásból és a termékek eltérő definiálásából állt. Amikor aztán 1990-ben az ezzel foglalkozó államszervek hibái nyilvánvalóvá váltak, a fél-egy évtizeddel korábban tett nyilatkozatokkal szöges ellentétben álló kijelentések is megfogalmazódtak.³⁷ A szabaddemokrata Otto Graf Lambdorff, aki gazdasági miniszterként 1977 és 1984 között felelős pozícióban is volt a kétes üzletek idején, meglehetősen sajátos érvet használt az akkori politikájuk igazolása érdekében: „*Ha az Ön [az öt kérdező Norbert Gansel SPD-képviselő – H. P.] jogi felfogása lenne érvényben, a megboldogult sógoromat, aki az amerikaiakat a holdra segítette,*

---

január 12-i válasza Erwin Horn szociáldemokrata képviselő írásos kérdéseire. Deutscher Bundestag, Drucksache 11/1659, Bonn, 1988. január 15. 27–28.

³⁵ Ludolf von Wartenberg, a Gazdasági Minisztérium parlamenti államtitkárának (CDU) 1988. június 10-i válasza Otto Schily zöldpárti képviselő kérdéseire. Deutscher Bundestag, Drucksache 11/2477, Bonn, 1988. június 13. 1–3.

³⁶ Erich Riedl, a Gazdasági Minisztérium parlamenti államtitkárának (CSU) 1988. október 24-i válasza Alfred Mechtersheimer zöldpárti képviselő írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 11/3171, Bonn, 1988. október 24. 1–4.

³⁷ Jó példa erre Erich Riedl államtitkár és kollégája, Klaus Beckmann esete. Riedl ugyanis 1988 júniusában még kizártnak tartotta, hogy Irakba tiltott nyugatnémet termékek kerültek volna, és emiatt egy ilyen jellegű listát a nyilvánosságra kéne hoznia. (Erich Riedl, a Gazdasági Minisztérium parlamenti államtitkárának (CSU) 1988. június 6-i válasza Ellen Olms zöldpárti képviselő írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 11/2468, Bonn, 1988. június 10. 17.) Beckmann két és fél évvel később, már a botrány közepette kénytelen-kelletlen kiadta az 1982 és 1989 közötti, az Iraknak szállított cikkek pontos leírását és összetételét. Ebből kiderült, hogy Riedl állítása nem volt helytálló, ugyanis az állam 1982 és 1984 között az úgynevezett A-embargó listán szereplő áruk szállítására adott ki engedélyeket. A cikkek értéke 288 millió márka volt. (Klaus Beckmann, a Gazdasági Minisztérium parlamenti államtitkárának (FDP) 1990. november 23-i válasza Christa Vennergerts és Angelika Beer írásos kérdéseire. Deutscher Bundestag, Drucksache 11/8482, Bonn, 1990. november 23. 1–4.)

Egy másik, hasonló eset: alig egy évvel a fegyverkereskedelmi botrány előtt, 1989. június 23-án Lorenz Niegel keresztényszociális képviselő a Bundestagban kollégáit „*politikai skizofréniára*” figyelmeztette, arra, hogy „*mi, németek rendet tartunk, míg a határainkon kívül mások, akikkel önkéntesen vagy önkéntelenül kooperálunk, bármit megengedhetnek maguknak, mi pedig szüntelenül önkorlátozásnak vetjük alá magunkat.*” Niegel ebben az esetben a szigorúnak tartott nyugatnémet fegyverkereskedelmi szabályokra utalt, míg szerinte más államok nem korlátozzák ilyen mértékben a saját vállalataikat. Lorenz Niegel keresztényszociális képviselő beszéde a Bundestag 1989. június 23-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 11/153, Bonn, 1989. június 23. 11590 B, C.

*megbüntették és börtönbe zárták volna... A rakétákat közismerten lehet békés célokra is használni, mint például a segítségükkel szatelliteket az égbe küldeni. De rossz dolgokat is lehet velük szállítani, amiket Ön mondott.*³⁸

Az ellenzék természetesen igyekezett kihasználni az alkalmat arra, hogy a fegyverkereskedelmi törvénykezés szigorításának kérdésében nyomást gyakoroljon a kormányra. A szociáldemokrata párt – többek közt – ezt szabta feltételül, amiért hajlandóságot mutatott a kormánypártok irányába közeledni a Bundeswehr kéksisakos missziókban való engedélyezésének ügyében.³⁹ A zöldek pedig egyik sokat hangoztatott témájukat, az iraki és törökországi kurd kisebbség nyomorúságos helyzetének javítását is ehhez kapcsolták.⁴⁰ A törvényt módosítás ideje azonban ekkor még nem jött el, ahhoz szükség volt arra, hogy a német külpolitika mozgástere tovább szűküljön. Végtére is, kétségtelen, hogy a nyugatnémet cégek komoly segítséget nyújtottak az 1980-as években az Iránnal háborúban álló Iraknak, de a fegyvereik 80%-a a Szovjetunióból, Kínából és Franciaországból származott, ráadásul ezen országok kormányainak engedélyével.⁴¹ A nyugati országok kritikája⁴² így tehát megalapozott volt, ugyanakkor nem kizárólag Németországnak volt szerepe Szaddám Husszein átokfutásában.

---

³⁸ *Die große Heuchelei*, 4. Lamsdorff a sógorán a második feleségének, Alexandra von Quistorp nővérének a férjét, a legendás Wernher von Braunt értette. <https://de.wikipedia.org/wiki/Quistorp> (utolsó elérés: 2016. 01. 10. 20:15).

³⁹ Norbert Gansel szociáldemokrata képviselő beszéde a Bundestag 1990. szeptember 13-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 11/224, Bonn, 1990. szeptember 13. 17684 A.

⁴⁰ A zöldek frakciója már korábban, például 1989 őszén is kimondta az NSZK felelősségét az iraki kurdok vegyi fegyverekkel való üldöztetésében. Lásd például Angelika Beer képviselő 1989. június 22-i beszédét a Bundestagban. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 11/152, Bonn, 1989. június 22. 17470–17471.

1990. október 4-én pedig egy olyan állásfoglalásra irányuló indítványt fogalmaztak meg, amelyben követelték a Szövetségi Kormány bocsánatkérését az iraki és kurd néptől, amiért az felfegyverezte Szaddám Husszeint. Emellett szerintük az ötezer meggyilkolt iraki kurd hozzátartozóit kártérítés, a menekült-táborokban lévő kurdokat pedig németországi menedékjog illette volna meg. A Bündnis 90/ Grüne állásfoglalásra irányuló indítványa. Deutscher Bundestag, Drucksache 11/8040, Bonn, 1990. október 4. 1–4.

⁴¹ Willy Wimmer, a Védelmi Minisztérium parlamenti államtitkárának (CDU) 1991. február 11-i válasza Klaus Kirschner szociáldemokrata képviselő írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 12/84, Bonn, 1991. február 15. 32.

⁴² Lásd például KEMPE, Frederick: *Germans Had Big Role in Helping Iraq Arm*, *International Report Shows*, Wall Street Journal (Brussels), 1990. október 5./6.; LEDEEN, Michael: *Iraq's German Connection*, *Commentary*, 1991. április, 27–30.

Egy újabb Auschwitz? Az Izrael elleni esetleges gáztámadás a német közvéleményben

A német kormány külpolitikájának változásához nagy mértékben hozzájárultak a külföldi – főleg amerikai – kritikák ezekben a hónapokban, de az igazi elmozdulást egy másik tényező eredményezte: Izrael német fejlesztésű fegyverekkel való elpusztításának rémképe. Mindez megerősítette azon politikai erők pozícióját, amelyek az „out-of-area”-vitában⁴³ Németország nagyobb nemzetközi szerepéért kampányoltak.

Izrael fenyegetettségének kérdésében nagyjából azonos véleményen voltak a német politikusok és a sajtó véleményvezérei. A zöldpárti Vera Wollenberger már 1991. január 14-én – tehát a valódi támadás előtt – kijelentette, hogy Husszein fenyegetése egy jól kitervelt provokáció, amely növeli a megelőző csapásokra egyébként is hajlamos zsidók elhatározását. *„Egy atomcsapás elindításának pszichológiai korlátait drasztikusan leépíti az, hogy a zsidó népet emlékeztetik a harmadik birodalom gázkamráiban végbement holokausztra.”*⁴⁴ Számára ez volt a lehető legrosszabb forgatókönyv, ezért a képviselő egy, a Bundestag frakcióiból álló delegációt kívánt Izraelbe és Irakba küldeni. Az első rakéták becsapódásának napján, január 18-án Dieter Vogel kormányzóvivő, Gerhard Stoltenberg védelmi miniszter, Rita Süßmuth, a Bundestag elnöke, Richard von Weizsäcker szövetségi elnök és Hans-Jochen Vogel, az SPD vezetője figyelmeztették Izraelt, hogy ne dőljön be Husszein csapdájának.⁴⁵ Hans-Dietrich Genscher külügyminiszter – hosszabb hallgatás után – a parlamentben erről

---

⁴³ A nyugatnémetek számára az úgynevezett „out-of-area”-vita a Bundeswehrnek a NATO határain kívül eső katonai szerepvállalásáról szólt. Az 1949. április 4-én aláírt Észak-atlanti Szerződés nem zárta ki a szövetség területén kívüli katonai jelenlétet, mivel úgy ítélték meg, hogy a tagállamok biztonsági érdekszférái nem korlátozódnak az országhatáraikon belüli térségre. A német politikai elit egy része azonban az ilyen bevetéseket az Alaptörvénnyel összeegyeztethetetlennek vélte, és legfeljebb egy alkotmánymódosítást követően tartotta volna elfogadhatónak. Az „out-of-area”-vita az iraki-iráni háború hatására az 1980-as éveket végigkísérte. Támogatóikat főleg a kormánypártok, tehát a CDU/CSU és az FDP soraiban találjuk; a zöldek teljes mértékben elutasították azokat; a szociáldemokraták pedig az 1988. szeptemberi münsteri pártgyűlésükön szavaztak azok ellen.

⁴⁴ Vera Wollenberger zöldpárti képviselő beszéde a Bundestag 1991. január 14-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 12/2, Bonn, 1991. január 14. 37 C.

⁴⁵ *Bonn warnt Israel vor Gegenschlag*, Süddeutsche Zeitung, 1991. január 19./20. (16/1991), 7.

január 31-én szólalt meg: „A történelmi és erkölcsi felelősség Izrael ezen halálos fenyegetése idején különösképpen összeköt minket, németeket a zsidó néppel.”⁴⁶ A világhírű német filozófus, Jürgen Habermas egy, a *Die Zeit*-ban írt cikkében kifejtette, hogy az izraeli események idején szinte ösztönösen merül fel – két tekintetben is – a fasiszta múlt, ez pedig azt diktálja: soha többé ne térjen vissza az antiszemitizmus és az állampolgári jogok sárba tiprása, akárcsak a nacionalizmus és a háború. „Az általános erkölcsi kötelezettségeink keretein belül Izraellel szemben különösen most, amikor a védelme érdekében segítségre, katonai segítségre is rászorul, különleges kötelezettségeink vannak.”⁴⁷

Hogy a sajnálatuknak valóban hangot adjanak, kormánypárti és ellenzéki politikusok egyaránt Izraelbe siettek. Mivel ebben a kérdésben a politikai paletta és a lakosság körében is nagyjából egyetértést lehetett sejteni, a pártok igyekeztek egymást túllícitálni a nyilvános megbánás tanúsításában. Az Izraelbe látogatók közt találjuk a házelnököt, a kereszténydemokrata Rita Süßmuthot, a zöldpárti Konrad Weißt vagy a szociáldemokrata Freimut Duvet és Hans-Jochen Vogel pártelnököt.⁴⁸ Frankfurt főpolgármestere, Volker Hauff, miután hazatért a testvérvárosból, Tel-Avivből, azt mondta, hogy elképzelhetetlen, mi történne, ha német segítséggel gyártott iraki vegyi fegyvereket vetnének be Izrael ellen. Ezzel ugyanis a Németország és Izrael közti kapcsolatok „generációkra tönkremennének”.⁴⁹

A legrangosabb és az Izrael ügyéért legtöbbet tehető német vendég maga a külügyminiszter, Hans-Dietrich Genscher volt. Két nappal azt követően, hogy német hírcsatornák először tudósítottak a Tel-Aviv épületeibe becsapódó iraki rakétákról, Kohl és Genscher január 20-án eldöntötték, hogy a külügyminiszter sürgősen repüljön Izraelbe, egy 250 millió márkás segítségnyújtási ajánlattal a zsebében.⁵⁰ Az

---

⁴⁶ Hans-Dietrich Genscher külügyminiszter beszéde a Bundestag 1991. január 31-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 12/6, Bonn, 1991. január 31. 136 C

⁴⁷ HABERMAS, Jürgen: *Wider die Logik des Krieges. Ein Plädoyer für Zurückhaltung, aber nicht gegenüber Israel*, *Die Zeit*, 1991. február 15. (8/1991), <http://www.zeit.de/1991/08/wider-die-logik-des-krieges> 6. (utolsó elérés: 2016. 02. 18. 17:55).

⁴⁸ „Deutsche stehen an der Seite Israels”, *Süddeutsche Zeitung*, 1991. január 25. (21/1991), 1.

⁴⁹ HOFMANN, Gunter: *Der Rest ist Schadensbegrenzung*, *Die Zeit*, 1991. február 1. (6/1991), <http://www.zeit.de/1991/06/der-rest-ist-schadensbegrenzung> 2. (utolsó elérés: 2016. 02. 18. 18:45) (a továbbiakban: *Der Rest ist Schadensbegrenzung*).

⁵⁰ *Bonn gewährt Israel 250 Millionen Mark Soforthilfe*, *Süddeutsche Zeitung*, 1991. január 24. (20/1991), 1.

utazással hivatalosan izraeli kollégája, Dávid Lévi 1990. augusztusi meghívásának tett eleget.

A január 24–25-i látogatásra Genschert végül Carl-Dieter Spranger gazdasági együttműködési miniszter és Volker Rühe CDU-főtitkár kísérték el. A fogadtatás nem volt éppenséggel melegszívű. Rögtön a repülőtéren „Képmutatók!”, „Álszentek!” és „Ez nem a ti háborútok, de a ti gázotok!” feliratú transzparensekkel várták a vendégeket, majd amikor a Scud-rakéták becsapódási helyszíneit látogatták meg, a helyiek „Jobb, ha nem is jöttek volna!” és hasonló mondatokat kiabáltak.⁵¹ A Knesszetben is szóba kerültek a németek. Joas Ciddon, a Comet Párt képviselője például kijelentette: Iraknak nincs szüksége barátokra, amíg olyan „ellenségei” vannak, mint a fegyvereket szállító Németország vagy Franciaország.⁵²

Genschert a látogatás során rendkívül bűnbánónak mutatkozott, ez sokakban egyfajta Canossa-járás benyomását keltette. Jichák Sámir miniszterelnök a tárgyalásokon konzolidált hangnemben beszélt, külügyminisztere, Dávid Lévi azonban a nyilvánosság előtt kihasználta a helyzeti előnyét: „Ki gondolta volna, hogy az a generáció, amely szemtanúja lehetett annak, amit német földön el kellett szenvedniünk, most olyan gyilkos fegyvereket szállított, amelyeket egy, a népének a harmadát a gázkamrákban elvesztő ország ellen irányítanak?”⁵³ A közös sajtótájékoztatón, ahogy egy cikkben írták, az előbbihez hasonló mondatokkal Lévi a német kollégáját gyakorlatilag a vádlottak padjára ültette, aki szótlánul hallgatta a vádakat.⁵⁴

A megbánás és együttérzés azonban ezúttal nem csak üres szövegmokig terjedt. Genschert január 25-én, a hazaút előtt még azt mondta, hogy bár Jeruzsálem a tárgyalásokon „semmilyen különleges kívánságot nem fogalmazott meg”, de ha konkrétan jelzi, „hogyan Izrael védelmét hogyan erősíthetjük meg, komolyan elgondolkodunk rajta”.⁵⁵ És Izrael jelezte kívánságát, tehát a német kormány már a segítség formájában törhette a fejét. A következő napok Bundestag-ülésein heves viták zajlottak a kérés miatt, de végül a zöldeken és a szélsőbaloldali PDS/Linke cso-

⁵¹ *Der Rest ist Schadensbegrenzung*, 2.

⁵² *Protest mit dem Judenstern gegen Deutschland*, *Süddeutsche Zeitung*, 1991. január 25. (21/1991), 8.

⁵³ *Das wird ein schwieriges Jahr*, *Der Spiegel*, 1991. január 28. (5/1991), 17. (a továbbiakban: *Das wird ein schwieriges Jahr*).

⁵⁴ *Der Rest ist Schadensbegrenzung*, 2.

⁵⁵ *Das wird ein schwieriges Jahr*, 17.

porton kívül konszenzus született a frakciók közt. A szociáldemokraták e kérdésben azért álltak a kormánypártok mögé – természetesen amellet, hogy újra és újra emlékeztették őket a fegyverkereskedelemben elkövetett hibáikra –, mert, ahogy később Norbert Gansel képviselő megfogalmazta, az SPD-s delegáció is érezhette a rakétával és vegyi fegyverekkel fenyegetett emberek dühét és megvetését. „A szemrehányások németként értek minket. Ismét van okunk a kollektív szégyenre.”⁵⁶

Január 29-én így a Szövetségi Kormány – egy komoly társadalmi és politikai hátszél tudatában – kidolgozhatott egy segítségnyújtási csomagot, amely az eredeti tervezet szerint a következőket tartalmazta: vegyi fegyverek elleni védőfelszereléseket; gyógyszereket; valamint olyan légvédelmi rakétákat, amelyeket igény és alkalmasság esetén akár a Bundeswehr készleteiből is szolgáltathattak.⁵⁷

Az 1,3 milliárd márka értékű „humanitárius segélycsomag”⁵⁸ azonban Németország ekkor már egy évtizede fennálló fegyverkereskedelmi politikájától való elfordulást jelentette. 1982-től a nem NATO-tagállamokkal folytatott fegyverexportot a kormány politikai irányvonalai határozták meg: „A háborús fegyverek és a háborús fegyverekhez közeli egyéb hadi anyagok szállítása a meglévő feszültségek növekedéséhez nem járulhat hozzá. Emiatt alapvetően kizárhatók az olyan országoknak való szállítások, amelyeknél fennáll a veszély egy fegyveres konfliktus kirobbanására.”⁵⁹ Az arab–izraeli viszonyban pedig fennállt egy újabb háború kitörésének veszélye, ezért mindkét félre vonatkoztak az említett irányelvek. Érdekes, ahogyan a kormánytagok ezt az ellentmondást 1991 elején tagadták, és játszottak a megfogalmazásokkal: az Izraelnek szállított fegyverek „szigorúan véve nem fegyverek, hanem

---

⁵⁶ Norbert Gansel szociáldemokrata képviselő beszéde a Bundestag 1991. január 31-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 12/6, Bonn, 1991. január 31. 139 C.

⁵⁷ KAISER, Karl – BECHER, KLAUS: *Deutschland und der Irak-Konflikt. Internationale Sicherheitsverantwortung Deutschlands und Europas nach der deutschen Vereinigung*, Bonn, Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik e.V., 1992. 35.

⁵⁸ BEEGER, Peter – HUMM, Thomas: *Rolle und Beitrag Deutschlands*. IN: *Der Golfkonflikt. Dokumentation, Analyse und Bewertung aus militärischer Sicht*. Szerk. ZEHRENER, Hartmut, Verlag E. S. Mittler & Sohn, Herford und Bonn, 1992. 321.

⁵⁹ A Szövetségi Kormány politikai alapelvei a háborús fegyverek és más hadi anyagok exportjáról a Szövetségi Kormány 1982. április 28-i határozata alapján, Bulletin, hrsg. Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, 38. sz. (1982. május 5.), 309., 13. bekezdés.

az iraki rakétákkal és vegyi fegyverekkel való fenyegetés elleni védelmet biztosító eszközök és hadi anyagok”.⁶⁰ Genscher külügyminiszter szerint „az volt itt a mérvadó, hogy Szaddám Husszein Izraelt népének kiirtásával fenyegette meg. Az európai zsidók népiirtása óta ez volt az első eset, hogy háborús célként kitűzték egy egész ország és nép megsemmisítését. Egy ilyen helyzetben egy olyan ország, mint Németország, sem visszakoehat.”⁶¹ Arra a kérdésre pedig, hogy feladták-e az alapelveiket, így válaszolt: „Nem adtuk fel az alapelveinket. Ez egy kivételes eset. Ezen szituáció egyedülálló, és nem teremthet precedenst a fegyverexport-politikánk irányváltásához. A harci gázok előállításában való német közreműködést szörnyű bűncselekménynek tartom azok után, ami Auschwitzban történt, és ezt biztosan nem hagytam figyelmen kívül a döntésem meghozatala során.”⁶² A korábbi fegyverkereskedelmi politika ideiglenes hatályon kívül helyezéséhez még az SPD is hozzájárult, de mivel a január 29-i segítségnyújtási csomagban felsorolt tételek közül nem támogatta⁶³ mindegyik szállítását, végül az ígéretek csak részlegesen teljesültek.⁶⁴

Ahogy korábban írtuk, a német pártok között sem volt azért teljes egyetértés Izrael felfegyverzését illetően, és itt elsősorban a Bündnis 90/GRÜNE frakció balszárnyára, valamint a Német Szocialista Egységpárt utódjára, a PDS/Linke-re gondolunk. Utóbbi nem csak a pártnak a fegyverkereskedelemben és a fegyveres konfliktusokban képviselt szélsőséges álláspontjával⁶⁵ magyarázható, hanem

---

⁶⁰ A Szövetségi Kormány válasza a PDS/Linke képviselőinek írásos kérdéseire. Bundestags-Drucksache, 12/535, 1991. május 31. 3.

⁶¹ KIEßLER, Richard – LERSCH, Paul: *Ich habe Kurs gehalten. Außenminister Hans-Dietrich Genscher über die Deutschen und den Krieg am Golf*, Der Spiegel, 1991. február 4. (6/1991), 24.

⁶² Uo. 25.

Persze, voltak olyanok is, akik még az ellentmondás tényét sem tagadták, mint a szabaddemokrata Hermann Otto Solms. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 12/6, Bonn, 1991. január 31. 114 B.

⁶³ Hans-Jochen Vogel szociáldemokrata képviselő beszéde a Bundestag 1991. január 31-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 12/6, Bonn, 1991. január 31. 98 B.

⁶⁴ KAISER, Carl, Christian: *Geld statt Soldaten. Die Bonner Beiträge zum Golfkrieg*, in: *Die Zeit*, 1991. február 8. (7/1991), <http://www.zeit.de/1991/07/geld-statt-soldaten> 1. (utolsó elérés: 2016. 02. 22. 13:10).

⁶⁵ Gregor Gysi például a Bundestag 1991. január 17-i ülésén kijelentette, hogy ebben a világban nincsenek igazságos háborúk, csak bűnösök. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 12/3, Bonn, 1991. január 17. 53 A. Hans Modrow január 31-én pedig egy egész iparágat kívánt ellehetetleníteni azzal a követelésével, hogy német vállalatok többé ne szállíthassanak külföldre fegyvert. Deutscher Bundestag,

azzal is, ahogyan az NDK évtizedeken át viszonyult a Közel-Kelet-kérdéshez. A nyugatnémet sajtó az új tartományokban 1991 januárjában, az Öböl-háború ellen szervezett demonstrációk kapcsán is úgy érvelt, hogy a fiatalok nem tudják, mit csinálnak, hiszen egy olyan NDK-ban nőttek fel, ahol Izrael egy távoli, ámde annál agresszívebb imperialista államként bélyegezték meg, miközben a zsidók egy letűnt kor történelmi csoportja voltak. A náci által szenvedők így absztrakt fogalmakká váltak, és Auschwitzot is könnyebben fel lehetett dolgozni. Ezt az érvelést azonban az öntudatos keletnémet fiatalok kikérték maguknak: „Ugyanaz a demagógia, mint annak idején. Ha valami nem tetszett nekünk a Szovjetunióval kapcsolatban, az máris szovjetellenesség volt. Most Amerika-ellenességgel vádolnak minket, mert virrasztunk és tüntetünk. Vagy nacionalizmussal. Vagy antiszemitizmussal.”⁶⁶

A nyugatnémet békemozgalomban és a zöldek balszárnyában már az 1980-as évek eleje óta jelen volt egyfajta Izrael-ellenesség, amely a szabad Palesztina kikiáltásáért vívott harccal párosult. 1982-ben a zöldek egy delegációt küldtek Izraelbe és Jordániába, és az utazás előtt kiadtak egy olyan nyilatkozatot, amelyben kizárólag Izrael tette felelőssé a régióban kialakult feszült helyzetért. Mindezek mögött az az elmélet állt, hogy a „világcsendőr” Egyesült Államok a harmadik világ tartós leigázásában érdekelt, amelynek a „közel-keleti helytartója” természetesen Izrael.⁶⁷ Az 1991-es háborúellenes német tüntetések „Olajért egy csepp vért sem!” szlogenje igen közel állt az előbbi elgondoláshoz, hiszen arra utalt, hogy az Öböl-háborúban elsősorban a fejlett kapitalista államok – köztük az USA és Izrael – gazdasági érdekeiről van szó.

A Tel-Avivba becsapódó Scud-rakéták azonban a német zöldek korábbi politikájukkal való meg hasonlítását eredményezték. A Bündnis 90/GRÜNE frakció egyik legismertebb tagja, Hans-Christian Ströbele szóvivő a támadást „Izrael politikájának logikus,

---

Plenarprotokoll 12/6, Bonn, 1991. január 31. 119 A.

⁶⁶ RAUCH, Renate: *Die reagieren wie früher. Wut, Enttäuschung, Resignation – der Protest der Jugend im Osten gegen den Golfkrieg hat viele Motive und Adressaten*, Die Zeit, 1991. március 1. (10/1991). <http://www.zeit.de/1991/10/die-reagieren-wie-frueher> 2. (utolsó elérés: 2016. 02. 01. 14:33).

⁶⁷ KOSTEDE, Norbert: *Unfriede unter den Pazifisten. Christian Ströbele steht mit seinen Ansichten in der deutschen Linken nicht allein*, Die Zeit, 1991. március 1. (10/1991), <http://www.zeit.de/1991/10/unfriede-unter-den-pazifisten> 2. (utolsó elérés: 2016. 02. 24. 21:10) (a későbbiekben: *Unfriede unter den Pazifisten*).

szinte elkerülhetetlen következményeként” írta le.⁶⁸ Éppen emiatt az Izraelnek szállítandó légvédelmi rakétákat is ellenezte, „mivel minden fegyver, a Patriot-rakéták is, nem csupán védelemre szolgálnak. Nincs olyan fegyver, amely pusztán védelemre szolgálna.”⁶⁹ Az eset botrányra duzzadt, emiatt a szövívő két hónappal később, 1991 áprilisában kénytelen volt lemondani. Mások – érezve a változások szelét, vagy valódi megbánást tanúsítva – az addigi hagyományok felülvizsgálatába kezdtek. Joschka Fischer például egyre nyíltabban támadta a béke-mozgalmat,⁷⁰ amiért az Szaddám Husszein korábbi, például a kurdok ellen elkövetett bűnei idején „nem kiabált elég hangosan”, amelyet ő visszatekintve „mulasztásként” értékelt.⁷¹ Fischer új külpolitikai irányvonalát az évtized során sokan követni fogják.⁷²

Az Izrael ellen elkövetett iraki támadások nem csak az addig érvényben lévő német fegyverszállítási gyakorlatot változtatták meg, hanem a döntéshozókat – az 1990. őszi botrányok után különösképp – arra készítették, hogy a vállalatok körében szigorítani kell a kiviteli szabályokon. „Az illegális fegyverkivitel a Szövetségi Köztársaságot és gazdaságát rossz hírbe hozta”, mondta a CDU Bundestag-képviselője, Peter Kittelmann 1991. február 21-én a bonni parlamentben.⁷³ Az egykori gazdasági miniszter, Helmut Haussmann hasonlóan nyilatkozott: szerinte a botrány „újra sötét árnyékot vet a német külkereskede-

---

⁶⁸ *Gefundenes Fressen*. Der Spiegel, 1991. február 25. (9/1991), 26. és STEPHAN, Cora: *An der deutschen Heimatfront*, Der Spiegel, 1991. március 4. (10/1991), 242.

⁶⁹ *Unfriede unter den Pazifisten*, 2.

⁷⁰ *Fischer fordert Solidarität mit Israel*, Süddeutsche Zeitung, 1991. január 26./27. (22/1991), 6.

⁷¹ MARKOVITS, Andrei S.: *Eine ernüchternde Erfahrung. Die Friedensbewegung aus der Sicht eines amerikanischen Juden*, Die Zeit, 1991. február 15. (8/1991), <http://www.zeit.de/1991/08/eine-ernuechternde-erfahrung> 2. (utolsó elérés: 2016. 02. 24. 22:01). A cikk szerzője, a Bostoni Egyetemen tanító Andrei S. Markovits szerint Fischer és a „pálfordulók” részéről ez pusztán politikai számítás volt, hiszen a Scud-rakéták becsapódása nélkül is tökéletesen tisztában lehettek az Izraelt fenyegető egzisztenciális veszéllyel. A szerző a zöldek és a békemozgalmak viselkedését az évtizedekig tartó Izrael- és Amerika-ellenesség logikus következményének tartotta.

⁷² *Realos wünschen sich Fischer als Chef*, Süddeutsche Zeitung, 1991. január 26./27. (22/1991), 6.

⁷³ HOFFMANN, Wolfgang: *Betrug im Bundestag. Die Bonner Regierung und der Rüstungsexport in den Irak – eine Chronik der Unwahrheiten*, Die Zeit, 1991. március 15. (12/1991), <http://www.zeit.de/1991/12/betrug-im-bundestag> 1. (utolsó elérés: 2016. 02. 25. 15:45).

lemre”.⁷⁴ Majd így folytatta: „A büntetőjogi szabályozással nem elégedhetek meg, mert bár az új tettektől való elriasztásban hatásos, de valójában a megelőzendő baj addigra már mindig bekövetkezik.”⁷⁵ A nyilvános szégyenkezés és a megtorlásra való felhívás már 1990 őszén több bonni politikus száját is elhagyta, majd ez az igazi reneszánszát 1991 elején élte. Norbert Gansel 1990. szeptember 13-án ezt mondta: „Az ember gyomra valóban felfordul attól a perverzítástól, hogy a terhes múltunk után azt látjuk a televízióban, ahogy az emberek Izraelben gázmaszkokat vesznek, és ilyen szörnyű fegyverek vívta háborúra készülnek.”⁷⁶ Ugyanezen parlamenti ülésen Peter Kittelmann kereszténydemokrata képviselő tizenöt éves börtönbüntetésekkel fenyegetőzött.⁷⁷ 1991. január 17-én Hans-Jochen Vogel szociáldemokrata pártelnök pedig ekképp nyilatkozott: „Különös szégyennel tölt el, hogy ezek a németek tudhatták, hogy az izraeli nép ellen is bevetették ezeket a fegyvereket. (...) A halál illetén kereskedőt végre helyükön kell kezelni, még hozzá bűnözőkként.”⁷⁸ Két héttel később Alfred Dregger, a CDU/CSU frakció képviselője azt mondta, hogy aki nyereségvágyból a nemzetközi embargót megszegi, az ne csak büntetésre számítsen, hanem nyilvános „megvetésben kell részesíteni”, mert ezzel az állam érdekeit is súlyosan károsítja.⁷⁹

Fejek hullását várta tehát mindenki, és a darmstadti tartományi bíróságnak kellett a Karl Kolb GmbH, a Pilot Plan GmbH, a Preussag AG és a W.E.T. GmbH ügyében döntenie.⁸⁰ A nyomozás során felmerült azon kérdés is, hogy az ilyesfajta ügyek felgöngyölítéséhez szabad-e hírszerzési adatokat használni, vagy azok az alkotmányba üt-

---

⁷⁴ *Die große Heuchelei*, 1.

⁷⁵ HOFFMANN, Wolfgang: *Wer Bagdad aufrüstete*, Die Zeit, 1990. december 14. (51/1990), <http://www.zeit.de/1990/51/wer-bagdad-aufruestete> 1. (utolsó elérés: 2016. 02. 25. 17:08).

⁷⁶ Norbert Gansel szociáldemokrata képviselő beszéde a Bundestag 1990. szeptember 13-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 11/224, Bonn, 1990. szeptember 13. 17683 D.

⁷⁷ Peter Kittelmann kereszténydemokrata képviselő beszéde a Bundestag 1990. szeptember 13-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 11/224, Bonn, 1990. szeptember 13. 17676 C.

⁷⁸ Hans-Jochen Vogel szociáldemokrata képviselő beszéde a Bundestag 1991. január 17-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 12/3, Bonn, 1991. január 17. 48 A.

⁷⁹ Alfred Dregger kereszténydemokrata képviselő beszéde a Bundestag 1991. január 31-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 12/6, Bonn, 1991. január 31. 111 D.

⁸⁰ *Die große Heuchelei*, 4.

köznek-e?⁸¹ Annak ellenére, hogy bebizonyosodott – főleg 2003 után –, hogy a Karl Kolb GmbH hat, vegyi fegyverekkel foglalkozó gyárat épített fel Szamarrában⁸², a Preussag AG pedig szintén gyártott fegyverként bevethető gázokat⁸³, mivel hivatalosan a Pilot Plan GmbH írta alá a szerződéseket az irakiakkal, mindkét vállalat a mai napig létezik. Sőt, a Karl Kolb GmbH az utóbbi években azzal a hírrel került ismét a sajtó figyelmébe, hogy a baszrai egyetem laboratóriumának biztosított berendezéseket és gépeket,⁸⁴ és Irak egykori ellenségénél, Iránban is érdekeltséget mutatott. 2016 májusában egy német gazdasági delegáció tárgyalt Teheránban, amelynek soraiban találhatjuk⁸⁵ az előbb említett vállalat ügyvezető igazgatóját, Dr. Michael Fraenzelt, akinek az édesapja nem mellesleg az 1980-as években a cég bagdadi irodájának vezetője volt, és így helyben kísérhette figyelemmel az iraki vegyi fegyver-programot.

Ami az 1990-es években hozott ítéleteket illeti, tíz kisebb-nagyobb vállalat huszonnégy munkatársa ellen indítottak büntetőeljárást. Tizenegy vádlott ellen az eljárást a következő években megszüntették, tizenegy ellen pedig vádat emeltek: közülük három vádlott főeljárásának megindítását elévülés miatt elutasították, hármukat felmentették, két vádlott eljárását ebben a szakaszban szüntették meg, hármukat pedig egy év kilenc hónap, egy év hat hónap, valamint hat hónap feltételes szabadságvesztésre ítélték.⁸⁶ Az esetek többségében hiányzott az egyértelmű bizonyíték arra, hogy a vádlottak szándékosan járultak hozzá háborús eszközök gyártásához. A szigorú ítéletek tehát elmaradtak, és az évek előrehaladtával a mindenkori német kormányok is igyekeztek magukat távol tartani Szaddám Husszein egy-

---

⁸¹ Volker Rühe ezzel kapcsolatban feltette a kérdést a Bundestag 1991. január 31-i ülésén. Deutscher Bundestag, Plenarprotokoll 12/6, Bonn, 1991. január 31. 159 B.

⁸² KELLY, J. Michael: *Prosecuting Corporations for Genocide*, Oxford University Press, New York, 2016. 151.

⁸³ ERIKSON, Marc: *Germany's Leading Role in Arming Iraq*, in: *Asia Times Online*, 2003. február 5. https://www.atimes.com/atimes/Middle_East/EB05Ak02.html (utolsó elérés: 2016. 02. 27. 19:01).

⁸⁴ <http://www.berliner-zeitung.de/wissen/sonderthemen/neue-labortechnik-in-basra-karl-kolb-ermoeglicht-hochmoderne-forschungsmethoden-25019608> (utolsó elérés: 2017. 02. 11. 15:40).

⁸⁵ www.ibtc.ir/news/download/297/297.pdf (utolsó elérés: 2017. 02. 11. 15:47)

⁸⁶ A Szövetségi Kormány 2010. március 15-i válasza Ulla Jelpke, Jan Korte és Jan van Aken képviselők írásos kérdésére. Deutscher Bundestag, Drucksache 17/837, 2010. március 15. 3.

kori népiértő politikájától. A Merkel-kormány például a kurd város, Halabdzsa ellen 1988-ban elkövetett gáztámadással kapcsolatban – amelyben többek közt a németek közreműködésével gyártott vegyszereket vetettek be – kategorikusan kijelentette: „A halabdzsai esetért kizárólag az iraki kormányt terheli felelősség. A Szövetségi Kormány ezért egyáltalán nem tehető felelőssé.”⁸⁷

Annak ellenére tehát, hogy 1990 ősztől – és főként 1991 januárjában – a német sajtó, a politikai ellenzék, majd később már a kormánypártok tagjai is egyre hevesebben követelték az Irak felfegyverzését segítő német vállalkozók és mérnökök megbüntetését, az ügy viszonylag gyorsan és halkán lecsengett, a vádlottak többségét pedig felmentették. Ebben valószínűleg közrejátszhatott az is, hogy Izraelben az iraki támadások komoly károkat nem okoztak, Szaddám Husszein pedig a nagy fenyegetések ellenére nem lépte át a Rubicont, vagyis vegyi fegyvert már nem mert bevetni Tel-Aviv ellen. Az újabb Auschwitz kialakulásának lehetősége azonban rendkívüli módon megijesztette a németeket. Izrael tekintetében a büntudattal párosuló nagyvonalúságuk egy 1,3 milliárd márka értékű „humanitárius segélycsomagban” mutatkozott meg, amelyhez átmenetileg a közlekeleti fegyverkereskedelmi politikájukat is hatályon kívül helyezték. A vegyi fegyverek gyártásához szükséges anyagok és berendezések kiviteli szabályait tovább szigorították, és egyáltalán a fegyverek gyártásának volumene is visszaesett. A hidegháború után a Bundeswehr és a Védelmi Minisztérium költségvetését folyamatosan megnyirbálták, a fegyvergyártásban foglalkoztatottak száma pedig az 1988-as 280 ezerről 1993 végéig 180 ezerre csökkent.⁸⁸ Az izraeli ügy legsúlyosabb következménye azonban mégis az volt, hogy a német politikai pártok az „out-of-area”-kérdést illetően mutattak némi elhajlást, így tehát Szaddám Husszein Scud-rakétái mindenképp hozzájárultak az 1990-es évek egyik legfontosabb német külpolitikai kérdésének alakulásához. A nyugati országok kormányainak nyomásán kívül ugyanis Izrael elgázosításának rémképe is kellett ahhoz, hogy a németek elkezdjék átgondolni a poszthidegháborús világban betöltendő szerepüket.

---

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ SCHUELER, Hans: *Kein Geschäft mit dem Tod*, Die Zeit, 1994. január 14. (3/1994), <http://www.zeit.de/1994/03/kein-geschaeft-mit-dem-tod/> komplettansicht (utolsó elérés: 2017. 02. 11. 16:30).

Hevő Péter: „A halál exportőrei”. Egy német fegyverbotrány a második Öböl-háború idején

Memoirs

Julien Papp

Volt egyszer egy Inta tanya¹
(Emlékeimből)

Abstract

In this article author presents his childhood. Because he was born in 1940 the reader can know the second part of the forties and the fifties on the basis of his own life. In his childhood he lived in a farm in Hajdúbihar county besides of the Tisza river, on the edge of Hortobágy in the triangle Tiszafüred – Debrecen – Nyíregyháza. The author presents his family dealing with agriculture. We know his sisters, father, mother, grandparents and the neighborhood of the farm. We can know the everyday life of a family having about a land of 18 acres and we can know the effects of the Second World War and the changes of the political life in Hungary in the light of this family life.

Keywords: land; agriculture; childhood; farm; school; war; family; Tisza;

E léggé közismert, hogy a kollektív sorsokkal, a történelem kivételes eseményeivel és szereplőivel való foglalatosság szerénységre tanít: az empátia, képességünk, hogy átéljük mások helyzetét, akarva-akaratlanul jelentéktelenné vagy leglábbis kicsinyessé teszi azokat a dolgokat, bánatokat, sérelmeket vagy sikereket, amelyek életünket végigkísérték. Az én esetemben a múlt tanulmányozása és gyakorlati tapasztalataim az évek során egyre inkább bensőséges üggyé tették magánéletem eseményeit, háttérbe szorítva annak igényét, hogy leírjam, amit családom múltjából és az enyémről megőrzött emlékezetem.

Ha mégis megpróbálkozom ezzel, annak két oka van. Az egyik, testvéreim, feleségem, fiaim bátorítása. Közülük a hetven évet meghaladottak velem együtt átérzik, és nem nosztalgia és sajnálat nélkül, mulasztásunkat felmenőink iránt, amikor nem kérdeztük ki őket idejében saját múltjuk vagy az általuk átélt események különböző részleteiről. Három fiam, különösen a két idősebb, végigjárták ugyan Magyarországon azokat a helyeket, ahol életem első huszonöt évét töltöttem, Nicolas, a középső el is mélyítette ismereteit az ország népéről, történelméről és kultúrájáról. Megtanult magyarul is, ami annal őszintébb és dicséretesebb, hogy jómagam sosem hozakodtam elő

---

¹A szöveg magyar,- és franciaországi emlékeim folyamatban lévő írásának bevezető része.

anyanyelvemmel és múltam részleteivel. A hétköznapi gondjai, elfoglaltságai nem is adtak erre nagyon alkalmat. Most, hogy eljárt az idő, családom tagjainak a bátorítása nyomán fiaimra és unokáimra gondolok, akik az idő elteltével, természetes kíváncsiságuk által vezéreltetve kérdezgethettek majd, honnan jött, mit művelt apjuk, illetve nagyapjuk.

A másik indító ok, ami erre a visszaemlékezésre serkent, az az a szándék, hogy gyerekkorunk eltűnt színhelyének egykori létezéséről tanúskodjak. A vidék helyrajzi térképeit, légi felvételeit nézegetve szomorúan tapasztaltam, hogy az Inta tanyának, ahol felnőtünk, már a neve se létezik, a vályog és egyéb veszendő anyagból készült építmények pedig még annyi nyomot se hagynak, mint egyes római vagy avar település, melyeknek legalább a körvonalai kedvező napsütésben készített légifelvételeken kirajzolódnak, és lehetővé teszik a rekonstrukciókat.

A tanya

Valójában szívesen gondolok a régész munkájára, amikor megpróbálom összegyűjteni az elmúlt hetven évem emlékeit, amelyek sokszor csak foszlányok, hasonlóan a régész által kiásott töredékekhez.

Az Inta tanya, gyerekkorunk színhelye, erdő mellett feküdt. Mi úgy mondtuk, az erdő alatt. Itt születünk és nőttünk fel mind a hárman, Bözske, én és Gizi. Születési sorrendben : 1938, 1940 és 1941. A háború utáni években még nótás kedvű Anyukánk dalaiban gyakran volt szó fáról és erdőről (*Erdő mellett nem jó lakni, mert sok fát kell hasogatni...; Messze a nagy erdőn, messze száll a felhő...; Sudár magas, sudár magas a nyárfa teteje...; Erdő, erdő, erdő, marosszéki kerek erdő...*), s évtizedek múltán is bezeng ennek a kis tájnak az emléke, jóllehet tartalmukban a dalok nem mindig feleltek meg a mi erdőnknek. Még a megdalolt fahasogatás se nagyon. Általában gallyszedés volt, ilyenkor Édesapám bejelentette: na most gallyhúzósdit fogunk játszani. Egy hosszú rúdra rögzített kampóval szaggatta az elszáradt akácfa ágakat, én meg vártam, amíg ezeket összeszedhettem és úgy-ahogy kévébe rakva behúzogadhattam az udvarra. Rossz kedvvel és unalommal csináltam, annál is inkább, mert nővéremtől eltérően, nem szerettem Édesapám körül lenni.

Az erdő, amelyhez annyi emlékünknél fűződik, választóvonal volt

községünk, a tanyától délnyugati irányban hat kilométerre lévő Tiszacsege határa, és az erdő túloldalán kezdődő újszentmargitai határ között, s egyben elválasztotta Hajdú-Bihar megyét Szabolcs-Szatmártól. Ezért egyesek Határerdőnek nevezték, mások meg Szalagerdőnek a formája miatt. Az erdősáv a Tisza környékétől kezdve húzódott kelet felé, majd onnan 8-10 kilométernyire délnek fordult, követve az Intát képező régi morotva északi partját. Szülőföldünk ugyanis afféle őslenyomata a Tisza hajdani, a XIX. századi folyamszabályozásokat megelőző kanyargásainak. A törésszerű térszinthez és nagyobb szintkülönbségekhez szokott szem alig veszi észre ezt az enyhén lejtő régi Tisza medret, amely a Hortobágy szélén fekvő Cserepestől nyugat felé, a Kismajor irányába kanyarodva megkerüli a folyó hordalékából épített magaslatot. Itt volt Szilágy tanyaközpont, félúton a mi tanyánk és Tiszacsege között, és hozzánk közelebb anyai nagyszüleink kis tanyája, és még idébb az amerikai Cserecsy tanyája. Az ottani környék szikes és nyaranta poros földje érezhetően különbözött az Inta meder földjétől. Amikor ott jártunk, Domán nagyapámék tanyája helyén még az 1980-as években is lehetett látni tamariska bokrokat, míg nálunk a mélyebb helyeken könnyen nőtt a fűz és nyárfa. Maga az erdő akácos volt, itt-ott tölgy- és kőrisfák.

Az Inta mint lakott terület szórványtelepülés volt, több tanyával az erdő alatt. A miénk a 28-as számot viselte, tőlünk keletre a kanyarba utolsó lakosként telepedett oda Balázs János lókupec; odébb volt az öreg Pázmándy tanyája, majd az Aleh sógoré, akitől nem messze lakott özvegy Szanyiné; egy kicsit távolabb esett az öreg Takács tanyája, és ennek a tőszomszédságában, az erdő végén,

Anyai nagyszüleim

a Kis Lacié. Túl az erdőn délkeletre, Cserepes felé, ahol a Hortobágy kezdődik, volt még egy tanya: ott lakott Szabó Pista, aki fekete mellényével, kis kerek kapjával és hetyke modorával nem annyira intasnak, mint balmazújvárosinak számított. Úgy idézem ezeket a neveket ahogy gyerekkorunkban mondtuk, jóllehet az öreg Takács például nem volt olyan öreg, mint az öreg Pázmándy, és Aleh sógor se volt nekünk gyerekeknek a sógora.

Ma már egyikük sem él ezen a környéken, de rajtunk kívül nem tudnám megmondani, ki mikor és milyen körülmények között hagyta el tanyáját. Az Inta mint település nincs is bejelölve a vidék helyrajzi térképén, csak az « *Inta folyó* » nevet látom, és találkoztam az « *Inta patak* », « *Inta csatorna* », « *Inta vize* » és « *Inta tó* » nevekkal is. Mi kanálisnak hívtuk ezt a régi Tisza medret követő árkot. Néha, meleg nyár idején belementünk sekély vizébe törpeharcsát fogni, két oldalt húzva egy nagy kerek kosarat a békalencse, sás és fűzfavesszők sűrűjében. Gyenge halászat volt, inkább a szórakozás kedvéért csináltuk, habár nem ért fel azzal a kellemetlenséggel, amit az ügyetlenül átmarkolt harcsa tüskéinek a szúrása okozott.

A kanális mentén dűlőút húzódott. Első vagy második éves gimnazista koromban épp otthon voltam iskolaszüneten, amikor a kanálisra újra kiásták, nyilván amiatt, hogy a lerakódott üledék már akadályozta a belvizek levezetését. A dűlőutat teljesen maga alá temette a kitermelt iszapos fekete föld, amit lehetetlen volt kézi erővel simára egyengetni. Édesapám nekiállt ekével. Engem mozgósított, hogy vezessem a lovakat, de folyton lecsúsztam a felsáncolt nedves földhányásról a lóval együtt, amelynek görcsösen kapaszkodtam a kantárszárába; jobbról a ló patája fenyegetett, balról meg a kimélyített kanális. Édesapám tehetetlen dühvel adta át az eke szarvát, hogy na, fogd akkor ezt, de úgy, hogy az ekevas középről tolja oldalra a földet. Persze nem volt elég erőm, se technikám, úgyhogy az eke folyton lecsúszott vagy az egyik vagy a másik oldalra. Idétlen, tehetetlen, kiátotta Édesapám, amint ez szokásos volt nála ilyen helyzetekben. Miután összevesztünk, magára hagytam, aztán teljesen kiment az emlékezetemből, hogyan nyerte vissza régi formáját dűlő utunk.

Nekünk ez a szekérút nagy fontossággal bírt, itt jutottunk ki Szilágy, Kismajor és Csege felé. Egyébként a déli oldalon ez a mezsgye képezte a határvonalát 17-18 holdnyi

Papp nagyapám

földünknek, amely északnak fölfelé az erdőig húzódott, középen a tanyával. Ennek a főépülete 1935-ben készült. A dátum, amely bele volt vésve Édesapám szép írásjegyeivel a vöröses-sárgára lakkozott gerendába, nekünk gyerekeknek réges-réginek tűnt. Ebben a gerendás szobában aludtunk mind a hárman szüleinkkel együtt.

Fekvőhelyként két nagy ágy és egy kanapé szolgált, illetve egy vaságy amíg kicsi voltam, s ezekhez jött még bútorzatként két ruhásszekrény, valamint két kis éjjeli szekrény, középen egy embermagasságú farámás tükörrel. A konyha felőli oldalt egy búbos kemence uralta, amit az ötvenes évek elején, vagy még korábban, a szülők lebontottak. Kályha itt nem lévén, kemény telek idején nem lehetett az ablakokon átlátni, úgy be voltak fagyva. Amikor frissen, azaz az előző nyár végén lett mázolva a szoba földje, a dér kiütött rajta a nagy hideg miatt.

A konyhában melegebb volt, ott aludt öreg Papp nagyapánk a bejárati ajtóval szembeni fal mellé helyezett priccsen, a hátsó kertre nyíló egy szárnyas ablak alatt. Éjjelinek egy német acélsisakot használt, ami billegett és ki-ki löggyent, és mire én felnőttem átmarta a vizelet. Maradt a háborúból még egy másik ilyen acélsisak is, abba a kutyaéknak adtuk enni. Nagyapám még nyáron is ideje egy részét a kályha előtt töltötte, szította, táplálta megállás nélkül a tüzet. Egy ember, aki bejárt hozzánk olykor meg is kérdezte : *Na, hogy van az öreg tűzhuszár ?* Engem ez az elnevezés inkább meghökkentett, sehogy se tudtam összeegyeztetni a dolmányos, délceg huszárok képét az alacsony hokedlin üldögélő nagyapáméval. A huszárok képéhez hozzászoktunk annál fogva, hogy évekig hányódott a konyhában egy vastag, kemény fedelű könyv: *Hős fiúk*, ez volt a címe, és tele volt az 1848-49-es szabadságharcot megörökítő illusztrációkkal.

A konyha tüze, forróvízzel és parázsszal, nyomot hagyott testvéreim gyemekkorában is. A konyha ki volt kövezve, felmosása napirenden volt, ezért tette Anyukám a lavort a konyha közepére, tele forró vízzel. A három év körüli nővérem körülötte fontoskodott, bizonyára segíteni akart. Közben Édesapánk jött egy kanna vízzel, nyitotta az ajtót, a kis Bözske pedig hátrált és a laborba esett. Fogait összeszorítva a fájdalomtól káromkodott az apai szókincsből merítve. Amint nővérem elmondta, szörnyű veszekedés követte a balesetet, Édesapám Anyukámat okolta, Domán nagyanyám meg Édesapámat. Bözske szókincséhez nem fér kétség, nagyon korán kezdett beszélni és könnyedén ment neki. Egyszer rajtakaptam, amikor 6-7 évesen kis ködmönében erélyesen szónokolt a tavaszi szélnek, észak felé fordulva, szemben az erdei átjáróval. Az ő konyhai baleseténél már koromnál fogva sem lehettem jelen, és arra sem emlékszem közvetlenül, amikor a tűz előtt egy nagy parázs kis Gizi hűgom csizmájának a szárába esett. A részleteket nem mondták el nekem, de

az égés okozta nagy sebhely ottmaradt a lábaszárán, és sokszor elszörnyűködtünk rajta.

Később a konyhát bebútorozták. Középen asztal állt székekkel, s a tűzhellyel szemközti falnak háttal konyhaszekrény; ezt a bútoreggyüttest kiegészítette egy könyöklővel ellátott ruhásláda, amin elfért két gyerek vagy egy felnőtt. Régebben egy elég szép kivitelezésű szekrényben tartottuk az evőeszközöket, de gyenge fából készült és átrágtá a szű. Az új, zöldessárgára festett bútorzat már az ötvenes évek iparának a terméke volt, a szekrény üvegzeze rezgett a lépésektől és az asztal is mozgott, amikor esténként nekiveselkedtünk leckénket csinálni a gyenge fényű petróleumlámpa mellett.

A konyhából nyíló harmadik helyiséget kamraként használtuk. Ezen is volt egy hátsó kertre nyíló kis ablak és egy normális a kis udvar felől. Az itteni bútorzat egy vagy két stelázsiból és polcból állott. A fazekak, gyékénykosarak, tejesköcsögök a földre voltak lerakva.

Amíg kicsik voltunk, regelte hangzott a ház anyukánk dalolásától, de ahogy nőttünk, úgy nőtt velünk a gond, gyakoriak voltak a veszekedések. Lidércnyomásként nehezedett szüleinkre a kollektivizálás veszélye, párosulva az adók és a beszolgáltatás elviselhetetlenné váló terhével, különösen az 1950-1954-es időszakban. Mindjárt a háború után megvették, bizonyára hitelre, a csegei gyógyszerész tíz hold földjét, ami hozzáadódott az Intában lévő birtokhoz. A föld még be sem volt telekkönyvezeve, de már felkerültünk a kuláklistára. Végül is lerázták magukról ezt a tíz holdat, de sok hercehurcával és veszekedéssel járt.

A bizonytalan jövő ellenére Édesapánk gondoza, szépítette a tanyát és környékét. Ekkor kerítették el a „kis udvart” a lakóépület, a „kis kupi” és a „kis ól” előtt, a „nagy ól” és a gémes kút felé nyíló rácsos kapukkal. Az említett épületek vályogból voltak, cement cserepekkal, fehérre meszelt falakkal; a falak lábai mentén egy méternyi széles sávot mindig sötétkékre meszeltek. Amikor a drótkerítés már lyukadozott, a tyúkok bejártak a kis udvarra és csipkedték a meszet, fel-fel ugrálva még a díszítő sávnál is magasabbra. Az idő során csőrük becsapódásai nyomán kilátszott a mázolat vagy maga a vályog, ami elég szomorú látványt nyújtott a következő meszelésig. A „kis kupi” a kamra ablakával szemben volt, beszögellést képezve egy erdő felőli fészerral és ajtóval. Nevét szerény méretei és a benne uralkodó rendetlenség miatt kapta.

Hozzáragasztva állt a „kis ól”. Ennek a neve régi rendeltetésére utalt, mi gyerekek már új funkcióit ismertük: itt volt mindjárt az ajtóval szemben a kemence, jobbra-balra zsákok és kosarak különböző termékekkel és a cefrés hordók szilvaszedéskor. Közvetlenül az ajtótól balra álló akácfa oszlopra erősített kukorica daráló mögött egy méternyi magas, szintén vályogból épített 4-5 négyzetméternyi felületű padka emelkedett, alatta krumplis gödörrel, ahová irtóztunk lemenni a varangyos békák miatt.

A helyiségben 2-3 hetenként, illetve évente ismétlődő két nagy eseményt a kenyérsütés és a pálinkafőzés jelentette. Anyukánk homlokáról folyt a víz amint dagasztotta a tésztát a nagy nyárfateknőben; munkáját nehezítette az is, hogy közben más tennivalók is sürgették, idegesítették. Amíg a tészta pihent, benne az élesztővel, begyújtotta, befűtötte a kemencét. Hordtuk a sok gallyat, recsegett-ropogott a tűz, izzóra melegítve a kőlapokat, ahol a kenyér sült. Anyukám tapasztalatból tudta meddig kell tüzelni, a végén egy erre rendszeresített eszközzel a kemence mélyére tolta a hamut, majd egy hatalmas falapáttal bevetette a kenyereket és ráillesztette az előtétet a kemence szájára. A kisült kenyér illata betöltötte a helyiséget, jó volt szimatolni. Általában 3-4 nagy kerek kenyér sült, több hétig eltartott a kamra egyik polcán felsorakozva. Frissen nem sokszor ettünk belőle, mert mire elfogyasztottuk az előző sütés maradványait az új is kiszikkadt. De ha maradt hely a kemencében, lángos is sült, akkora mint a falapát, és ez melegen, friss vajjal lekenve nagyon finom volt.

A pálinkafőzés télen, éjnek idején történt. Az eseményt több ízben átéltem, hisz szükség volt segítségemre és jelenlétemre. Szemünket marta a füst, Édesapám dühöngve kereste módját a hordó elszigetelésének, mert mihelyt felerősödött a cefre alatt a tűz, a szesz inkább a rosszul záró fedőlap mentén kereste a kijáratot, mint a hidegvizes tartályba függesztett spirál rézcső torkolata felé. Akár rongytömítéshez folyamodtunk, akár sártapaszhoz, ezeket mindjárt átlyukasztotta a forró pálinkagőz. Ilyen erőfeszítések után végre jött a lecsapódás és csöpögött az ital egy fazékba. Időnként a tűzre loccsantottunk belőle egy kanállal, s ha nem lobbant lángra, hozzá lehetett fogni a kifőtt cefre eltávolításához. Az emelvényre helyezett hordónak lassan megdöntve öntöttük forró és gőzölgő tartalmát egy gömbölyű fenekű nagy vasüstbe, aminek a fülei is átforrósodtak mire kicipeltek a kúttól jobbra lévő gödör partjáig. A szél járásától

függően messziről meg lehetett érezni a kiforrott és kifőzött anyag erős és nem éppen kellemes szagát, ami bárkit nyomra vezethetett.

Nem ok nélkül féltünk, mert egyszer, talán 1951 tavaszán, vagy ez a szag, vagy feljelentés árult el bennünket, amikor egy egész szekérré való civilbe öltözött finánc és rendőr érkezett a tanyára és lepte el házunk táját. A cefrének akkor már nyoma sem volt, lassacskán megették a disznók a szilvamagot, a folyadék pedig a földbe szívódott. De a hatóságok tudomására juthatott a spirál rézcső létezése, ezt keresték. Körülfogták a tanyát, még engem és testvéreimet is visszatoloncoltak, amikor indultunk Újszentmargita felé az iskolába. Édesapám elővigyázatossága mentett meg bennünket annak köszönhetően, hogy minden főzés után eldugta a csövet távol a tanyától. A csapat estig keresgélt, hosszú vaspácákkal szurkálták az udvaron lévő szénakazlakat, vesszőkévéket, farakásokat, az istálló és a két szín nádtetőit.

Nemcsak a rézcső izgatta szüleimet, Anyukámat különösen. A háború utáni években jártak hozzánk rendőrök, akik ajándékoztak vagy élelmiszerért elcseréltek egy kis leventepuskát, amit aztán évekig rejtegetettünk. A szóban forgó házkutatáskor a fegyver az istállóban volt, bekötve az építményt összefogó átfákra rakott száraz, lehántott fűzfavessző kévék egyikébe. Nem lehetett oda felmenni, úgyhogy a fináncok az ól földjén állva szurkálták a kévéket, és bizonyára nem tudták volna megkülönböztetni a száraz vessző zörgését a puska érintéséből származó hangtól, ha ez utóbbi bekövetkezett volna.

Anyukám megrémült, mondta évek múlva is, hogy reszketett a félelemtől, hisz abban az időben 10-15 év is kijárt egy ilyen dologért. 1956 őszén előszedtük a puskát, amiért oda voltam, és nagy örömmel mondtam, hogy jön a változás, kérhetünk engedélyt; na várjuk ki a végét, figyelmeztetett Édesapám, akinek gyanúját a forradalom kimenetelét illetően akkor már megalapozta a Cserepes felől hallatszó szovjet tankok morajlása. De ezidőtájt Polgáron járva vett nekem egy légpuskát. Csodálkoztunk rajta, hogy ezt szabadon árusították. Úsztam a boldogságban. A puskával mentem kaszálni, dolgozni, talán vele is aludtam; rengeteg verebet lelöttem, olykor szarkát is, nyomomban a Picus nevű macskámmal, amely talpon volt mihelyt megzörrent a puska és a lelőtt verébért már esés közben ugrott. De lassan, és nagyobb ütemben amikor katona lettem, teljesen kihűlt bennem a fegyver iránti vonzalom. A laktanyában pedig szinte minden kivonulásnál daloltuk: ... *Hej te puska, puska vagy/Nem*

csinos kis fruska vagy/Mégis épp oly drága vagy nekem/Mint a szép szerelmesem. Szüleim egyszer levélben kérdezték, eladhatják-e a légpuskámat; *Minden további nélkül* - válaszoltam - és oda is adták valakinek a fegyvert egy zsák kukoricáért. A leventepuska sorsáról pedig annyit tudtam meg Anyukámtól, hogy egy alkalommal szénát adtak el és a puska a nagy udvaron lévő kazalból rakodó ember villájára akadt.

A nagy udvarra közvetlenül a kis udvar rácsos kapuja nyílt. Ennél a kijáratnál volt a gémeskút nagy tölgyfájával, jobbra a már említett gödörrel, és balra, egy kicsit távolabb, az istálló („nagy ól”) előtti trágyadombbal. A kút mellett késő esténként, vacsora után fáradtan és álmosan mostuk a lábunkat. Anyukánk mindig leellenőrizte ezek tisztaságát: *Hát a sarkatok nem a tiétek ?!* - kiáltott fel szükség esetén, és miután visszatessékelt bennünket a vályúhoz, erélyesen súrolta egy cserép vagy téglá darabbal a sarkaink ráncaiba rakódott sarat, port. Nyári hőségben délutánonként, amikor a szülők egy kicsit lepihentek, a vályúból meregettük a vizet egymást locsolni, néha olyan hévvel, hogy kicsorbultak az egymásnak koccantott tejesköcsögök, vagy öszetörtek. Előfordult, hogy bodzafából készült vízipuskámmal itt ijesztgettem a lányokat. Egy

A szüleim

alkalommal vasárnap dél felé Gizi húgom és barátnői elegánsan, könnyű nyári ruhába öltözve állítottak oda, amint ezt a fegyvert próbálgattam, félmeztelen. Rögtön elkezdtem őket spriccelni, és ugrándozva élveztem visongásukat. De emiatt elszakadt fekete klott gatyám korcában a gumi, s a lányok vihogva mutogatták, ami ekkor még nem pelyhedzett, én meg szégyenkezve futottam elbújni, csípőmhöz szorítva a gatyá korcát. Egy ilyen lábravalót, szintén egy forró nyári napon, öreg nagyapám Csutka kutyája is letépett rólam. Általában szerettem a kutyákkal incselkedni, s kitapasztaltam több alkalommal is, milyen fájdalmas a kutyaharpás. Az említett napon legeltettünk az erdőn túl. A fákat szegélyező árokban a szárazság ellenére volt még jócskán pocsoló, abba ugráltam, majd ezt megunva elkezdtem felingerelni az amúgy is haragos természetű kiskutyát. Nem sok rongyot hagyott rajtam, üvöltve szaladtam

hazafelé, de az udvaron pont Édesapámra akadtam, aki – *kell neked a kutyákkal mindig incsekedni címén* – jól elverte a fenekemet.

Édesapám ritkán tartózkodott napközben a házon belül, ténykedett vagy az udvaron vagy a tanya körül. Kezeinek a nyoma mindenütt ott volt. A fák szeretetéről tanúskodott a lakóház mögötti gyümölcsös kert, és a tanya egész területét körbefogó napraforgószerű kerítés mentén sűrűn ültetett fák sora, magas lombokkal a kanális felőli kijáratnál; a kis ól és az istálló közötti kijáratnál az erdő peremén mindjárt a háború után ültetett egy nyárfát, amely hatalmasra nőtt, mire mi is nagyok lettünk.

A tanya mindkét oldalán az erdőt szegélyező árokpart be volt ültetve szilvafával, földünknek majdnem teljes hosszúságában. A védett hely és a déli napsütés évente gazdag gyümölcsstermést eredményezett, úgyhogy a szilvaszedés gyerek- és serdülőkorom egyik legemlékezetesebb kényszermunkái közé tartozott. Amint megráztuk a fát, az érett gyümölcs tompa zajjal ért földet, szép kék szőnyegre emlékeztető felületet alakítva a zöld vagy már napégette pázsiton. A mézédés és nedvdús szilvával mindjárt belakmározottunk, és a telt has, olykor gyomorégéssel, még kínosabbá tette a hajlongást, kuporgást, ide-oda menést a nagy kosarakig. Ilyenekbe öntöttük a kisebb edényekbe szedett gyümölcsöt. Amikor a nagy kosarak megteltek, talicskára tettük őket és befelé toltuk, hogy a hordókba önthessük. Ehhez fel kellett emelni a kosarat, így az átöntésnél lehetett igazán érezni, milyen nehéz volt egy-egy szállítmány. Amikor az erdő alatt befejeztük, hátra voltak még a kerti fák gazdag termésükkel, úgyhogy napszálltakor elfogott az unalom és a fáradtság.

A hordók használata más természetű gondokkal járt. 1944 őszén az orosz katonák hagytak ott két kétszáz literes vashordót, ezeknek a kezelése volt a legegyszerűbb. De a tölgyfahordók legtöbbje kiszáradt a holt szezonban. Meg kellett ezeket először vízzel tölteni, hogy a dongák megdagadjanak, és különösen az abroncsok rögzítését rendszerint Édesapánk dühöngése kísérte: kalapáccsal és hidegvágóval a kezében, ha az egyik oldalon ütögette az abroncsot, ez szemközt csúszott fel, amit én idétlenül próbáltam megakadályozni.

Édesapám békétlen volt: káromkodott, ha nem szelelt a pipája, ha lekucorodott és szorította térdét a nyúhetetlen bricsesz fekete nadrág (amit még a háború előtt vett a csegei vásáron egy zsidó

kereskedőtől), reggelente, amikor nem találta a törülközőt, és még számtalan más alkalommal; megállás nélkül szidta az új rendszert, ennek a kiszolgálóit és hasznélvezőit: „*A régi rendszer pocsík vót, de ez még undorítóbb*”, – mondogatta a mi debreceni-csegei tájszólásunkkal.

A régi világból megőrizte az „*úri csőcselék*” iránti ellenszenvét. Nagyon rossz néven vette, amikor öccsével, Berti bátyámmal Budapesten járva adósságaikat rendezni az Angol-Magyar-Bank egyik irodájában a hivatalnokok kinyitották jelenlétükben az ablakokat. Közismert volt az elmúlt századok óta használt „*büdös paraszt*” kifejezés. Nekem is felforrt a vérem, amikor az egyik legidétlenebb és nyálasan beszélő osztálytársam agronómusnak készülve a kollektivizálás utolsó fázisában, csak úgy kijelentette: „*Na majd én magtanítom a büdös parasztját*”.

Édesapám különösen gyűlölte a rendszert és a társadalmat, amiben éltünk. Egyik kedvenc mondása volt: „*Jobb szeretnék Afrikában vörös bögőmajom lenni, mint ebben a világban élni.*” Ha találkozott valakivel, vagy bement a kocsmába, megállás nélkül szidta Rákosiékat, ami miatt féltünk, és csodálkoztunk is, hogy ebből kifolyólag sosem esett baja.

Amikor bement a kocsmába Csegén vagy Margitán napnyugta felé, sokszor ránk esteledett, én ott várahoztam mezítláb a lovak előtt, a szúnyogok majd megették őket, hiába csapkodtam egy lombos faággal. A lovakat is elfogta az unalom, verték patájukkal a poros földet, s mihelyt megpillantották vagy megéreztek gazdájukat, elégedetten nyerítgettek. Ha egyedül ment Csegére, előfordult, hogy elaludt a szekérülésen. Ilyenkor a lovak csendben hazaballagtak a szokásos dűlőúton, és megálltak az udvar közepén.

Megkeserítette Édesapánk életét, és a miénket is, a sérve miatti állandó szenvedés. Munka közben a ház körül vagy kinn a szántóföldön, amikor már nem bírta, hanyatt feküdt a földön. Ilyenkor egy idő után bizonyára visszacsúszott helyére a kiszakadt hasfalon kijövő bél, de mi gyerekek kétségbeesetten el se tudtuk képzelni mi fog történni. De ez a kín mentette meg a Don-kanyartól, szolgálati idejét munkaszolgálatosok felügyeletével töltötte. A nagy menekülés után százötvenkilencen voltak, akikkel elrejtőzött Szombathely környékén és bevárták a szovjet csapatok érkezését, rettegve az állig felfegyverzett, szökevények után kutató nyilasoktól.

Ha jó volt a közérzete, szívesen elmélkedett, különösen esténként a csillagos ég alatt. Egyszer már jó ideje besötétedett, Anyukám

többször kiáltott : „Gyertek már ! Teljesen kihűll az étel!” Én tényleg nagyon éhes voltam, de ott kellett várakoznom kaszával a vállamon a rendek között, miközben Édesapám a kaszanyélre támaszkodva magyarázta, hogy a világegyetem csak azért olyan nagy, mert mi vagyunk kicsik; ha akkorák lennénk, kóvályogni kellene, hogy bele ne üssük fejünket az égi testekbe. Anyukám néha magából kikelve ráripakodott: „Ne prészmitálj már annyit!”

Férjével ellentétben, neki vallásos hite volt és imakönyve, habár ritkán, csak alkalom adtán ment templomba. Ismerte Édesanyja, Domán nagyanyám, szörnyű természetét, aki bele volt bolondulva a papokba. Az Intában egy másik példa volt özvegy Szanyiné, aki mindjárt könnyezett, míhelyt a Krisztusról volt szó. Emiatt mi gyerekek „pisilős szeműnek” hívtuk.

Nagyanyámat Édesapám szörnyű káromkodása Istennel és a Szűzmáriával rendkívüli módon ki tudta hozni a sodrából. Mint megannyiszor, úgy hozta a sor, hogy Csegéről jövet egyszer megálltunk nála, az állomással szembeni házban, ahol akkor már egyedül lakott. Nem sokkal azelőtt járhattak nála a Jehova tanúi, mert a konyhaasztalon több brosúra hanyódott, jellegzetes rikító színekkel rajzolt fedőlapjaikkal, amilyeneket a tanyára is hoztak már nekünk ezek a misszionáriusok. Az egyiknek az volt a címe, hogy „A szelídek öröklik a földet”. Középen nagy oroszán feküdt békésen, körülötte szép fiatal lánnyal és fiúval, és mindenféle állattal, madárral. Ekörül robbant ki az összetűzés. Édesapám nagyot káromkodott, mire Nagyanyám felbőszült, kék szemei szinte hányták a szikrát és száraz ökleivel az asztalt ütögetve kiáltotta: „Gyula! Téged a Gyehenna tüze fog megégetni!”.

Voltak azért jellegzetesen káromkodásmentes helyzetek, például amikor Édesapám rajzolt, faragott vagy kosarat kötött hoszú téli esteken. Ilyenkor alig lehetett mozdulni a konyhában. A fűzfavessző szaga keveredett a pipafüst illatával, miközben mi gyerekek játszogattunk vagy olvasgattunk meghitt hangulatban. Fennhangon is sokat olvastam neki, ülő munkái közben, vagy miután lefeküdtek. Néha hamar elaludt anélkül, hogy észrevettem volna és folytattam az olvasást a szoba csendjében. Másnap reggel aztán egy kicsit zavarodottan kérdezgette: „Hun is maradt abba? Hun is maradt abba?”, azaz hol hallotta az utolsó mondatot. Sokoldalú tehetsége és örökös elégedetlensége keveredhetett gyerekes dolgokkal. Így, több ízben nagyokat nevetve ijesztgette kis Gizi húgomat egy krumplis zsákkal,

hogya abba teszi, nem fogta fel a kis gyerek ördögi félelmét. A komoly dolgok terén egyik alapelve az volt, hogy nem szabad pénzt adni azért, ami kitelik saját magunktól. Ő csinálta a létrákat, a talicskát, a pipáit, a kis székeket, a kézi és kerti szerszámok nyeleit; ő építette a favázas istállót, a trágya domb déli oldalán fekvő szerút és a nagyudvar kanális felőli kijáratánál lévő kocsiszínt; kezei közül került ki húgom Fa-Jancsija, az én hintalovam és fapuskám a front idejéből ottmaradt géppisztolycsővel.

A házi gyártmányok közt szerepelt még a nagy cement vályú, s a kutat is magunk tisztítottuk, amikor feljött benne a homok, vagy ahogy mi mondtuk, a sank. Egyszer engem engedtek le a kútostor végén lógó vödörben: ezt kellett egy kis lapáttal folyamatosan telerakni, amit Édesapám felhúzott és kiborított a kút mellé. Elég vastag réteg képződött belőle, nagy örömünkre, mert sokat játszottunk a talpukat hűsítő finom szürke homokban. De a kútban nem sokáig bírta a lábam a jéghideg vizet, felhúztak a vödörrel, miután a felnőttek létrán mentek le. A kútba eresztett vödör szolgált dinnye, sör és egyéb élelmiszer lehűtésére is nyári időszakban.

A tanya és a hozzátartozó 17-18 holdnyi föld Édesapám apai öröksége volt. Öreg Papp János nagyapám, aki 1964-ben halt meg majdnem száz évesen, juhászbojtárként majd számadó juhászként takarította meg a parcellái megvételéhez szükséges pénzt, és túl volt a negyvenen, amikor Tiszacsegén letelepedett népes családjával. Olyan becsületesen szolgálta a földesurat, aki zsidó volt, hogy – Anyukám elmondása szerint – a faluban a zsidó bolondjának nevezték. Egyébként nagyapám takarékosága legendaként élt a családban: az a pénz is, amit a felesége külön adott neki, hogy igyon már meg egy pohárral, a végén elkopott lajbija zsebében, annyira a fogához verte az utolsó garast is, ahogy akkor mondták. Kilenc gyermeke közül négy lány és két fiú érte meg az apai örökség szétosztásának idejét, de az ebből származó gyűlölködések miatt mi gyerekek soha nem ismertük meg közvetlenül két nagynénénket, Erzsébetet és Margitot.

Én 1965. szeptember 3-án hagytam el Magyarországot egy szervezett kirándulás alkalmával.

Az akkori rendszer szóhasználatával ellentétben, nem disszidáltam, csak Párizsban maradtam. Több mint valószínű, hogy az első öt éven belül még visszamentem volna, ha nem ítétek volna el, nem is beszélve egyéb meghurcoltatás lehetőségéről. Az 1956-os nagy

meneküléseket követő „*Oly távol messze van hazám*” dallamú kampány idejét megélve, eléggé kifejlődött a valóságérzetem ahhoz, hogy tudjam, mi várta a visszatérőket a könnyfakasztó propaganda mögött.

Mindenesetre, távozásom megdöbbenést és fájdalmat okozott családomnak, és nem kis meglepetést barátok, kollégák, ismerősök körében. Ketten vagy hárman a jelentéktelenek közül hazaárulónak neveztek, és a húszéves érettségi találkozón, amin első ízben vettem részt, egyik volt osztálytársam és akkori legjobb barátom, úgy mellékesen, de minden rosszindulat nélkül megjegyezte: *Hát te, aki olyan Petőfi rajongó voltál!* Ez így volt igaz, erről tanúskodik a ma is meglévő és megviselt „*Petőfi Sándor összes költeményei*” kötetem (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1951. 480 oldal), benne a legelső oldalon saját írásommal: „*Emléklül kaptam anyukámtól. 1951.X.31.*”

Mai, divatos szóval mondva, szinte génjeinkben volt az erdő melletti világunkat környező „*aranykalással égő rónaság*” és a „*kanyargó Tisza*”. Egy dalt se hallottam annyiszor gyerekkoromban, mint a hortobágyi puszta és betyárság hangulatát idéző „*Amott legel, amott legel hat pej csikó magában*” kezdtút és a „*Kanyargó Tisza partján ott születtem*”-et, jóllehet lakodalom vagy egyéb vigadalom alkalmával könnyen részeges óbégatás lett ezekből a nótákból. De bezeng emlékeimbe az *Amott legel*-hez hasonlóan a Tiszacsege környékén született „*Hajnallik, hajnallik/ De nem jól hajnallik/ Hortobágyi puszta felől nagyon rossz hír hallik*” hangja is, amit egy fiatal ember igen gyors tempóban játszott tangóharmonikáján egy újszentmargitai bálon, ha jól emlékszem a volt káptalani intéző háza melletti téren.

A kanyargó Tisza nemcsak a dal miatt hagyott bennem mély nyomot, hanem azért is, mert a folyó valóságos mitológia lett számunkra: tíz kilométernyire laktunk tőle, és Édesapánk gyakran ígérte, hogy elmegyünk megnézni, de mindig akadt fontosabb tennivaló. Úgyhogy vágyakozásunk ellenére sohasem került sor erre a kirándulásra gyerekkorunkban. 18-19 éves lehettem, amikor Erzsike nővérem leendő férje, elvitt a Tiszához 125 köbcentis motorbiciklijével a csegei, Zátony felőli kompikötőbe. Késő éjjel hozott vissza a tanyára, eléggé ittasan. Cserepes felé rosszul vette be a kanyart és mindketten egy érett búzavetésbe repültünk a motorral együtt. Nem tört el semmink, de jól megütöttük magunkat a kiszáradt búzaföldön.

Így lett vége, prózaian szólva, a Tisza-mítoszomnak, mint anyyi

másnak. De egy gyerekkor számára, amely sárban, trágyában és az évszakok szigorában gyökeredzett, a próza sosem volt messze az álmodozástól. Így megőriztem egy alapvető vonzódást a valóság iránt a szó hétköznapi értelmében, és ez az elementáris adottság talán segítségemre van, amikor megpróbálom rendezni az elmúlt több mint hét évtizedem dolgait.

Ha ezeket időrendi sorrendben követem, legkönnyebb, és úgyszólván dokumentálható a nagy útszakaszok pontosítása. Ezzel mindenki így van. Mivel 1940-ben születtem, 1944 őszéről, 44-45 teléről és 45 tavaszáról 20-25 többé-kevésbé felvillanó kép maradt meg. Az orosz katonákkal ugyanis eljött a háború az Intába. Ez egy szép napsütéses októberi délután vége felé történt. Persze, azt nem tudtam akkor, hogy októberben vagyunk, de hogy sütött a lemenő nap, arra jól emlékszem. Anyukám a konyhában ténykedett, az ajtó nyitva volt, én pedig a küszöbön enyelegve tétlenkedtem. Kelet felé fordulva, egyszer csak megpillantottam a katonák özönét, amint kis termetű lovaikkal gázoltak át a lekaszálatlanul maradt, sötétbarnára érett herevetésen. Távolabb is, mivel a fák levele már lehullott, látni lehetett az erdőn átözönlő katonákat.

Egy orosz tiszt, akinek lapos tányérsapkája volt, a kút mellett, ennek a kávéjára terített térképre mutogatva kérdezgette Anyukámtól: *Inta? Inta?*

Másik jelenetben egy nagy termetű tiszt a hálósobában leteszi dobtáras géppisztolyát az ágyra és fémdobozokat rak egyesével a kemence párkányára; háttal az ablaknak, Anyukám szótlanul nézi. Egy másik alkalommal egy katona felhajtja az ablak felőli ágyon a dunnát és ráfekszik csizmástól a fehér lepedőre. Aztán az ágyakat szétszedték, kitették darabjaikat az eresz alá, és a szoba földjét, úgy rémlik a konyháét is, lefedték szalmával. Rajta látom öreg nagyapámat négykézláb berugva a katonákkal. Nagyapámmal, szép tiszta, de szeles időben fennálltunk a kiszáradt trágyadomb tetején, hosszú, fehér haját lengette a szél. Észak felé fordulva az erdőn át láttuk, hogy túl a margitai tón lángban álltak az Erdőstanya nagy fái.

Balra a bejárattól földre helyezett gramafon szólt. Akárhányszor hallom a „*Kis csónakom a Dunán lengedez*” dallamát, felötlik ez a kép, és a tanya megszállásának hangulata. Tisztán emlékszem a katonákra is, akik házunk mögött az erdőben, a tölgyfák alatti térségben nagy vashordókban főzték ruhájukat, bizonyára a tetűk miatt.

Anyukám a háború után mondta, hogy egy este az oroszok

tanácsára hagytuk el a ház környékét. A katonák figyelmeztettek, hogy harcok lesznek. Ekkor az éjszakát a kanálisban töltöttük, ami ekkor ki volt száradva. A robbanások kevéssel naplemente után kezdődtek, hulltak ránk a rögök a becsapódások miatt, s reszketett a mellettünk lapuló Bogár kutyánk is. Másnap reggel láttuk, hogy a tanyában nem esett kár, csak a bejárati ajtó sérült meg egy kicsit; ez a nyom ott is maradt, amíg a tanya megvolt. A következő riasztáskor a házunk nyugati oldalától száz méternyire lévő elég mély gödörben töltöttük az éjszakát. Erre az esetre Gizi húgom még jobban emlékszik, mint én. Közben megfordultunk Domán nagyapáméknál is, ahonnan szintén maradt egy-két emlékem.

A sáros-ködös idő beálltával esténként hallottuk a vadkacsák rikkantását. Egy szinte gyerekkorú katonára emlékszem, aki nálánál is nagyobb puskával kiszalad a konyhából és vaktából lövöldözni kezd a ködben vonuló vándormadarakra. Én féltem ezektől a fiatal katonáktól, sírtam gyakran, ami idegesítette őket és meg is vertek.

Egy délután tank állt a sáros kisudvaron, körülötte olajos kezű katonákkal, akik javították a harckocsit. Kis Bözske nővérem nagy öl fával a karjában jött a kút felől, amikor az Inta túlsó partján eldőrent egy ágyú. Nővérem hasra esett a sárba, a fa szétszóródott, a katonák nevettek. A kislány nagyon mérges lett és felnőttkori véleményét talán meg is határozta bizonyos mértékig ez az epizód.

Arra, hogy miként hagytuk el a tanyát nem emlékszem. Anyukánk mondta el jóval később ennek a történetét. Ő a kamra helyiségében aludt hármónkkal a földre tett szalmazsákon. Egy este bejött hozzá a szomszéd szobában tartózkodó tiszt, bátorította őt, ne féljen, majd megértette vele, hogy kimegy megmosdani és utána mellé fog feküdni. Anyukánk megrémült, gyorsan felöltözött, összeszedte holmijainkat, majd a hátsó, kert felőli kisablakon át kirakott bennünket, miután ő maga is kibújt. Nekivágott velünk az éjszakának, a fronton keresztül Csegéig ment, ahol Berti nagybátyámék házában találtunk menedéket.

A telet itt töltöttük a Kossuth utca 21. szám alatt. Ebben a házban is a középső helyiség volt a konyha és az utca felőli a hálószoza. Az oroszok gyakran a konyhában tartózkodtak, szítták a tüzet, tepsiben tökmagot pirítottak, törtek és eszegettek. A háború után sokszor emlegettük azt a jelenetet, amikor kis húgom egy idős, nagy bajuszos katona térdén ült és nógatta: „*Öreg, törjél már tökmagot!*” Ugrattuk is vele, utánozva akkori selypítését: „*Oleg, tojjé má tokmagot!*”.

De a csegei ház főleg azért lett nekem emlékezetes, mert itt láttam először halottat. Igaz, a látvány csak egy pillanatig tartott. Kitiltottak bennünket gyerekeket a hálósobából, de egy rövid ajtónyitáskor megláttam Anyukám nővérénk, Giza nénémnek a holttestét meztelenül az ágyra fektetve. Többen voltak körülötte, bizonyára a halott öltöztetésével foglalatoskodtak.

Édesanyját, Domán nagyanyámat a fájdalom szinte az örületbe vitte. Évekig mesélte álmait, amikor lejött hozzánk az Intába. Egyszer azt állította, hogy előző éjszaka a lánya visszajött, jól hallotta, amint a konyhában zörgette a fazekakat. A lelki fájdalommal egyidőben folyt a pereskedés az Árvaszéknél Giza néném kislánya, Aleh Gizi miatt; egy aranyos kislány, akit a Nagyanyám magának követelt. Ő otthonosan mozgott peres ügyekben. Nem kis büszkeséggel emlegette az egyeki jegyző esetét, aki főbe lőtte magát egy vesztett pert követően. Szüleink mondogatták: „*Nagyanyátok a párnát is eladta a feje alól, hogy pereskedjen.*” Más ügyekben is harcias volt, többször fölment Budapestre ebbe vagy abba a minisztériumba, egyszer a földinknek számító Veres Péterhez is, elégtételt szerezni adó – vagy beszolgáltatás kérdésében.

Már tavaszodott, amikor Anyukám kivitt a tanyaára. A réteket sok helyen bokáig érő víz borította, s ilyenkor a hátára vett. A tanyán jó ideig egyedül maradtam öreg Papp nagyapámmal, aki főzögetett. A krumplit és a száraz tésztát bizonyára Anyukám hozta velem együtt a faluból. A tanya körül szanaszét soha nem látott dolgokat lehetett találni: teniszütő, kard, összetört hanglemezek, szurony, puskacső, stb. Egy nagy szuronyt botra húztam, így örködtem a tanya körül. Szépen süttött a nap, amikor valakit láttam közeledni a kanálison túli magaslaton, azaz a déli Intaparton. Ijedten iszkoltam befelé a dikóm alá bújni, ami akkor a kisóiban volt. Erre azért is emlékszem, mert egyszer fölemelve rajta nagyapámmal az elnyűtt szalmazsákot, meghökkenve fedeztük föl a százával nyüzsgő egereket.

Nem emlékszem rá, hogy jött össze a család. Már a lakóház szobájában aludtam a kemence mellett, ahonnan ébredéskor megláttam az ablak felőli ágy szélén egy nagyon sovány, borotvátlan embert: ő volt Édesapám. Látom őt aztán amint egy ekecsoroszlyából rögtönzött szekercével csinálja a talicskát. Mi gyerekek úgy vettünk részt az újrakezdésben, hogy keresgélünk a szántóföldön; így lettek evőeszközök: eltörött nyelű allumínium kanalak, egy-két elhasznált villa, egy összecsukszó kanál-villa

vasból ; ez utóbbi volt a legértékesebb, elég sokat civakodtunk miatta.

Nagy félelem fogott el bennünket Anyukám eltűnésekor.

Amint ezt később megtudtuk, a román határig, Csengerbe ment sőt szerezni, oda volt 9-10 napig. A „feketézők” tömegéhez hasonlóan a vonatok tetején utazott a szörnyű téli időben, s hazafelé jövet Ohat-Pusztakócs állomástól a tanyáig gyalog tette meg a 15 kilométernyi utat, hátán egy teher sóval.

Ez 1945–46 telén történt. Ekkorra szereztek már néhány malacot és az etetésükhöz szükséges nagyon apró krumplit. Édesapánk amilyen ügyes volt fűrés-faragás dolgában, olyan tehetetlennek mutatkozott mihelyt konyhai munkáról volt szó. De mivel Anyukánk elment, neki kellett megfőzni a malacok eledelét is. Ezen a hideg téli reggelen a nap nemrég jött fel, amikor egy rossz bográcsban megfőtt a krumpli. Le kellett venni az edényt a tűzhelyről, de Édesapánk olyan ügyetlenül állt neki, hogy a forróvíz a kezére lötytyent. Erre dühében a nyitott konyhaajtón át kihajította az egészet a kisudvarra. A krumpli szétgurult a kőkeményre fagyott sár mélyedéseiben, mi meg szaladtunk összeszedni belőle minél többet, erőteljesen fújálva, nehogy a malacok éhen maradjanak. Közben mi is eszegettük, mert gyötört bennünket az éhség.

A háznál sokáig kukorica lisztből készült eledelek, puliszka és egyebek járták; egyhangú, s egy kicsit megalázó eledel is volt, mert a románok táplálkoztak tengeriből sütött-főzött ételekkel. Igaz, a nyarak eljöttével nagyon sok gyümölcs és dinnye termett. Nekem állandóan ment a hasam, s gondot okozott lemosni fenekemről és lábam szárairól a sárga folyadékot. Akkor is jött a gatyámból, amikor egy nagyon hűvös nyári éjszakán Édesapámmal egy autóröncs elvontatásával kínlódtunk Újszentmargita környékén. A sovány ló alig állt a lábán, a kötél folyton elszakadt, nekem emelni kellett volna az egyik oldalon, miközben eleredt a hasam. Ettől még jobban fáztam, Édesapám dühöngött, pedig szép éjszaka volt, gyönyörűen ragyogtak a csillagok.

Az autóröncs a nagyudvar hátulján a kerítés mellett nyugodott néhány évig, miután leszereltem róla, ami leszedhető volt. Már benőtte a fű, amikor nekiálltam ismét kalapáccsal és hidegvágóval, nem gyanítva a darazsakat, amelyek közben belefészkeltek. Mihelyt matatni kezdtem, csúnyán összemartak. A röncsot végül is elvitték a hatóságok a fémgyűjtési kampány keretében. Ekkor már tombolt a hidegháború és az iparosítás. Iskolás füzeteink fedőlapjára is rá volt írva: „Gyűjtsd a vasat és a fémet/ Ezzel is békét véded”. Elvitték még a

gémes kutunk farára nehezként akasztott vasdarabot, és a tengelyére rögzített csillekerék együttest is, amit én egyszer iskola után, Újszentmargitán, a volt káptalan géplerakatából toltam el a zombékos réten keresztül. A nyelvem is lógott mire a tanyáig értem. Édesapám megmosolygott, maga se tudta, mit kezdjen szerzeményemmel.

Iparcikk hiányában minden vastárgy értéket jelentett a háború után a sose lehet tudni mire lesz jó alapján. Mihelyt elvonult a front, a környék szerencsésebb lakosai vitték, amit tudtak a háborús relikviákból. Visszaemlékezéseiben Rákosi Mátyás is megjegyzi haragosan, hogy a parasztok mindenfelé lopták a harcok után maradt hadianyagokat, holott ez az állam tulajdona volt. Édesapám későn ért haza és sokáig gyengélkedett, úgyhogy nekünk már csak az említett autóröncs jutott, amin nem sok alkatrész volt hasznosítható.

Engem és kis Gizi húgomat rendkívül vonzották a háború nyomai. Az erdő túlsó oldalán keresgeltünk a lövészgödörökben, ahol általában csak elhasznált vagy összetört rádióalkatrészeket találtunk. Akkor persze nem tudtuk, mik voltak ezek. A Kis Laci tanyája felé, nem messze az erdőtől, alacsony domb emelkedett, itt-ott akácfákkal. A domb tövében jó ideig láttunk egy rögtönzött sírt, rajta virággal. Kiderült, egy német katona volt ott eltemetve, és a cserepesi bakter felesége, Szilágyiné, járt oda gondozni a sírhantot a nagy távolság ellenére.

Gizivel jártuk az erdőt. Főként puszkagolyókat találtunk nagy mennyiségben. Mihelyt összegyűlt néhány marékkal, a kiskupi ajtajánál az akasztó gyűrűbe feszítve a töltények hegyét szedtük ki, hogy kiöntsük a puskaport. „*Na most próbálunk!*”, ez volt a jelszó, és a puskaport lehetőleg zárt dobozba öntve meggyújtottuk.

A családi krónika jelentős eseményként tartotta számon, amikor 1946 nyarán elszöktünk Bödönhátra megnézni a tankokat. Előzőleg Édesapánk talált a lovához egy kétkerekű bricskát, amin megkocsikáztatás címen elvitte húgomat Újszentmargitára és a falutól északra lévő Bödönhátig. Ezt a vasúti megállóhelyet 5-6 kilométer választotta el tanyánktól, s eljutott idáig a híre az állomás körül lezajlott harcoknak. Így lehetett tudomásunk a hely érdekességéről. Egy nyári napon tehát, kizárva szüleink éberségét, fölkerelkedtünk Gizivel, és mezítlábasan, könnyedén öltözve elgyalogoltunk Bödönhátig. A sínek mellett több kilőtt harckocsi

feküdt, rögtön fel is másztunk az egyikbe. Ott keresgeltünk, bukdácsolunk a nagy halom lövedék között, amikor hatalmas zörej hallatszott. Ijedten kapaszkodtunk ki a tankból. Egy beérkező vonat pont mellettünk fékezett, s először láttunk ilyet életünkben. A vasutas fürgén lépett le a lépcsőn, és nem gyanítva, hogy szökevényekkel van dolga, nevetve kérdezte, nem akarunk-e vonatozni. Ez a békés találkozás megnyugtató bennünket. Néhány jelentéktelen vasdarabbal indultunk vissza. Útközben kitört a vihar, s elázva értünk haza, ahol szüleink el sem tudták képzelni, hová lettünk. Végül nem lett hadd el hadd, annyira örültek a viszontlátásnak. Sokat rettegtek, hisz mindenféle lehetett hallani gyutacs, gránát és egyéb robbanószer okozta balesetekről. Édesapám is többször talált gránátot a szántóföldön, láttam egyszer amint egy kukorica gránátot a vasvilla fogára akasztva vitt a tanya mögötti nagy gödör felé, ahol tüzet rakott a robbanószerre.

Valójában, erdei barangolásainkat illetően nem voltunk szabadjára engedve. Édesapám elvei közé tartozott, hogy *„én, mihelyt mozog a gyerek, tudok neki munkát adni”*. Ha nem látott maga körül, mindjárt kiáltott: *„Gyuszkó! Hun vagy mán megint!”*. Visszatérése és lábadozása után sok más tennivalója közepette hozzáfogott a tanyát körülkeríteni napraforgó szárral, amiből bőven akadt a betakarítatlanul maradt földeken. Alig hat évesen mozgósított, felnőtt segítség nem lévén. Ő kívülről ténykedett, én meg a kert felőli oldalon, innen kellett a napraforgó kórót összetartó husángok kötözéséhez szükséges vesszőszálakat a megfelelő helyen visszadugni. De a vessző vagy beleakadt a kóróba, vagy máshol dugtam át, mint ahol kellett volna. Dühében Édesapám szórta rám a szokásos jelzőket: tehetetlen, mihók, idétn, de ez nem javított a teljesítményemen.

Olykor öreg Nagyapám is keresésemre indult. Neki eltökélt szándéka volt, hogy megtanítsa írni, olvasni, számolni mielőtt iskolába mennék. A tudnivalókat pipaszurkálójával kemény csizmaszárára karcolta, ami egy kézsimítással újra szabad volt, úgyhogy nem mondhattam, nincs mire írni. Előle is elbújtam amikor tehettem, egy ízben az istálló mögötti nagy eperfa lombjai közé; onnan piszkált le egy nagy rúddal. De neki köszönhettem, hogy mire iskolába kerültem, tudtam úgy-ahogy írni-olvasni. Emlékezetem szerint ő három osztályt járt ki mielőtt juhászbojtárnak adták volna. Nem kis büszkeséggel emlegette tanítóját, aki rábízta oktatni tehetségtelen fiát

és szerette volna, ha ő is folytatja a tanulást. Azt is mondogatta, hogy a tanítónak büdös volt a szája, mert nem pipázott. Nagypám viszont 85 éven át fújta a füstöt, 15 éves kora óta. Nem nézte tehát rossz szemmel, ha én is rákapok a dohányzásra. Ez pedig a gyufánál kezdődött, ami egyéb háztartási cikkel együtt drága portéka volt a háború után. A kályhában egész nap égett tehát a tűz, és a parazsat éjszaka is megőriztük a hamu alatt. A tanya környékén vagy még távolabb dolgozva Édesapám nem egyszer kiáltott értem pipájával integetve: *„Kisfiam! Tígy mán rá egy zsarátnokot!”* Menet közben persze pöfékelnem kellett, hogy a tűz ki ne aludjon. Így szoktam tehát rá a dohányzásra, habár sose tartoztam az igaziak közé, akik tüdejük mélyére szívják a füstöt.

De nem a dohányzás foglalkoztatott ebben az időben. 1946 őszén el kellett kezdeni az iskolát. Az első két osztályt a Tiszacsegei Református Általános Iskolában jártam ki. Az 1946–47-es tanévben Édesapám öccse, Berti bátyám fogadott be, a következő évben pedig a falu túlsó végén, a katolikus templom mögött lakó özvegy Szabónénál kvártélyozott el Anyukám, jórészt természetbeni szolgáltatások ellenében. Édesapám öccse nálánál legalább egy évvel később jött vissza az angol–amerikai fogságból. Miután Dachauban a koncentrációs tábor a nyugati szövetségesek kiűritették és fertőtlenítették, oda került Berti bátyám foglyul ejtett csapatával. A tábor felszámolásakor lehetett választani Amerika és a hazatérés között, s ő ez utóbbit választotta. Ezt meg is bánta mindjárt a felesége miatt, akitől hamarosan elvált. Azt beszéltek a családban, hogy meg akarta mérgezni a férjét, amit én nehezen tudtam volna róla elképzelni, olyan kedves asszony volt.

Berti bátyám egyébként kihívva jött haza amerikai holmikkal, amiket mindenki megcsodált. Annál is inkább, mert az orosz fogságból visszatérőknek általában zörgött a csontjuk.

Az iskola, illetve a tanterem jellegzetes kréta szaga évekig szorongással töltött el. A vessző és a nádpálca hozzátartozott a pedagógiához, megkönnyítve a tanító munkáját. A szorzótábla és az olvasás is fennhangon ment, egyöntetűen, fegyelmezett ritmusban. A szótagolva olvasástól zengett a tanterem. Szinte hallom még ma is: *„Sós-Pis-tá-nak-hív-ták-a-pos-tás-gye-re-ke-t/ Kis-sap-ká-ja-volt /A-sap-ká-ján-kürt-volt-sár-ga-réz-ből...”*.

A tanítási nap azzal kezdődött, hogy állva eldaloltuk a Köztársasági indulót: *„Elnyomás, szolga sors/ Ez volt a rend ezer évig...”*

A dal, amint azt évtizedekkel később megtudtam, a francia „*La Victoire en chantant*” volt magyarosított szöveggel. Az osztály hetente istentiszteletre járt. A pap fenn a szószéken gyakorlott mozdulattal hátára dobta a Zorróéhoz hasonló nagy fekete leplet, felcsapta a Bibliát, ami szinte magától nyílt ki a megfelelő oldalon, és kommentálta hosszasan ennek vagy annak az apostolnak a levelét. Mi az erkély alatt állva halgattuk a szertartást, miközben tanítónk, az „*öreg Szűcs*”, figyelt vastag szemöldöke alól, majd az iskolába visszatérve elfenekelte a rendetlenkedőket. Ebben az időben avatták fel a református templom harangját rengeteg virággal és hatalmas tömeg jelenlétében. Egy másik kép is előjön a falu életéből levente puskákkal felvonuló fiatalokkal, akik dalolták: „*Sej a mi lobogónkat fényes szellők fújják*”.

Berti unokatestvérem egy évvel volt nálam idősebb. Sokat játszottunk, verekedtünk, általában nem az én dicsőségemre, mert ő nagyobb erővel és fürgeséggel bírt. Egy duhajkodásban nagyon kimelegedtem, majd a konyhába befutva megittam egy nagy pohár hideg vizet. Vacsora után már magas lázam volt, félre beszéltem. A tüdőgyulladás lázalmas állapota napokig tartott. Penicillininjekciókat kaptam és egy liternyi ánizsos gyógyszert. Az orvos rendre a bal combomba szúrta, ami miatt aztán jó ideig nem tudtam kiegyenesíteni ezt a lábamat. Látom magam az Intában a ház körül féllábon bicegni, de nem emlékszem, hogy az első vagy a második tüdőgyulladásomat éltem akkor. Az orvos kijött a tanyára, oltott, kiírta az ánizsos italt, megállapította vérszegénységemet is és figyelmeztette szüleimet, hogy egy harmadik tüdőgyulladást nem fogok túlélni. Ha ez nem is következett be, a későbbi években több ízben megbetegedtem. Ekkor már Újszentmargitán jártunk iskolába, ahonnan a kórok miatt sokszor hiányoztam.

Az iskolai Értesítőkönyvemet megőriztem, így látom a rengeteg hiányzást. II. osztályban 13 nap, ez lehetett az első tüdőgyulladás miatt, aztán a III.-tól kezdve összesen 129 nap, 32 és 31 napos rekordokkal a VII. és VIII. osztályban, 12-14 éves koromban.

De nem mindig betegségek miatt hiányoztam. Margita négy kilométerre volt tőlünk, s az iskolába gyalog jártunk. Mentünk az erdőn túli szekérúton keletnek, aztán az erdőkanyar környékétől rézsút a falu felé át a legelőn, rendszerint megkerülve a zombikos részt. A rét után elértük a margitai erdőt a falu felől szegélyező földutat, ami elvezetett a falu közepéig. Szintén az erdőn túl,

három-négyszáz méternyire egy másik földút a margitai tó innenső partját követve Újszentmargitát és a Tisza felőli Tuka tanyaközpontot kötötte össze. A földút és az erdőnk közti térség tehát egy magaslat volt (mint a Szilágy felőli rész) a margitai tó és az Inta „*völgye*” között, részben szántófölddel, amit a keleti és nyugati oldalon legelők fogtak közre.

Ezt a nyugat felőli tippanos legelőt bérelte Édesapám Újszentmargita községtől, és egy jókora táblát a szántóföldből a rákényszerített cukorrépa és dohány megtermesztésére, annál fogva, hogy az Inta földje nem felelt meg ezeknek a veteményeknek. Az említett dűlőút, ami a margitai tó felől szegélyezte ezt a földet, nemcsak azért emlékezetes számomra, mert ez volt a második útvonalunk az iskola felé, hanem azért is mert itt ért bennünket Sztálin halálának a híre. Pont a répaföldön dolgoztunk a délelőti órákban, amikor két vagy három szekér döcögött Tuka felé. A kocsisok mihelyt megpillantották Édesapámat magasra emelve lengették kalapjukat. Látom ezeket a márciusi szélben és hallom az emberek kiáltását : „*Gyula komám! Felszabadultunk!*”

Ez 1953-ban történt. Amióta 1948 szeptemberében elkezdtem a III. osztályt Újszentmargitán, több nagyon hideg telet és hópustolást (hófúvás) értünk meg, ami olykor lehetetlenné tette, hogy iskolába menjünk. Megfelelő csizmája se volt mindig mindegyikünknek, úgyhogy felváltva kellett használni, amivel rendelkezünk. Egyébként a szalmával és kapcával bélelt gumicsizma nem sok meleget adott. Nagy telek idején megcsípte a fagy füleinket és lábunk ujjait, a tavasz eljöttével hámlott róluk a bőr és viszkedtek. A vörösén felkelő nap szinte ontotta a dermesztő hideget, amikor egyszer Édesapám eljött velünk egy darabig. Felváltva dörzsölte gémberegett kezeinket és megpróbált tüzet gyújtani a kőkeményre fagyott zombékon futtában összeszedett avarból. Benzines öngyújtóját folyton elfújta a szél, és a deres avar amúgy sem égett volna. Hóeséskor és olvadáskor, vagy azért mert a mélyebb helyeken vízbe merültünk, a tanterembe érkezve többen lehúztuk csizmáinkat és teregettük a vizes kapcákat a kályha körüli szenes ládára és kannára. Az ablakon át bejövő bágyadt napsütéssel és az álmosan izegő-mozgó osztállyal mindez eléggé lehangoló képet nyújtott. A hosszú telek után örültünk a tavasznak, szerettük a márciusi szelet és a föld szagát, ami más volt az erdőben, más a réteken és a szántóföldön. A varjak is éktelenül károgtak az erdő fölött az öreg Pázmándy

tanyájánál, ahol az akácfák hegyei feketéllettek fészkeiktől.

Újszentmargitán a tanítás zavaros körülmények között kezdődött. Maga az egész erdőnkön túli vidék az egri káptalanhoz tartozott, és még elevenen élt a különbség a mi csegei kálvinista világunk és a katolikus vallású és szellemű Margita között.

Tehát Margitán amikor elkezdődött az 1948–49-es tanév, minden osztályt a bejáratától jobbra lévő terembe gyűjtött össze egy reverendás pap, hosszú nádpálcával a kezében. A környezetet barátságatlannak éreztem, ráadásul a pap a fal mentén üldözni kezdett egy egeret. Erélyesen lesújtott, de a rágcsáló idejében elmenekült. Bennem rossz benyomást keltett ez a jelenet, sehogy se tudtam összeegyeztetni az ember szentségét az agresszivitásával. A jelenet után a pap elmondta pályafutását, zárva ezzel a mondattal: „Így hát én esperes is lettem meg pap is lettem”. Sokat neveltünk ezen a formulán, anélkül, hogy utánanéztünk volna, mi a különbség egy esperes és egy pap között. Több ilyen bemondásból lett nekünk afféle szállóige, ami hozzájárult gyerekkorunk fűszerezéséhez.

Az osztályokat hamarosan szétválasztották. Az enyémben nagyon kevesen voltunk, s egy szemüveges, kopasz, jéghidegtekintetű személy foglalkozott velünk, vagy inkább kérdezgetett ellenséges modorral. Az iskola státusa nem lehetett még eldöntve, látom Értesítőkönyvemben, hogy az 1948–49-es tanév lapjain nincs pecsét se, az előző két év Kossuth címeres bélyegzőjével ellentétben. Viszont a pap és a rideg ember eltűnt az iskolából, helyettük fiatal tanítókat kaptunk, és mint előzőleg Csegén, a napot az "*Elnyomás, szolga sors*" eléneklésével kezdtük. Engem két évig Mártha Lajos tanított, egy nagyon türelmes és jóindulatú ember.

A vele töltött első évben az épület baloldali helyisége volt az én osztályomé. Egy tartós betegség után visszatérve elámulva szemléltem a terem falait, amiket hatalmas Kossuth-címer és egyéb dekorációk díszítettek, a falak tövében egy-egy ládával. Ezek voltak a „*rajládák*”. Távollétemben zajlott le ugyanis az úttörő mozgalom szervezése. Ez rajok szerint történt, amelyekből a hiányzás miatt én név szerint kimaradtam. Nem emlékszem arra se volt-e piros nyakkendőm, de arra igen, hogy tele torokból daloltam a többiekkel: „*Mint a mókus fenn a fán/ Az úttörő oly vidám...*”. Sőt mi több, jó tanulmányi eredményem jutalmaként 1953 nyarán elküldtek a csillebérci úttörőtáborba.

Mártha Lajos idején szavalással és színdarabok játékosával

kezdtek a karácsonyi szüneteket. 1948 decemberében szépen havazott, nem volt nagy hideg sem, amikor az utolsó tanítási nap estéjén mentünk vissza Margitára ünnepelni. A hó szállingott, lengtük a viharlámpát, Édesapámon és két nagyapámon kívül együtt menetelt az egész család. Én a színdarabban valami őrmestert játszottam Nagyanyám nagy örömeire: „*Na ilyen rangja még apádnak se volt!*”. Ezen kívül elszavaltam Benedek Elek „*A kutya meg a nyúl*” című versét. A „*Valamikor réges-régen, a világnak kezdetén/ Minden állat békeességben éldegélt a föld színén*” kezdetű költeményt a szülők nevetve megtapsolták.

A következő télen kifejezetten az évszaknak megfelelő színdarabot tanultunk be. A perspektíva szemléltetésére több táblát helyeztünk eltolva egymás mögé Mártha Lajos, amelyekre krétával hegyeket és kies tájakat rajzolt. A táblák között ügyelegetve kellett nekem dalolni: „*Pusztá, néma táj, rajta út sem visz/ Ott a hómezőn halt meg egy kocsis...*”.

Bizonyára az akkor már érezhető szovjet kultúra befolyása inspirálta a dal megválasztását, de az ismert orosz népdalokkal ellentétben, amelyeket könnyen daloltunk ritmusuknál és fülbemászó melódiáuknál fogva, a „*Pusztá néma táj*”-at túl magasan kezdtem és a tanítónak ki kellett segítenie.

A diktatúrát megelőző 2-3 év családunk életében is hagyott az elkövetkező időkhöz képest vidámabb és színesebb nyomokat. A nagy távolságok ellenére jártak hozzánk a környező tanyákról „*szomszédolni*”, kártyázni, beszélgetni. Esténként az „*öreg Pázmándy*” felelevenítette orosz fogságát. Beszélt a muzulmán pásztorok szokásairól, hogy fejték a juhok és csinálták a túrót, hogy imádkoztak, hogy vitte a szél a homokot Taskent vidékén. Mi gyerekek feszült figyelemmel hallgattuk. Elbeszélése közben olykor elvörösödött, lehet a meghatódástól, de Anyukám mondogatta: „*Na ilyenkor hazudik az öreg*”. Ez a mondás annyira belém vésődött, hogy egy este, amikor a regélő kifogyott a szóból, önfeledt naivitással kiáltottam fel: „*Pázmándy bácsi, tessék még hazudni!*”, amire a szülők pirultak el szégyenkezve. És bementésem szintén bekerült a családi szállóigék gyűjteményébe.

Háborús emlékek dolgában közelebb állt hozzánk Domán nagyapám, aki 1915-ben Premisli (Przemysl) bevételkor esett fogságba és csak 1921-ben jött haza. Ő csendes ember volt. Egy este elhozta a „*Premisli ostroma*” című könyvecskéjét, amit én több estén

át felolvastam a tanyázóknak. A vízért könyörgő sebesült orosz katonák „Vodá! Vodá!” könyörgése volt az első orosz szó, amit megtanultam és ami akkor lázálomként okozott nyugtalan éjszakákat. Ehhez hasonló még a hajó fedélzetén ide-oda bicegő Long John Silver falábanak a kopogása miatt ért a „Kincses sziget” olvasása közben.

Fogolytársaival Nagyapám megjárta Murmanszk vidékét, majd az Urálban kötöttek ki, ahol vágták a fát. Voltak akik beleőrültek a fogságba, vagy mert menekülés közben eltévedtek a nagy erdőségben. Az oroszokról csak annyit mondogatott, hogy jószívű nép és az öregek nagyon vallásosak.

Karácsony estéjén vacsora után ment az ének a tanyán. Katolikus részről Anyukám és Nagyanyám vitték velünk a szokásos „Mennyből az angyal lejött hozzátok”-at, a „Pásztorok, pásztorok örvendezve” címűt, és repertoáron kívül fájdalmas nosztalgiával a „Krasznahorka büszke vára/ Rászállott az éj homálya” kezdetű Rákóczi siratót. Kálvinista Papp nagyapámmal énekeltük a legismertebb zsoltárokat: „Erős várunk nekünk az Isten” ; „Mint a szép híves patakra a szarvas kíváncsozik”; „Tökéletes volt minden tekintetben”; „Tebenned bízunk eleitől fogva”...

Rendkívül nagy meglepetés és öröm ért bennünket gyerekeket 1949 februárjában. Szüleink vettek egy rádiót, amit mi még sose láttunk. Az iskolából hazaérve déli egy óra felé, éhesen és nagy hévvel léptem a konyhába, ahol főtt az étel. Abban a pillanatban zenét hallottam az ajtó mögötti sarok felől, mintegy tompítva a párás levegő által. Odanézve megpillantottam a lakkozott bútorhoz hasonló készüléket, kivilágított színes ernyőjével; mellé volt helyezve a téglanagyságú telep és az üvegtartályba szerelt akkumulátor. A zene és az egész felszerelés annyira meghatott, hogy elsírtam magam.

Nyáron a konyhaajtót nyitva tartottuk, így elég jól lehetett hallani a rádiót a kisudvaron is. Jórészt zene szólt és délben a hírek, hazai információk gyanánt a „pártélet” eseményeit kísérő egyre szaporodó tapsokkal: „Vas taps”, „Hosszantartó taps”, tette hozzá elérzékenyülve a kommentátor. Ilyenkor Édesapám kivette szájából a pipát és nagyokat köpött, egy-egy „Pizkos banda!”, „Ocsmány világ!”, „Pocsík

ilet!”, stb. felkiáltás kíséretében. Ez a „*Pocsék élet*” teljesen ellentmondott a mi úttörőindulónk „*Ma csudajó gyönyörű az élet*” utolsó sorának, amit naponta daloltunk az iskolában.

Nem tudom, hogy terjedt el rádiónk létezésének híre a vidéken, de hamarosan jöttek hozzánk a tanyákról hallgatni a nyugati adókat, a Szabad Európát és Amerika Hangját. Többen összegyűltek esténként a konyhában, vágni lehetett a dohányfüstöt. A „*Szól a kakas már/ Majd megvirrad már*” dallama jelezte az adás kezdetét, nekünk püssenni se volt szabad, pláne hogy rögtön beindult a zavarás. Fügýült, sípolt, bugyborékolat a kisugárzás, amint a vendégek egymást váltva tekergették a középső nagy fekete bakelit gombot, remélve, hogy a másíknak jobban sikerül majd kikerülni a zavaró hullámokat.

Nagy gond volt a kiégett lámpák és néha egy új telep beszerzése, és az intezív használat az akkumulátort is megviselte. Egy ízben késő éjszakába nyúlóan próbálgatták megszólaltatni a készüléket. Már mindenki elment, csak az „*öreg Takács*” tartott ki úgyannyira, hogy rávirradt. Ő egyébként méhészkedett, és ezekkel a nyugodt mozdulatokkal láttuk pepecselni a ház előtt, amikor felébredtünk. Akkorra már kitisztította az akkumulátor tartályát és szárítgatta két hokedlin az ólomlemezeket.

Napközben is sugároztak nyugati propagandát, sőt tisztábban jött be mint esténként, mert így kapta rajta Édesapámat valami ellenör. Még a kutyák se vették észre olyan váratlanul toppant a ház elé, ahová elég jól kihallatszott Amerika Hangja, miközben Édesapám kaparta a szurkot a pipájából. Meglepödvé és zavarodottan motyogta, hogy „*csak ezt a Szívküldit kerestem*”, majd gyorsan bement elcsavarni a gombot. De az illető bizonyára nem a rádió miatt jött, látni lehetett, hogy az Amerika Hangja nem sokat mond neki, csakúgy mint a zeneműsor az említett Szívküldivel. Ez a „*Szív küldi szívnek szívesen*” ingyenes és népszerű szolgáltatás volt, olyasmi mint a Szabad Földben a „*Buga doktor üzeni*”, csak itt rádió útján a hallgatók üzentek illetve küldtek slágereket, népdalokat, magyar nótákat rokonaiknak vagy barátaiknak. Főleg magyar nótákat, szinte nem volt nap az „*Édesanyám te jó asszony*”, vagy a „*Vén cigány*” nélkül. Gyakran közvetítették a főváros szépségét dicsérő slágereket is: „*Kigyúlt a fény a megépült új lánchídon*”, „*Gyönyörű szép este Budapest*”, „*Budapest, Budapest te csodás*”...

Meglehet, hogy e slágerek keltette kíváncsiság vagy pedig a

környéken nem található valamilyen áru beszerzése ösztökélte Anyukámat, amikor egy nyári napon vonatra szállt velem és elutaztunk Budapestre. A dátumra nem emlékszem, csak arra, hogy kis fiú voltam, 9-10 éves, fehér vászon rövid nadrágban és mezítláb.

Budapestre alkonyattájt érkeztünk. A Keletiből kijövet elámultam a poros, üszkös épületek és a tér fölötti légiteret valósággal behálózó rengeteg drót, villany, villamos és egyéb vezetékek láttán. Az állomás körül ácsorgó személyek közül egy idős néni megszólította Anyukámat. Szállást ajánlott, így nála töltöttük az éjszakát, nem messze a pályaudvartól. Másnap reggel a Rákóczi úton lementünk gyalog a Duna partig, ahol megláttam az Erzsébet-híd roncsait a folyóba roskadva. Ma, Budapest háborús romjainak a fotóit nézegetve sehogy se találok rá az akkori élményemre. A Duna fölött egy kicsit párás volt a levegő és minden szürke a Gellérthegy alatti térségben, a fényképeken viszont tisztábbak a körvonalak, szóval ez is magyarázhatja az eltolódást emlékemhez viszonyítva. És persze a felfedezés újdonsága, hisz akkor láttam először várost, hegyet és ekkora folyót.

Az 1949–50-es tanévtől kezdve a sztálinista rendszer berendezkedése az iskolában is érezhető volt. Értesítőmben a Rákosi-féle címerrel ellátott bélyegző szerepel és az iskola hivatalos neve Újszentmargitai Állami Általános Iskola. Ekkoriban szűnt meg a Köztársasági induló dalolása is, helyette a „Sztálini aratás”-sal kezdtük a napot: „Nézz csak szerteszét e szép vidéken/Tarka színű már a láthatár...”, és a végén a közelgő dúsan termő nyár, annak köszönhetően, hogy előttünk Sztálin jár.

A bödönháti úton lévő iskola tantermében a fekete tábla fölötti képen belépéskor Sztálint lehetett látni, szemközti nézetből Rákosit, és az ablak felőli oldalról Lenint. Ez úgy volt lehetséges, hogy a fényképeket keskeny szalagokra szabdalták és így ragasztották rá a keretbe rögzített üveglamellák két oldalára és élükre.

1949–50-től megszűnt a „vallástan” is mint iskolai tantárgy. Ezt azelőtt Csegén, a Református Népiskola első két osztályában, „Bibliai történetek” című tankönyvből tanultuk. Az orosz nyelv 1950–51-től kezdve volt kötelező, az V. osztálytól fölfelé. E változások kapcsán egy kifejezetten politikai jellegű incidens jut eszembe. Rocskáné rajzóráján Sztálin és Rákosi portréit rajzoltuk, és már a Sztálinom se nagyon tetszett neki, mert a diktátor haját fürdősapkává satíroztam. Rákosinál meg önfeledten elszóltam magam, valami ilyesmit mondva, hogy

szébb lenne szalmával kitömve. Bizonyára a rókára gondoltam, amit akkoriban láttam valahol kipreparálva. A tanítónő felhördült: „*Ha még egyszer ilyent mondasz, elintézem, hogy ne te legyél a legjobb tanuló Újszentmargitán!*”. Meglepődtem nemcsak a fenyegetés miatt, hanem azért is, mert sose gondoltam, hogy én lennék a legjobb tanuló.

Az iskola épületével szembenézve a jobb oldalon egy földút ment, mellette Oszkocsil Gyula kovácműhelyével. Óráink alatt behallatszott a kalapácsolás és az ülő pengése, és a szünetekben, ha jó idő volt, átmentünk báméskodni a mester körül. Jellegzetes szagot árasztott a perzselt fa, amikor húzta az abroncsot a kerékre, és nem kevésbé az égett szaru füstje lópatkoláskor.

Balra az iskolától állt a katolikus templom, hátul a papok lakásával. Az említetten kívül élt ugyanis még ott egy öreg pap, sánta és nagyorrú, akivel én és még egy-két osztálytársam jó barátságban voltunk. Gyakran fölmentünk hozzá kis szobájába, aminek az egyik fala tele volt aggatva szentképekkel. Kis lapos üvegéből megkínálgattak bennünket pálinkával, volt cigaretta töltője is, amit még sose láttunk, s szívtuk a hazainál sokkal finomabb dohányt.

Nagy vidámságot jelentettek számunkra a margitai búcsúk. Ezek misével és processzióval kezdődtek a templom körül. A körmenetben elől mentek a díszesen palástolt papok a baldachinnal, mögöttük a keservesen éneklő öregasszonyok sokaságával. A vidámság a templom előtti nagy füves téren egész nap tartott. Volt céllövölde, fényképész, szerencsejátékok zsákbamacskával, italkimérés és nyalánkságok. Az egyik évben nagy kerek sátorban óriási, vastag drótból szőtt gömböt rögzítettek, amiben egy motorbiciklis száguldozott széleseben, még hátával lefelé is, fülsiketítő zajjal és benzinfüsttel. Szerencsére, a mutatvány nem tartott sokáig.

Búcsúra egyszer Egyekre is elvitt Anyukám, ez volt az ő szülőfaluja, afféle katolikus sziget a vidék kálvinista környezetében. Az erkélyen hallgattuk a misét, majd feljött a pap, s megdicsért, milyen jól nevelt kisiú vagyok, ellentétben a többiekkel, akik ott rendetlenkednek kinn a sátrak előtt.

Újszentmargitán iskolás korom, azaz az 1953–54-ig terjedő időszak hangulatának alapszínét a nemrég elmúlt háború emléke és a volt uradalom nyomai képezték. A háborút illetően hitelesíti mondókámat az a tény, hogy akkori osztálytársaim nevét mind elfelejtettem, kivéve a Bodnár Pistáét, akinek egy gránát leszakította

csuklóból az egyik kezét és kivitte az egyik szemét. Elöttem van amint csonka kezével szorítja magához tarisznyáját és a ballal szedi elő gyűrött füzeteit. Legelterjedtebbek voltak a szovjet csapatok tömeges jellegét idéző kifejezések: „Jönnek, mint az oroszok!”, „Annyian vannak, mint az oroszok!”... Az iskolában a nagyobb fiúk sóvárogva mesélték a szüleiktől hallott legendákat az orosz nőkatonák nemi éhségéről. A jelenetek Cserepes környékén játszódtak volna le, ahol ezek a nők géppisztolyokkal kényszerítettek legyengült férfiakat velük közöszlenni. Különösen nagy híre volt a bödőnháti állomás körül lezajlott harcoknak. Az épület oromzatán lévő lyuk mögött elhelyezkedő német géppuskás állítólag halomra lőtt holtrészeg orosz katonákat. A hírterjesztők esküdtek rá, hogy az italt vödörrel hordták a katonák a vasúton érkező lajtokból.

Néha tízen is összeverődünk az Inta tanyáiról. Az iskolából kijövet bejártunk a templom és az iskola előtti térségen túl fekvő gépszínbe. Itt álltak a volt uraság gőzgépei, ekéi, műhellyel a szín egyik olalán. Kutatgattunk, próbáltuk elvinni, ami mozdítható volt. Egy arra haladó lakos fel is kiáltott egyszer amint meglátott bennünket a főutcát szegélyező erdő szélén: „Itt jönnek az intasi partizánok!”. Az iskolai élethez tartoztak a dohányzás üldözését célzó razziák. Ilyenkor minden fiúnak ki kellett forgatnia a zsebét és letenni az asztalra a dohányzacskót, pipát és egyebeket. Egy alkalomra emlékszem, amikor egész halom gyűlt ezekből össze, amit a tanítónéni eltűzelt. Jó megoldásnak látszott a dohányzás eszközeit az erdőben elrejtetni, de ott több ízben elázott a dohány és a gyufa.

A falu közepén, az említett főutca tulsó oldalán állott a volt káptalani intéző lakóháza és vele szemben a régi iroda épülete. Az előbbiben volt elszállásolva Tóth Gyula igazgató-tanító, akinek a Csegén lakó szüleit az enyéim ismerték, és a fiút, aki a Debreceni Református Kollégiumból került ki, családiásan Tóth Gyuszi néven említették. Ez az ismerettség hozzájárult, hogy a tanító 1951-52 telén magához vett a nagy havazás miatt. Egy alumínium bőrönddel jöttem, ebben voltak a fehérneműim, közéjük helyezve egy üveg pálinka a tanítóm részére. Az üveg azonban rosszul volt bedugva, úgyhogy a szesz jó része kifolyt és egész télen éreztem magamon a szilvapálinka szagát.

A lakás egyetlen nagy padlózott teremből állt, két vasággal, egy asztallal és székkal és egy kis vaskályhával. Ez nem sok meleget adott, fáztam még a pokrócok alatt is. A félelem is gyötört

éjszakánként, mert a tanító sokszor éjfél után, sőt hajnaltájt jött haza. Amikor dühöngött a szél, mindenfelől recsegett az épület, és a bejárattal szemben nyíló nagy dohos pince is nyugtalanított. *„Szülői látogatáson voltam”*, mondogatta Tóth Gyula, s egyszer tényleg elvitt engem is egy családhoz a Margitához tartozó Erdősi tanyába (Mi így hívtuk, de a hivatalos neve *„Erdő tanya”* lehetett). Itt az emberek még a háború előtti körülmények között éltek, cselédházakban. Ahová bementünk, két család lakott egy elég tágas, de sötét és földes helyiségben, akik a szoba két sarkában voltak meghúzódba, míg középen pislákolt valami tűzhely. A dohos levegő macskaürülékhez hasonló szagot árasztott, nem is maradtunk sokáig. Előfordult, hogy tanítóm énekórákra ismeretlen dalokat választott ki, és véget nem érően szolmizált, féléjszakán át ütögetve ceruzájával az asztal szélén a kotta hangjegyeit.

A néhány hónapos helybenlakás legnagyobb újdonságát kétségtelenül az jelentette, hogy nem kellett a napi nyolc kilométert legyalogolnom, oda-vissza a tanyától az iskoláig. Egyúttal megúsztam a sok tennivlót is, ami rendszerint az iskolából megtérve várt bennünket.

Mindig éhesen, és az évszaktól függően kimelegedve vagy a hidegtől kipirult arccal értünk haza. Különösen a tavaszi és nyári munkák idején Anyukánk sajnálkozva mondta: *„Gyermekeim, nem értem rá főzni. Majd estére”*. Ilyenkor beértük egy szelet zsíroskenyérrel vagy a fára mászva, ha az évszak úgy hozta, valamilyen gyümölcscsel és egy darab kenyérrel. A kötelező cukorrépa termesztésnek volt annyi előnye, hogy természetbeni juttatásként adtak cukrot, melaszt, olajpogácsát. A kenyeret vízbe mártottuk, majd a cukroszákba, s így ettünk *„cukroskenyeret”*. A melasz eléggé émelyítő volt és az olajpogácsa szúrta a szánkat, de ezeket is elnyalogattuk. Főtt ételként a szűkös időkben lebbencsleves és paprikáskrumpli járta. Vasárnaponként ehettünk finom csirkepaprikást vagy rizsescsirkét, ha nem vitte el a beszolgáltatás és a piac a baromfiállományt. Kellett ugyanis a pénz a rengeteg adóhoz, és a '60-as években *„őstermelőként”* értékesíthettük a megmaradt termékeket a piacon. Anyukánk és testvéreim sokszor panaszkodtak: *„Jajj, majd leszakad a karom a sok cipeléstől”*. Zsír híján néha vajjal főztünk, de különös ízt adott az ételnek, amihez nem voltunk hozzászokva.

A disznóvágáshoz engedély kellett, és minden esetben a zsíradék

egy részének a beszolgáltatását vonta maga után. Maga a disznóölés nagy esemény volt a háznál, kora reggel talpon volt mindenki. Bennünket gyerekeket fájdalommal töltött el a malac fülsiketítő sikoltozása, pláne amikor az állat hosszabb idő óta hozzánk nőtt érzelmileg kedves rőfögésével. Rám feltétlenül szüksége volt Édesapámnak az áldozat lábainak a lefogásához, így teljes közelségben láthattam ügyetlenkedését a nagy szuronnal, amit ilyenkor használt. Nehezen találta a disznó szívét, és iszonyú látványt nyújtott a hörgéssel egyidőben bugyogó vér. Megkönnyebbültünk, amikor perzselésre került a sor, melegedtünk a szalma tüzenél, számítva a disznó megpirult fülére, farkára, amik ínyenc falatnak számítottak. Az öldöklés borzalmát feledtette az erős szilvapálinka, amiből ilyenkor mindenkinek kijárt egy kupicával, szinte korra való tekintet nélkül.

A disznóölésből származó tartalékok nyár elejére rendszerint kiapadtak, részben a beszolgáltatás követelményei miatt. Alkalmakként elrejtettünk néhány oldal szalonnát és egy-két bödön zsírt, de ez nagy kockázattal és izgalommal járt. Hogy mire lehetett számítani, abból kaptam ízelítőt egy nagy szekér csöves kukorica leadásakor. Estefelé értünk Csegére, a Vigh Lukács portáján kijelölt gyűjtőhelyre, nem messze Berti bátyámék házától. Édesapám elkeseredetten hordta vállán befelé a zsákokat és a raktárból kifelé jövet mindegyik zsákban hagyott néhány kiló kukoricát miközben egy sovány, micisapkás ellenőr csendben figyelte minden mozdulatát. Egy idő után aztán megszólalt bánatosan és fenyegetően: *„Na, ha nem akar tizenöt év börtönt, vigye csak vissza és ürítsen ki minden zsákot”*.

Amikor nézegetem a megőrzött cédulákat, amelyek dokumentálják a ránk nehezedő terheket, szinte hihetetlennek tűnik, hogy el tudtuk ezeket viselni. A különböző adók, a jóvátétel, a termény, - és állatfélék beszolgáltatása mellé jöttek a terv,- és békekölcsönök kötelező jegyzései, nem beszélve az állandó zaklatásról a táblásítástól való rettegés közepette.

Meglepetésszerűen jött a tanyaóra a finánc vagy a rendőr, akik mindenért büntettek. Többször egyedül maradtam otthon, amikor a szülők a faluba mentek. Egy ilyen alkalommal állított be váratlanul az udvarra egy zöld egyenruhás, sápadt és satnyanövésű finánc. Mivel Csutka kutyánk nem tágitott fenyegető ugatásával, a finánc ideges mozdulattal kivette pisztolyát és rálőtt. Jóllehet mellé célzott, én nagyon megijedtem.

A vályú vizét is ellenőrizték, s ha langyos volt, ez is állatkínzásnak számított. Ekkoriban került egyébként a vályú mellé egy nagy cement víztartály, miután büntetéssel fenyegettek, ha nem tartjuk be a tűzbiztonsági szabályokat. Erre azért is szükség volt, mert ha a vályúból mosakodtunk, az állatok csak szaglászta a szappanszagú vizet, de nem ittak belőle.

1950 nyarának valamelyik napján, estefelé, két parafasisakos rendőr ügetett be az erdő felől udvarunkra, kiizzadva és akkora hévvel, mintha a háború kitörését jöttek volna hírül adni. Idézést hoztak Édesapámnak a debreceni bíróságra azt követően, hogy feljelentették, mert állítólag a gyártól kapott cukorrépa magot kiszórtuk az aprólékoknak. A már említett terheken túl ugyanis ránk kényszerítettek olyan iparnövények termesztését, amelyekkel sosem foglalkoztunk, hisz az Inta üledékes földje nem felelt meg ilyeneknek. A cukorrépán kívül kötelező volt leszerződünk dohányra, cirokra, bükkönyre. Édesapám Debrecenben maradt három napig, de jól kivágta magát a bíróság előtt, és hazaengedték.

A gazdálkodás tengernyi munkával járt télen-nyáron. Iskolaidőben alig tettük le a táskánkat és kaptuk be az ebédnek számító falatokat, máris dologhoz kellett látni. Nyáron kaszálás, kapálás, a lekaszált szénarendek forgatása, aratáskor marokszedés, kévekötés és keresztbe rakás, majd a kévek és a széna begyűjtése, kazlakba rakása, és még sok más egyéb tennivaló. A kaszálástól fájt a derekam, ügyetlen voltam a kévekötésnél és utáltam az ezzel járó hajlongást, ugyanúgy mint a kapálást. Mezei munka tekintetében teljes ellentéte voltam nővéremnek, Bözskének. Az ő kezén égett a munka, ahogy ezt nálunk szokás volt mondani. Ügyesen, és szinte élvezettel illesztette össze és csavarta a kévek kötéséhez felmarkolt, két kezében tartott vékony kötegeket, ügyelve arra, hogy a kalász lehetőleg érintetlen maradjon. A kapálást is hajlékonyan, gyors mozdulatokkal végezte, és fürgén forgatta a vasvillát a lekaszált lóhere rendek forgatásánál és boglyába rakásánál.

Forró nyarak idején az erdő alatt megszorult a hőség, még egy gyenge fuvallat se jött megmozgatni a 30-35 fokok levegőt. Csípett a por, karjainkat szúrta a „*gurdiny*”, marta szemünket az izzadság. Emellett kínzó volt a szomjúság, mert az amúgy is rossz kútvíz mindjárt felmelegedett a bokor vagy levágott rend alá tett köcsögben. Az erdész, „*Vadász bácsi*”, olykor felbukkant az erdő menti árnyékos árokparton szép zöld egyenruhájában, kiskutyával, puskával a

vállán, távcsővel a nyakában. Nagyon irigyeltem, és sóvárgásom már 12–13 éves koromban megszülte a gondolatot, hogy erdész leszek. Ez elérhetőnek és könnyűnek látszott, járni az erdőt kis kutyámmal, szívni az ibolya és az akácvirág illatát, így képzeltem el, és ez még ellenszenvesebbé tette a paraszti élet terhét és egyhangúságát...

A nyári munkák után jött az őszi betakarítás, a kukoricáé, cukorrépaé, napraforgóé, mindegyiké sajátos művelettel a növény természete szerint. Az őszi estére munkát adtak az olyan foglalatosságok, mint a kukoricamorzsolás, napraforgócséplés vagy a száraz bab hántása. Nemcsak ilyenkor, de az iskolai év más időszakában is sokszor késő este álmosan fogtunk hozzá a tanuláshoz és egyéb házifeladatokhoz.

Különösen hosszadalmas és kínos munkálatokat igényelt a dohány termesztése. Mivel ennek se felelt meg az Inta földje, az erdőn túli magasabban fekvő részen kellett bérelni, éppúgy mint a cukorrépának. A dohánypalánták kiültetésekor kannákkal hordtuk rájuk a vizet. A kapálás és a „tetejezés”, azaz a virág lecsipdesése után, jött a dohánytörés, aminek során a leveleket egyesével kellett lehúzni a szárról, alulról felfelé haladva. Ha nagyon melegünk volt, ing nélkül, pucér hasunkhoz szorítva gyűjtöttük a dohányleveleket, amelyeknek a nedve zsíros, szurokszerű váladékként lerakódva ragadóssá tette hasunkat és karjainkat. Lemosásához oldószer kellett volna, de ebből sose volt elegendő, úgyhogy késsel kapartuk bőrünkéről a fekete masszát, s így szappanos vízzel is lehetett úgyahogy boldogulni. Az udvarra szállítás után jött a fűzés. Ehhez a gyár adott el zsinegeket és nyílvevesszőkhöz hasonló, kihegyezett és fokán lyukas vaspálcákat. A lándzsaszerű hegy könnyen lenyeste a dohánylevél kocsányát szorító hüvejkújj belső oldalát. A hosszú levélfüzérek szárításához Édesapám földbeásott cölöpökön nyugvó állványokat ácsolt. Ezekon nem volt tetőzet, így amikor jött az eső, ami többször előfordult, olykor éjszakának idején, le kellett oldozgatni a füzéreket és tető alá tenni a legnagyobb óvatossággal, hogy a levelek meg ne sérüljenek. Szénahordáskor is előfordult, hogy egész éjszaka dolgoztunk, mert jött a vihar, villámlott mindenfelé az ég alján. Ilyenkor befogtuk a lovakat, és szinte futva rakodtunk, mert gyorsan be kellett tetőzni a félbemaradt kazlakat.

Aratás után rendkívüli eseménynek számított a cséplés. A traktor tanyáról-tanyára járva húzta a cséplőgépet és tartozékait, az elevátort és a mázsát, a kanális menti dűlőúton. Mögötte lépkedtek a

részesmunkások, akik a kicsépelte búzából kaptak bérként egy bizonyos mennyiséget, és akik közül mindegyiknek megvolt a maga munkája: kéve adogatás, etetés, kazalrakás, törek elkaparása, zsákolás. A traktor a hosszú gépszíjat himbálva egyenletesen pöfögött, miközben a cséplő bűgása lüktetésszerűen felerősödött valahányszor az etető lány vagy asszony a gép dobjába eresztette a kioldott és fellazított búzakévéit. A traktor felőli oldalon jött a kicsépelte búza, oda voltak aggatva a zsákok mögöttük a mázsával, a túloldalon pedig az elevátor továbbította a szalmát a törektől elválasztva. Nekünk gyerekeknek a cséplés majdnem ünnepszámba ment. A szokatlan nyüzsgés hozott egy kis változatosságot, szüleink is el voltak foglalva, és a munkások közé vegyülve a szokottnál inkább elkerültük figyelmüket. A változatosságot jelentő sokadalomként tartottuk még számon az évente megtartott vásárokat Tiszacsegén, és a lakodalmakat, amelyeken három ízben vettem részt gyerekkoromban.

Julien Papp: *Volt egyszer egy Inta tanya (Emlékeimből)*

Book review

Comptes rendus

François Cadilhon : *Les Montesquieu après Montesquieu. Tenir son rang du XVIIIe au début du XXe siècle*, Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, Pessac, 2016. 330 p., ISBN : 978-2-85892-457-8

Les Montesquieu ont toujours su s'adapter aux situations les plus délicates et les provinciaux que nous étions ont été brillants en société, dans les salons ou à la cour, comme dans leurs domaines mais avec un attachement profond et particulier pour leurs baronnies du Sud-Ouest – écrit Alexandre de Montesquieu, un descendant vivant du philosophe Montesquieu dans la préface du livre de François Cadilhon sur la famille des Montesquieu.

Ce livre a déjà une histoire, puisque le professeur de l'Université Michel de Montaigne-Bordeaux³ s'occupe depuis plus de trente années de la noblesse française et de l'histoire culturelle et politique de l'Europe et de la France aux 18e et 19e siècles et il est le spécialiste de l'Europe centrale aussi à cette époque. Professeur Cadilhon a déjà publié des études et des livres sur ces époques, sur le philosophe Montesquieu (par exemple : *Jean-Baptiste de Secondat de Montesquieu. Au nom du père*, PUB, Pessac, 2008) et sur la Hongrie (*La Hongrie moderne 1450–1850*, PUB, Pessac, 2005). Il était un des rédacteurs des volumes d'études sur l'éducation de l'époque moderne (*Construire l'éducation de l'Ancien Régime à nos jours*, sous la direction de François Cadilhon, Michel Combet, Marguerite Figeac-Montus, Pessac, PUB, 2009), sur l'Europe Centrale (*Correspondance et la construction des identités en Europe Centrale, 1648–1848*, sous la direction de François Cadilhon, Michel Figeac, Caroline le Mao, Honoré Champion Éditeur, Paris, 2013).

Le projet du livre sur la famille Montesquieu mûrissait depuis longtemps. C'est grâce aux ressources dans les Archives de la Bibliothèque municipale de Bordeaux, dans les Archives départementales du Lot-et-Garonne et en Gironde, et grâce aux témoignages familiaux que François Cadilhon a pu mener des recherches fondamentales sur les Montesquieu utilisant bien sûr les résultats des spécialistes sur la noblesse française à l'époque moderne.

Le livre de Cadilhon est une fresque historique sur trois siècles : le 18e, 19e, et le début du 20e. Il commence l'histoire de la famille par la date de la mort du philosophe, donc en 1755 et il la termine en 1914 avec le commencement de la Première Guerre mondiale. 159 ans d'histoire ce n'est pas seulement l'histoire des Montesquieu ou l'histoire locale de la région de Bordeaux, mais une partie de l'histoire de la France et celle de la noblesse française. L'auteur du livre l'éclaire sous beaucoup d'angle.

Au début on connaît en résumé la vie de Montesquieu et c'est ensuite que l'auteur commence à présenter les parties différentes de la vie d'une famille de la noblesse française. Le philosophe avait trois enfants, Jean-Baptiste (1716), Marie (1717) et Denise (1727) et à travers leur vie et celle de leurs descendants on connaît la situation et les changements des conditions de la vie familiale jusqu'à la veille de la Première Guerre mondiale. L'auteur remarque que le choc militaire et humain de la Grande Guerre „*alla de pair pour les Montesquieu avec un nouveau changement des générations, une rupture dans l'organisation familiale se surimposa aux mutations économiques et sociales*”. Mais c'est déjà une autre histoire et une autre monographie qu'il faudrait écrire sur les Montesquieu.

Revenons à l'époque moderne. Professeur Cadilhon présente beaucoup de personnes mais il s'occupe tout d'abord de Jean-Baptiste au 18e, et Prosper au 19e siècle, puisqu'il a trouvé beaucoup de sources pour eux. Mais les documents disponibles sont inégaux et faibles pour les sœurs de Jean-Baptiste, Marie et Denise ainsi que pour d'autres personnes. Malgré cela c'est l'embarras du choix quant aux individualités, des personnages de la monographie et grâce à l'index des noms que le lecteur peut facilement trouver la personne qu'il cherche dans le livre.

Le mariage occupe une place importante dans la vie d'une famille et particulièrement importante dans le cas d'une famille noble. Le philosophe qui était un bon catholique, a épousé une protestante, Jeanne Lartigue en 1715. Mais sa dot était de 100.000 livres et cette somme a pu vaincre les préjugés. Le mariage du fils, Jean-Baptiste, était bien calculé. Sa femme Marie-Catherine Thérèse de Mons était „*l'unique héritière de l'une des meilleures familles parlementaires de Guyenne*”. Dans le contrat de mariage signé en 1740 les deux côtés assuraient 300.000 livres au couple. On peut mentionner un autre cas du temps du Second Empire : le mariage de Charles en 1863. Il était

un des enfants de Prosper qui était le fils de Joseph-Cyrille (un des enfants de Denise, la fille du philosophe). Prosper dans ses lettres à Charles le poussait à accepter le mariage avec Euphrosine de Viller. *„Jolie fille, bonne santé, belle fortune et naissance très convenable – écrit Prosper – cela se trouve difficilement réuni. Cette proposition vaut la peine, je t’engage à ne pas la repousser de prime d’abord. Te marier plus tard, c’est refuser ce qui se présente bien actuellement.”* Le jeune baron a accepté cette offre et on a commencé les négociations sur les détails du mariage qu’on a célébré le 2 juin 1863 à la Madeleine à Paris (mariage religieux et le 30 mai le mariage civile). La fortune d’Euphrosine était très importante offrant *„à la jeune fille une rente annuelle de 28.000 francs”*. Avec ce mariage une élite nouvelle, l’élite industrielle et financière est arrivée dans la famille des Montesquieu. *„Prendre femme – écrivait Prosper à Charles avant le mariage – même dans les rangs inférieurs, sans fortune serait hasardeux.”* Et les Montesquieu n’ont rien risqué. L’apport au mariage c’était tenir le rang de la famille. Et les Montesquieu ont réussi à tenir le rang de la famille à travers des siècles même dans les circonstances difficiles de l’histoire.

„À la fin du XVIIIe siècle – écrit l’auteur –, presque la moitié de la noblesse bordelaise vivait uniquement des revenus de ses domaines, comme Jean-Baptiste qui sur ce point suivait la voie tracée par son père.” Et on trouve des données sur la fortune des Secondat en 1794. Les bénéfices de Jean-Baptiste était de 3.635.296 livres. Et celles de Marie-Catherine de Mons (sœur de Jean-Baptiste) était de : 1.098.408 livres. *„La richesse – remarque professeur Cadilhon – était souvent colossale mais plus ou moins illusoire faute d’argent liquide.”* C’est pourquoi – continue-t-il – *„Le recours à l’emprunt était alors obligatoire pour moderniser une exploitation, investir ou assumer une dépense subite.”* Malgré les données mentionnées *„il n’est pas toujours facile de juger les fortunes”*. Mais les contrats de mariage nous aident à évaluer l’enrichissement bien que ces contrats ne donnent que la dot de l’épouse et on n’y trouve pas des détails sur la fortune. Les inventaires cependant nous aident à voir ces détails de la richesse. On connaît par exemple le linge de la baronne de Frégimont en 1803. Ensuite l’auteur présente le mobilier à Soussans: le nombre de pièces des armoires, des lits, des commodes, etc. Et l’auteur nous amène dans l’Hôtel de Secondat, 57 rue Sainte-Eulalie, à Bordeaux pour montrer au lecteur le plan, l’organisation et le fonctionnement de cet hôtel. Il s’agit d’une maison à deux étages. Au rez-de-chaussée on

trouve par exemple la bibliothèque, la chambre de repos, la cuisine et d'autres pièces. Chez Jean-Baptiste la réception se faisait à la bibliothèque. Il avait une chambre personnelle pour y dormir quand il ne voulait pas rejoindre sa chambre à l'étage. Si l'on compare l'Hôtel de Secondat – écrit l'auteur –, on peut constater que cet hôtel n'était pas „le plus grand et le plus fourni”, mais selon la qualité et les chiffres il était „l'un des beaux espaces de la ville”.

Au 18e siècle la famille avait une double résidence et la vie des Secondat se déroulaient à Bordeaux, au châteaux de La Brède et de Soussans. Pour montrer la vie quotidienne de la famille arrivant à La Brède ou à Soussans, l'auteur remarque : „il fallait d'abord commencer par détruire les punaises”. Mais l'espace historique des Montesquieu est plus large que ces trois localités. Il faut y ajouter Montagnac, Frégimont, Roquefort, Agen, Saint-Morillon, Martillac, Guyenne, les îles de la Garonne. Et je peux mentionner Périgueux aussi, parce que le mariage de Gérard, fils de Prosper et Marie Égide Élisabeth de Beaupoil a eu lieu dans cette jolie ville le 26 août 1866. Ces localités, cet espace historique des Montesquieu se trouvent au Sud et au Sud-Ouest de la France. Il est dommage qu'il n'y ai pas une carte dans le livre pour montrer cette partie de la France aux lecteurs étrangers par exemple. Et il faut ajouter à cet espace Paris, Londres, Southampton et d'autres localités aussi. L'espace de vie des Montesquieu est donc plus large que le Sud-Ouest. C'est pourquoi je dois souligner encore une fois que ce livre n'est pas une histoire locale. C'est l'histoire de la France et de l'Europe aussi à travers une famille de l'aristocratie française.

Il est assez difficile de présenter tous les sujets du livre, parce que chaque chapitre est un sujet, et le livre en a 21. C'est pourquoi que j'ai écrit : cette œuvre est une fresque historique, un gigantesque tableau historique sur les siècles mentionnés. Et l'auteur présente toujours les grandes lignes de l'histoire française et européenne et ensuite c'est dans ce cadre qu'il met l'histoire des Montesquieu. Professeur Cadilhon nous montre non seulement les mariages, la richesse ou l'espace historique des Montesquieu, mais on connaît l'exploitation de la famille, leurs efforts de modernisation et on connaît les études de Jean-Baptiste sur l'agriculture, sur les vins et sur les histoires naturelles. On sait aussi que la famille était intéressée dans l'économie coloniale à Saint-Domingue. Et les changements de l'histoire au cours de ces trois siècles influencèrent

la vie de la famille. Charles-Louis participa à la Guerre d'indépendance des États-Unis. Il alla même en exil en Angleterre et y passa les années de la révolution. Et Jean-Baptiste âgé et presque aveugle resta 27 jours en arrestation. Quant aux guerres en 1870-1871 ou en 1914 (début de la Première Guerre mondiale) „*les Montesquieu payèrent le tribut du sang comme d'autres*”. Et je dois citer une autre remarque intéressante aussi de l'auteur : „*c'est l'emprise des femmes qui est notable*”. Oui, notable et spectaculaire, parce que „*ce sont les épouses, les mères ou les filles qui souvent par correspondance négociaient les mariages, imaginaient les successions et au besoin géraient les domaines*.” Alexandre de Montesquieu a raison, parce que sa famille pouvait s'adapter aux changements de l'histoire.

Professeur Cadilhon utilise beaucoup de source et tout d'abord la correspondance, qui est très importante pour comprendre ces trois siècles. Les lettres citées nous montrent la mentalité des contemporains, et tout ce qu'ils estimaient importants et précieux. L'auteur a réussi à présenter tous les aspects de l'histoire de la famille Montesquieu. Et cependant il a donné beaucoup d'idées pour les recherches à venir aussi sur cette famille ou d'autres, parce que chaque chapitre du livre est un sujet qui mérite d'être poursuivi.

István Majoros

François Cadilhon : *Les Montesquieu après Montesquieu. Tenir son rang du XVIIIe au début du XXe siècle*, Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, Pessac, 2016.

Necrology

In 2016 our review, *Öt Kontinens* (Five Continents) decided to launch a new series of interviews presenting individual life achievements. The first historian that *Öt Kontinens* wanted to present was *Ádám Anderle*, Professor at the University of Szeged. Unfortunately the interview did not take place because the Professor after a long and serious illness died on 19 November 2016.

In the following pages two disciples of *Ádám Anderle* commemorate his life and work.

Fischer Ferenc

Anderle Ádám emlékére (1943 - 2016)

2016. november 19-én méltósággal viselt, súlyos betegség után, életének 74. évében elhunyt Anderle Ádám Professor. Súlyos, pótolhatatlan veszteség érte a Szegedi Tudományegyetemet, a Bölcsészettudományi Kart, a Hispanisztika Tanszékét, a Magyar Tudományos Akadémiát, a hazai és külföldi hispanista és latin-amerikanista oktatókat, kutatókat.

Szeretett és tisztelt kollégánkat, barátunkat, mesterünket veszítettük el, aki professzor emeritusként is tele volt kutatási tervekkel, programokkal, s még életének utolsó heteiben is nyomon követte pályatársai, tanítványai szakmai munkásságát. Több évtizeden át megszoktuk, s ez még a legutóbbi évekre is igaz volt, hogy hazai és külföldi konferenciák kiváló szervezőjeként, nagy munkabírású motorjaként, dinamikus előadójaként szerepelt. Nagyformátumú, széles látókörű, nemzetközi híré, a tengerentúlon is jól ismert tudóst, tudományos szervezőt, felejthetetlen Kollégát és nagyszerű Professzort veszítettünk el. Anderle Ádám elhunytával a magyar hispán-latin-amerikai kutatások történetében egy, a nevével fémjelzett korszak ért véget.

Barátai, munkatársai és tanítványai hónapok óta aggódással figyelték heroikus, nagy akaraterővel viselt küzdelmét a betegséggel. Mély tisztelettel és őszinte szeretettel figyeltük azt, hogy milyen fegyelmelzetten, vasakarattal dolgozott tovább. Utolsó erejéig dolgozott, kötetet szerkesztett, – még kézbe foghatta, láthatta utolsónak bizonyult könyvét: *Spanyol mozaik. Tanulmányok a hispanista kutatások történetéből*. Kronosz Kiadó, Pécs, 2016. – telefonált, levelezett a tőle megszokott óriási teherbírással, igen magasra állítva a mércét maga és kollégái számára. Megajándékozott bennünket gazdag tudásával, dinamikus életszemléletével, rendkívüli problémaérzékenységgel s kutatói ötletgazdagságával. Széleskörű érdeklődése, számos külföldi tanulmányútjának tapasztalatai, világlátottsága segítettek abban,

hogy követendő példaként tekintettek rá kollégái, hallgatói, doktoranduszai.

Életpályájára tekintve kijelenthetjük, hogy jól gazdálkodott a sors-tól kapott talentumokkal, megsokszorozta azokat. És azoknak is segített megsokszorozni a magukét, akiknek továbbadta tudását, többek között kéttucatnyi általa vezetett doktorandusznak. Kiváló képességeinek, hihetetlen munkabírásának, legendás szorgalmának köszönhetően gyorsan haladt felfelé, nemcsak az egyetemi, hanem a nemzetközi elismertség ranglétráján is. Számára mindig is a nemzetközi kutatás magas színvonala volt a mérce, amit jól tükröznek külföldi tanulmányútjai, a külföldi egyetemek meghívásai. Tudott csapatot vezetni, csapatban, de egyedül is dolgozni, ezt igazolják a magyar és spanyol nyelvű tanulmányai, a tanulmánykötetek, valamint monográfiái is. Számátalan tudós grémium, szakmai szervezet iniciátora, irányítója volt. Rendkívül kiterjedt és eredményes munkásságát rangos hazai és külföldi díjakkal, kitüntetésekkel ismerték el.

Anderle Ádám pályafutásában kétszer került komoly szakmai-emberi próbatétel, kihívás elé, de mindkét alkalommal akarateréje, s kiváló nemzetközi beágyazottsága segítették. Az első nagy kihívás 1972-ben érte, Wittman Tibor professzor igen korai, 49 évesen bekövetkezett halálakor, amikor Anderle Ádám még csak 28 éves volt s úgy tűnt a fiatal kutató teljesen magára maradt a wittmani örökséggel. Erről az időszakról maga így nyilatkozott: *„Két, kellő időben (1973, 1974/75) kapott hosszú ösztöndíj (Kuba, Peru), már Wittman professzor halála után, segített lendületben maradni. Közben Wittman külföldi tudós barátainak állandó támogatását is élvezhettem, konferencia meghívásokkal, publikációs lehetőségekkel, könyvkiadásokkal.”*

Wittman Tibor halála után a nemzetközi tudományos kapcsolat-háló stabilizálta Anderle Ádám szakmai jövőjét. Ezt a bizalmat később az akkori nyugat-európai nagy hispanista–latin–amerikanista „öregeknek”, Wittman barátainak–kortársainak, az akkoriban éppen nagy fellendülését élő nemzetközi szervezetnek, az Asociación de los Historiadores Latinoamericanistas en Europa, vagyis az AHILA alapítók generációjának bőkezűen meghálálta. Az 1984-ben Szegednek (Magyarországnak) és személyesen a fiatal Anderle Ádámnak megszavazott VIII. AHILA Kongresszus megszervezésének joga megelőlegezett bizalmat, elismerést s persze nagy kihívást is jelentett. Így utólag is visszatekintve az 1987-es szegedi AHILA VIII. Kongresszus a legjobb kongresszusok közé tartozott. Büszke volt erre később is,

ahogy arra is, hogy 1987-ben az AHILA elnökévé választották, akkor, amikor Európa s a világ Kelet–Nyugat megosztottsága még fennállt. Ekkor 44 éves volt s egészen biztos, hogy magasba ívelő pályafutásának egyik legfontosabb állomása volt ez az időszak. Erről maga így vélekedett: *„1982-ben latin-amerika-történeti kutatócsoportot szervezhettem a tanszék mellett. Az európai kutatások epicentrumába kerültünk, 1987-ben mi szervezhettük meg az AHILA VIII. kongresszusát, amelyen 32 országból kétszáznál több kutató vett részt. S ezután társaságunk elnökének választott meg.”*

A másik nehéz időszaka Anderle Ádámnak az 1980-as évek legvége, az 1990-es évek eleje volt, ugyancsak őt idézve: *„Sok konfliktust vállaltam ekkor fel. És sok okom lett, hogy elkezdjek félni. Ezért (AHILA – F. F.) elnökként európai társaságunk segítségét kértem:... egy három hónapos spanyol ösztöndíj után göttingeni vendégprofesszornak mentem el. A rendszervoáltás már ott ért. A rendszervoáltás után pedig, egy rövid kísérletet követően, kiléptem a politikából. A (Latin-Amerika – F. F.) kutatócsoportból hispanisztika tanszékét szerveztem (1993-ban), s az egyetemi doktori képzés új rendszerének létrehozásában vettem részt.”*

Amikor 2003 szeptemberében az általa alapított Hispanisztika Tanszék alapításának 10. évfordulóját ünnepelte, elégedett lehetett. Tudta, hogy az 1982-ben alapított Latin–Amerika Kutatócsoport után egy olyan oktatási–kutatási szervezeti egységet hozott létre, amely 10 éves működése során beágyazódott a magyar felsőoktatás rendszerébe és a nemzetközi kapcsolathálóba. S eközben az egykori szegedi Latin–Amerika Kutatócsoportban dolgozók, vagy az ahhoz szorosan kötődő kutatók Veszprémben, Kaposvárott, Pécsen, Budapesten kiszélesítették az ibero–amerikai világgal foglalkozó egyetemi oktatók körét. A szegedi alma materből indulók révén új oktatási–kutatási centrumok jöttek létre, s ezek együttes hatásaként szerte az országban kéttannyelvű gimnáziumokban a spanyolt, mint idegen nyelvet tanulók száma is megsokszorozódott. Ezt a kedvező folyamatot ismerte fel a spanyol kormányzat is, amikor úgy döntött, hogy Magyarországot is beilleszti abba a sorba, hogy Budapesten Cervantes Intézetet állít fel, melynek ünnepélyes átadása Fülöp Asztúria hercege trónörökös és felesége 2004. szeptemberi magyarországi látogatásához kötődik. Magyarország 2004-es európai uniós csatlakozásával pedig egészen új lehetőségek kínálkoztak az Ibériai–félsziget két országával történő kapcsolatbővítésre. 2005-ben Mádl Ferenc köztársasági elnök madridi látogatásakor a magyar államfő személyes meghí-

vottjaként helyet kapott a magyar delegációban Anderle Ádám is. A János Károly spanyol uralkodó által adományozott Katolikus Izabella Érdemrendet pedig addigi kimagasló munkássága elismeréseként vehette át. Ekkoriban írta „*A magyar-spanyol kapcsolatok ezer éve*” című 2006-ban megjelent könyvét is, melynek spanyol nyelvű kiadása 2007-ben „*Hungría y España. Relaciones milenarias*” címmel jelent meg.

2008-ban Anderle Ádám 65. születésnapjára megjelent ünnepi kötetben – „*Az identitás régi és új koordinátái*” – nemcsak a szakma hazai és külföldi képviselői tisztelegtek írásaikkal előtte, hanem az ibér világ határain túli kérdésekkel foglalkozó magyar kutatók is. A Tabula Gratulatoria tekintélyes névsora híven tükrözte széles tudományos kapcsolatrendszerét.

Anderle Ádám életművét tekintve joggal állíthatjuk azt, hogy olyan széles látókörű egyetemes történész volt, aki igen tág *tér- és idődimenziót* fogott át. Kutatásai *kronológiailag* a korai középkortól máig, s a *globális térben* Perutól, Kubán, Spanyolországon át – az egyetemes történeti folyamatokba beágyazott – magyar történelemig vezették. A történész Anderle a spanyol nyelvvel nemcsak Spanyolország története felé, hanem az amerikai kontinens, főleg a Karib-térség (Kuba) és Dél-Amerika felé nyitott. Egykori tanítványaként és munkatársaként élesen emlékezetemben maradtak azok a beszélgetéseink, amelyekben újból s újból visszatért arra a gondolatra, hogy a magyar (és kelet-közép-európai) történészek számára, – amennyiben egyetemes történeti, ibériai, vagy éppen a távoli Latin-Amerikába átvezető témát kutatnak – nagy helyzeti előnyt jelent az, hogy saját országunk, s a régió viharos történelmi múltja, az elmaradottság élmény, a félperiférikus állapot egy sajátos érzékenységet fejleszt ki bennünk. Anderle Ádám meggyőződéssel képviselte azt, hogy amikor források után kutat a magyar történész külföldi levéltárakban, akkor – itt Európa közepén szocializálódva, annak múltja és jelene belénk ivódva – nem köt bennünket az imperiális anyaországi koloniális múlt, a világhatalmi ambíciók s pozíciók történelmi béklyója, amikor a félperifériakon-perifériakon elhelyezkedő országok, társadalmak múltját tárjuk fel. Anderle Ádám egész munkásságával ebben az irányban tevékenykedett, s az egyik legfontosabb – megőrzendő – szellemi öröksége, hogy életművével oldotta a magyar történelmi tudat túlzott Európa centrikusságát. Mindvégig az vezette, hogy a széles európai s világdimenzió ne csak egy divatos szlogen legyen, hanem a magyar, az európai folyamatok-összefüggések ten-

gerentúli, s így latin-amerikai kapcsolódásai, globális összefüggései feltárására törekedjünk. Minderről így írt: „a legszigorúbbnak tartott professzorhoz, Wittman Tiborhoz jelentkeztem szakdolgozónak. És, mint kiderült, előttem öt éve volt szakdolgozója, s utánam négy évig sem volt másik. Wittman professzor igényessége, hatalmas ritmusa, amelyet át kellett vennem, s közben, szinte mellékesen, az egyszemélyes szemináriumokon és speciális kollégiumokon a kutatás módszertani titkai, a problémaérzékenység, az egyetemes történeti látószög (és egész világgépem) kitágítása, mint utólag látom, már a tudományos kutatás felé sodortak. Ez akkor nem is tudatosult bennem, nem készültem „tudományos karrierre”. De élmény volt forrásokat kézbe venni vagy a szakirodalmat kritikusan elemezni. És azon vettem észre magam, hogy a negyedév végére kész a szakdolgozatom, s az utolsó egyetemista évemben már doktori értekezésemben dolgoztam. Témám követte Wittman professzor érdeklődését. Mire a „fekete legenda” spanyol történeti problémáját doktori értekezésemben feldolgoztam, Wittman professzor már Latin–Amerikába „érkezett”.”

Anderle Ádám tehát vérbeli egyetemes történész volt, szemléletet, széles világlátást lehetett tanulni tőle, – én is és mások is –, többek közt azt, hogy, ha a kutató egy külföldi országgal, egy másik kontinenssel, egy tengerentúli országgal foglalkozik, oda el is kell menni, s ha lehet többször is. Anderle Ádám világlátott ember volt, – nyugodtan lehet ezt mondani – sok-sok európai, és tengerentúli nemzetközi konferencia meghívásából, vendégprofesszori munkásságából adódóan. Ezeknek a külföldi utazásoknak, tanulmányutaknak természetesen rengeteg hozadéka volt, de talán a legfontosabb, hogy hatalmas tudományos kapcsolatháló formálódott, amit kiépített és működtetett.

Amikor fiatalon elkezdtem pályámat, ha kimondtam ezt a nevet, hogy Anderle Ádám, s hogy az ő javaslatára keresem fel x vagy y kollégát, dolgozzék az Havannában, vagy Madridban, az Anderle név jól hangzó névjegykártyaként funkcionált, igazi belépő volt, s sok mindent megnyitott. Neve jól csengett a külföldi szakmabeliek előtt és betagozódott egy nemzetközi mezőnybe mindaz, amit Szegeden elkezdett és végigvitt. Úgy gondolom a Szegedi Tudományegyetem, a Bölcsészettudományi Kar, Szeged városa is büszke lehet arra, hogy ezt a nemzetközi kapcsolatrendszer, ennek egy nagyon fontos ágát, a spanyolul-portugálul beszélő országokat, az ibero-amerikai világot a Tisza partjára hozta. Szeged – s természetesen így Magyarország – Anderle Ádám munkássága révén fölkerült a törté-

nettudomány tudományos világtérképére. A Spanyolországban a róla megjelent nekrológ egyike ezzel a főcímmel jelent meg: „*Hispanista centroeuropeo de referencia.*”, kifejezve azt megkérdőjelezhetetlen szerepet, amelyet ő betöltött.

Anderle professzor a nyitott, problémaérzékeny „*egyetemes történeti látószög*” szellemében – a nemzetközi kapcsolathálóra építve – sok tanítványt indított útjára, mondhatott magának: több tucatra tehető azon hallgatók, diákköri dolgozatot, diplomamunkát, doktori disszertációt készítőik száma, akiket tartalmaz szakmai beszélgetések során kutatói kérdésekkel, célkijelölésekkel indított útjára. S közülük többeknek akár évekre-évtizedekre meghatározta a tudományos érdeklődését. Külföldi ösztöndíjas utakra biztatta őket, mellyel gyakran a szakmai életútjuk alakulásának fő irányait is befolyásolta.

Anderle Ádám a spanyol, latin-amerikai kutatásokat nem korlátozta kizárólag csak Szegedre, hanem segítette, hogy legyenek más egyetemi városokban is, – így Pécsen, vagy Kaposváron, Veszprémben, Budapesten – ilyen centrumok. Jelen volt 2016 májusában a XVII. pécsi Ibero-Amerika Hét ünnepélyes budapesti megnyitóján – mely az utolsó nyilvános szereplése volt – mely program keretében sor került az ELTE Latin-Amerikai Központjának létrehozására. Az a kutatási irány, az a meder, amit Wittman professzor kezdett kifejteni, s amely munkát Anderle Ádám elmélyített Szegeden, az ő támogatásának is köszönhetően több egyetemen is a kutatási, képzési profil szerves része lett. A legnagyobb érdemei közé tartozik, hogy az egyetemes történelemnek egy szeletét, a spanyol-portugál világot oktató-kutató közösséget segített országosan kiszélesíteni. Ez most több pilléren áll, több egyetemi központban is integráns része lett az adott egyetem, kar életének. A megvédett akadémiai doktori értekezések, habilitációk, doktori disszertációk, szakdolgozatok, tudományos diákköri dolgozatok tudományos eredményei jelen vannak a magyar tudományosság palettáján. Segített a veszprémieknek a többszöri aktív jelenlétével, hasznos tanácsaival, s ott volt akkor is, amikor a pécsi központot 2001-ben létrehoztuk. Anderle Ádám legnagyobb szakmai érdemei közé tartozik, hogy az ibero-amerikai világ iránti tudományos érdeklődés kiszélesítését ambicionálta, s ez igaz a másik két nagy déli térséggel, Afrikával és Ázsiával hivatászerűen foglalkozókkal összevetve is. S Anderle Ádám, aki pályáját az 1960-as években kezdte, s kezdetben magányosan járta azt, elégedetten tekinthetett vissza az eltelt mintegy fél évszázadra, és ismerve

őt, mondhatjuk, jól érezte magát ebben a XXI. századi megváltozott, generációváltáson átment magyar ibero-amerikai szakmai közösségben, hiszen annak személyi alakításában meghatározó szerepet vállalt. 2001-től minden évben Pécsen rendezzük meg az Ibero-Amerika Hetet, melynek útjára indításában-támogatásában Anderle Ádám el-évülhetetlen érdemeket szerzett: évről évre a *Jornada Iberoamericana de Pécs* nemzetközi konferenciái előadója, szekció elnöke volt. 2017 májusában a XVII. Jornada Iberoamericana megnyitó ünnepségén a Pécsi Tudományegyetemhez kötődő ibero-amerikai munkásságát az *Universitas Quinqueeclensis Díjjal* ismertük el.

Különös történet íródott azzal Pécsen, hogy Anderle professzor gyakori vendég volt az elmúlt évek során a pécsi Magyar-Spanyol Baráti Társaságban. E civil szervezetben megérdemelten „*Honoris Causa*” lehetett volna. Mindez azért fontos, mert ez nem az egyetemi szféra volt. Anderle Ádám nemzetközi dimenzióba beágyazott tudományos és oktatói munkássága mellett kiemelendő a hazai népszerűsítő tevékenysége. Ez nagyon fontos, mert sok középiskolást is inspirált, hiszen számos olyan tudomány népszerűsítő munkát írt Spanyolországról, vagy éppen Latin-Amerikáról, amellyel felkeltette az érdeklődést. Amikor Anderle Ádám elkezdte pályáját, a spanyol nyelvű képzés a középiskolákban lényegében nem létezett, pontosabban csak a fővárosra korlátozódott. Ahogy azonban haladtak az évek a spanyol nyelvű gimnáziumi képzés Szegeden, Pécsen és mástutt is beindult. Az egyetemi spanyol tanszékek és lektorátusok keretében szerte az országban a spanyol a népszerű tanult nyelvek közé küzdötte fel magát. Ezek kétségkívül egymást segítő folyamatok voltak. Anderle Ádám ezt világosan látta, s jelentős energiát fordított arra, hogy a hispán világot népszerűsítő s oktatásszervező munkásságával széles igényt elégítsen ki, s ne csak a szűk egyetemi-akadémiai tudományos hazai és külföldi olvasótábor.

Anderle Ádámra jellemző volt, hogy jó érzéke volt ahhoz, hogy kellő időben meg tudott lépni olyan dolgokat, amit talán más észre sem vett volna. Példaként említve: az 1960-as, 1970-es években a Dél, a harmadik világ iránti megnövekedett politikai-stratégiai érdeklődés jellemző volt szerte a keleti blokkban. Jókora megérezte azt a pillanatot, hogy vezetésével fel lehet állítani egy Latin-Amerika Kutatócsoportot. Az idea 1982-83-ban az akkori legfelsőbb politikai és kormányzati körökből jóváhagyást nyert. Igazából e Latin-Amerika Kutatócsoport segített kiszélesíteni, elmélyíteni azt, amit ő egy dara-

big egyedül képviselt, mert munkatársakat kapott maga mellé s ebből nőtt ki egy évtizeddel később a Hispanista Tanszék is 1993-ban.

Anderle Ádám kiváló pedagógus és tudományszervező volt, tanítványok sokaságát menedzselte eredményesen, külföldi tanulmányutakhoz, képzési és publikációs lehetőségekhez is juttatva őket. Éppen ezért mondhatjuk, hogy igen sikeres tehetséggondozást folytató kutatópedagógus, *mester* volt. Munkásságának nagyon fontos részét képezte a felsőoktatási tehetséggondozás nemcsak Szegeden, hanem országos szinten is. Az Országos Tudományos Diákköri Tanács Humán Tagozatának egyik emblemikus irányítója, 1996 és 2002 között elnöke, majd tiszteletbeli elnöke, s 2002-től tagja volt az OTDT ügyvezető elnökségének is. A XXX. – 2011 áprilisában Egerben tartott – jubileumi OTDK Humán Tudományi Szekciója vaskos rezümé kötete előszavát is Anderle Ádám írta, összefoglalva a három évtizedes diákköri mozgalom történetét, amiből egyúttal kiolvasható a mester credója is. *„A Hungaricumnak számító magyar tudományos diákköri mozgalom – hiszen ilyen típusú és ilyen széles merítésű egyetemi-főiskolai mozgalom létrejöttéről más országok esetében nincs tudomásunk – az 1950/51-es tanévtől ...bontakozott ki hazánkban. Az önképzést, elitképzést, tudósképzést szolgáló mozgalom a szuggesztív tudós egyéniségek, karizmatikus mesterek és az újat kereső fiatal hallgatók egymásra találásának terméke. A kiemelkedő tudósok és oktatók körül kialakult serkentő, őszinte légkör ösztönző ereje, a felfedezés, a saját eredmények öröme nyújtja a fiatal kutatóknak a mesterekkel való nyitott, demokratikus, kölcsönösen ható kapcsolat keretében.”* Anderle Ádám, a karizmatikus mester felsőoktatási tudományos utánpótlást segítő munkásságát Mestertanár címmel és a Honoris Causa Pro Scientia aranyéremmel ismerték el. Az Országos Tudományos Diákköri Tanács példamutató munkásságát, emléket azzal is meg kívánta őrizni, hogy *Anderle Ádám Díjat* alapítottak, melyet annak a tudományos diákkörös hallgatónak osztanak ki, aki spanyol-latin-amerikai témából a legjobb dolgot mutatja be. Ennek ünnepélyes kiosztására első alkalommal 2017 tavaszán került sor a Pécsset megrendezésre került XXXIII. OTDK Humántudományi Szekció keretében.

Az *in memoriam* gondolatok keretében néhány személyes gondolatot is szeretnék megosztani a tisztelgés jegyében. Nagyon jó tanár-tanítvány, majd kollegiális kapcsolatom volt Anderle Ádámmal. Közel állt hozzám. Elsőként végeztem el a Latin-Amerika története speciális képzést 1974–1977 között, s ezt követően még sokan válasz-

tották a két szakos tanári képzés mellett ezt a specializációt. Az Anderle Ádám által 1982-ben létrehozott Latin–Amerika Kutatócsoportban 1987-ig dolgozhattam vele együtt, többek közt a Szegeden 1987-ben megrendezett VIII. AHILA Kongresszus megszervezésében. Az együtt töltött évek során megtapasztaltam, hogy milyen hatalmas munkabírása volt. Amikor reggelente találkoztunk, akkor ő már – korán kelőként – túl volt egy-két fontos levélen, tanulmányrészleten, olvasmányélményen. Soha nem fogom elfelejteni azokat a tartalmas beszélgetéseket, amiket Vele folytathattam 1987-ig, még szegedi éveim alatt, majd Pécsen, illetve azokon a nemzetközi konferenciákon – így például Liverpoolban, Sevilleben, Cádizban, vagy éppen Madridban – ahol a volt keleti tömb országaiból a magyar hispanisták, Latin–Amerika kutatók delegációja – mindannyian tanítványai – a legjelentősebb csoportot jelentették.

E személyes és baráti légkörű találkozások, humoros–derős beszélgetések számomra annyi fontos szakmai–emberi értékét villantották fel, hogy őszintén fájlalom, hogy ez már nem folytatódhat. Ez évben betegségéről többször beszéltünk telefonon s csodáltam óriási akaraterejét, küzdelmét, bizakodását. Harmadik klinikai kezelése előtt 2016. június 26-án egy e-mailben egy You Tube-ról letöltött dalt, az „EL CÓNDR PASA”-t küldtem neki Plácido Domingo tolmácsolásában, amire a következőket válaszolta bizakodóan: „*kedves dalom, a perui Ima Sumac-kal hallottam először. Ez is jó jel.*”

Anderle Ádám európai és tengerentúli pályatársai, barátai is őrzik Anderle Ádám emlékét. Jussi Pakkasvirta professzor, a Consejo Europeo de Investigación Social de América Latina, a CEISAL elnöke, Helsinkiből gyászközleményében az alábbiakat írta: „*Kifejezem személyesen és mint a CEISAL elnöke a nagy együttérzésemet egy nagy Kollega elhunytá kapcsán. Az 1980-as években mestertanulmányokat folytató hallgatóként használtam Ádám könyvét: "Los movimientos políticos en el Perú", s sokat tanultam belőle. Tisztelgünk Anderle Ádám emléke előtt.*” Stefan Rinke professzor, az AHILA elnökeként Berlinből a következőket írta: „*Anderle Ádám professzor személyében szervezetünk nagy barátját és egy kiváló történészt veszítettünk el.*”

Anderle Ádám személyében nagyra becsült professzorra, szakterületének kiváló művelőjére, jelentős egyetemi vezetőre, a hallgatók és doktoranduszok elismert és elhivatott oktatójára emlékezünk. Gazdag életművét, nemcsak szakemberek számára élvezetes, jó stílusú kötetait a hazai könyvtárakon kívül a külföldi bibliotékák, köztük

a Spanyol Nemzeti Könyvtár és számos latin-amerikai könyvtár is őrzi. Anderle Ádám Professzor igazi *Mester* volt, aki idősebb s fiatalabb tanítványain keresztül fog tovább élni. Kollégáin, tanítványain áll, hogy örökségét, szellemiségét tovább vigyük és megőrizzük. E nagyszerű életmű, alkotás, melyet a nemzetközi hírű tudós létrehozott, nem tűnik el: kisugárzása, hatása biztosan tovább él elsősorban a hazai és külföldi pályatársakban, a kollégákban, a tanítványokban, az általa alapított, létrehozott szervezetekben, intézményekben, írásaiban, s abban az inspiráló kollegiális légkörben, amely őt élete végéig körülvette. S tovább él mindenekelőtt azokban a fiatal s idősebb kutatókban is, akik az ő kutatásai, eredményei mentén, az ő nyomdokán tovább haladnak, és akik e nagyszerű művet tovább építik. Nincs nagyobb tisztesség az utókor számára annál, mint részese lenni egy nagyszerű tudós és igaz ember életműve továbbfolytatásának.

Judit Ágnes Szilágyi

In memoriam Ádám Anderle (1943-2016)

Ádám Anderle was the doyen of Latin–American studies in Hungary. He received his D.Sc. title in 1988 for his dissertation, *Nemzetudat és kontinentalizmus Latin–Amerikában a XIX. és a XX. században* (National Identity and Continentalism in Latin America in the 19th and 20th Centuries), that had been published as a book. This monograph had an enormous influence on the young historians beeing at the beginning of their Latin–American studies. And ever since this book exerts a valuable influence on generations of Hungarian students.

In 1991 I was the first PhD student under his guidance. Since then he has sponsored and helped more than twenty colleagues on their path to a PhD. I owe thank myself too to the Professor for the master and student relationship between us. In his late forties, possessing a considerable amount of research and teaching experience, he became the definitive guiding light in my chosen field of studies. We had frequent occasions to discuss about professional issues to the end of his life. I continued to admire his familiarity in professional issues, his receptivity, nuanced way of seeing things, sparkling ideas, active engagement and ever-inspiring personality as a teacher.

The first pillar of his life-work was his pioneering pedagogical activity at the University of Szeged, directing especial attention to the nurturing of talent and the education of a rising generation of scholars. In addition to his graduate students, Professor Anderle had also turned a fine sensitivity and patience toward his younger undergraduates. From the 1990s to the 2010s he had undertaken a guiding role in the organization of the forum for nurturing talent in Hungarian higher education known as Országos Tudományos Diákkör (OTDK – Scientific Students' Association) movement, acting as presiding officer of the OTDK Humanities section (1996–2003) and as member of the presiding board of the OTDK (2003–2015). He edited volumes devoted to the history of the organization over half a century.¹

---

¹ *A magyar Tudományos Diákköri Konferenciák fél évszázada (1951–2001)* (A Half

Professor Ferenc Glatz (Ádám Anderle collaborated with him in the academic organization) has written that there can be no new standpoint in the writing of history that is not a critique of an earlier one, nor could any new standpoint come into being without the critiqued earlier one. This statement addresses the interdependence of generations. It was well known that Professor Anderle considered himself as the student of Tibor Wittman and had played an active role to preserv the memory of his master. In his writings he also paid homage to Sándor Márki and Gyula Mérei, as well as he followed with lively interest the publications of members of his own generation and of the younger colleagues. He published in Hungarian and in other languages, broad and balanced overviews² of the results achieved by Hungarian scholars in the fields of Iberian and Latin American Studies, with which he was intimately familiar. His activities in the administration of scholarly work built a wide-ranging international network of contacts that assisted and coordinated the work of his Hungarian colleagues. From time to time at various symposia he gathered scholars from his field of studies working at various universities, many of whom were his former students. He was no Ivory Tower recluse, but rather a managerial type leader. He was tireless in the search for financial resources, creating opportunities for travel and publication for younger scholars as well as for graduate departments.³ He organized conferences and published volumes enlisting the collaboration of his

---

Century of Hungarian Students' Association Conferences), edited by ANDERLE, Ádám, OTDT, Budapest, 2001 (Expanded edition in 2011). *A tehetségéről -- beszélgetések a Tudományos Diákkörről* (On Talent - Conversations about the Students' Association), edited by ANDERLE, Ádám and TÖRÖK KOÓS, Erzsébet OTDT, Budapest, 2005.

² See *A magyar Latin-Amerika története kutatások harminc éve* (Thirty Years of Hungarian Research into the History of Latin America), Szeged, 1996. 'Latin-Amerika történetének kutatása Magyarországon (1967-1997)' (Hungarian Research into the History of Latin America, 1967-1997), *Századok*, 3, 1999. 1087-1106. 'América Latina en la historiografía húngara (1990-2000)', *Jahrbuch für Geschichte Lateinamerikas* 38, Böhlau Verlag, Köln/Weimar/Wien, 2001. 365-376. 'Libros húngaros sobre la historia de América Latina. Anuario de Historia de la Iglesia, 15, 2006. 269-274. 'El hispanismo histórico en Hungría', *Spagna Contemporanea*, 28, 2006. 235-239.

³ From 1993 he was the founding director of the department of Hispanic Studies and of the doctoral program in the history of the modern age at the University of Szeged.

circle of students, thereby creating a significant editorial oeuvre. I consider his thematic volumes outstanding examples of this medium.⁴

In the course of presenting the fruits of Hungarian research in Latin American studies Professor Anderle strove to assign the place of his own research work both within the local as well as the international context. His historiographic surveys well demonstrate the broad spectrum of his own personal historical interests, which essentially included the entirety of the Spanish-speaking world, over an extraordinarily ample chronological range spanning the 16th to the 21st centuries. The main pillars of his published oeuvre⁵ are the monographs based on the political and cultural histories of Peru⁶, Cuba⁷ and in recent decades especially Spain⁸ in the modern period. His most recent volume, *Spanyol mozaik: tanulmányok a hispanista kutatások történetéből* (Spanish Mosaic: Essays in the History of

---

⁴ *Iglesia, religión y sociedad en la historia latinoamericana: 1492-1945*, in three volumes, University 'József Attila', Szeged, 1989. *Estudios sobre transiciones democráticas en América Latina*, University of Oviedo, Oviedo, 1997 (edited with J. GIRON). *A zsidóság a hispán világban* (Jewry in the Hispanic World), Hispania Kiadó, Szeged, 2004. *A magyar forradalom és a hispán világ, 1956* (The Hungarian Revolution and the Hispanic World, 1956), University of Szeged, Szeged, 2007. *A láthatatlan nép: cigányok az Ibériai-félszigeten és Latin-Amerikában* (The Invisible Folk: Gypsies in the Iberian peninsula and in Latin America), University of Szeged, Szeged, 2008. *Latin-Amerika: A függetlenség útjai: bicentenario, 1810-2010*, (Latin America: The Roads to Independence: Bicentennial, 1810-2010), University of Szeged, Szeged, 2011.

⁵ Complete and selected lists of his pre-2008 publications are both available: ANDERLE, Ádám: *Publikációk jegyzéke 1967-2007*, (List of Publications, 1967-2007), Szeged, 2008, and the selected bibliography of Ádám Anderle's works IN: BERTA, Tibor et al. (eds.): *Az identitás régi és új koordinátái – Tanulmányok Anderle Ádám 65. születésnapjára* (Old and New Co-ordinates of Identity: Essays on the 65th Birthday of Ádám Anderle), Palatinus, Szeged-Budapest, 2008. 316-323. For a bibliography updated with post-2008 material, see the MTMT website: Anderle Ádám közleményei <https://vm.mtmt.hu/search/slist.php?lang=0&AuthorID=10008162>

⁶ *Vihar a Sierrában. Indián függetlenségi küzdelmek a XVI-XVIII. században*. (Storm in the Sierras: Native Struggles for Independence in the 16th-18th Centuries], Gondolat, Budapest, 1981. *Movimientos políticos en el Peru entre las dos guerras mundiales*, Casa de las Américas, Havana, 1985.

⁷ His outstanding biography of Che Guevara (Pannonica, Budapest 2000) and *Kuba története* (History of Cuba), Akkord, Budapest, 2004.

⁸ *Megosztott Hispánia - Államfejlődés és nemzeti mozgalmak Spanyolországban* (Hispania Divided - Growth of the State and National Movements in Spain), Kossuth, Budapest, 1985. *Spanyolország története* (History of Spain), Móra, Budapest, 1992. *Spanyol királyi dámák* (Spanish Royal Ladies), Gabo, Budapest, 2002.

Hispanic Studies, (Kronosz, Pécs, 2016) appeared a few days before his death. The topics selected and analyzed by him usually transcend the boundaries of national history and oftentimes are aimed to address the entirety of the *Hispanic World* – to use his favorite term – or else they thrust toward the nowadays increasingly popular *global history*. In addition to his many specialized essays his comprehensive works – the above-mentioned *Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században* (Kossuth, Budapest, 1989), his *Latin-Amerika története* (History of Latin America, Pannonika, Budapest, 1998), and his *Modernización e identidad en América Latina* (Hispania, Szeged, 2000) – all reflect his unique point of view, powers of synthesis and the originality of his approach, the lively intellectual energy with which he followed the new, internationally accepted tendencies of his field of studies. It is no accident that he was asked to contribute major essays to international publications.⁹

Ádám Anderle's published work contains, beside those addressed to topics stemming from the *Hispanic World* and introducing these to Hungarian scholars, other studies that represent aspects of Hungarian history for foreign audiences, especially within the context of historical contacts. Several important studies of his in this area were based on previously unpublished sources.¹⁰ This dimension of historical contacts as well as research into Hungarian emigration abroad were probably the topics that elicited the liveliest interest at home, among all the areas of research engaged by

---

⁹ His major essay *El positivismo y la modernización de la identidad nacional en América Latina* of more than 60 pages in *Anuario de Estudios Americanos* 45, (1988) 419–484., and he contributed to the section titled *El populismo* in *Historia del Iberoamerica*, Madrid, 1988, edited by Manuel Lucena SALMORAL.

¹⁰ He edited, together with José GIRON, *La luz domesticada. Vida y Obra de Nicolás Müller* (University of Oviedo, 1995), and, together with Monika KOZÁRI, *Un Húngaro en el México Revolucionario: Kálmán Kánya Ministro del Imperio Austro-Húngaro en México durante la Revolución Mexicana y la Primera Guerra Mundial* (EDAMEX, Mexico City, 1999). His monograph *Hungría y España: Relaciones milenarias* was published in Szeged in 2007. He also published a number of essays in this area, for example, 'La leyenda negra en Hungría en los siglos 19 y 20', *Revista de Historia*, 6, 1985. 134–160. 'La transición democrática: Nuevo callejón sin salida? Hungría, 1989-2003', *Revista de Estudios Europeos*, 35, 2003. 35-43. 'Fuentes húngaras de la emigración húngara en América Latina', *Ibero-americana Pragencia*, 10, 2003. 49-55. 'Húngaros en el camino de Santiago', *Iacobus: Revista de Estudios Jacobeos y Medievales*, 15-16, 2005. 233–240. 'La intervención española en la revolución húngara según las fuentes húngaras', *Historia Actual* (online), 10, 2006. 115–123.

Professor Anderle and the scholars inspired by him. Significant thematic volumes resulted in these areas as well, such as *A Magyar-katalán kapcsolatok ezer éve* (A Thousand Years of Hungarian-Catalan Contacts, Hispánia, Szeged, 2001), *A magyar kérdés. Spanyol követi jelentések Bécsből 1848-1868* (The Hungarian Question. Spanish Ambassadorial Reports from Vienna 1848-1868, Hispánia, Szeged, 2002) and *A Marosy-iratok. Magyar királyi követség Madridban 1948-1957* (The Marosy Papers. Hungarian Royal Embassy in Madrid 1948-1957, Hispánia, Szeged, 2002), all edited by him. The last major Anderle essay, '*A Rajk-per spanyolországi előzményei*' (The Spanish Antecedents of the Rajk Trial) was published in 2015 in *Századok*.

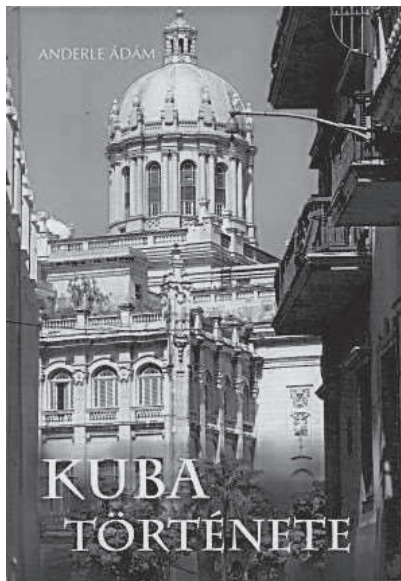
In spite of his severe illness, Professor Anderle kept working till the end. He organized a conference at Szeged on the occasion of the anniversary of the Spanish Civil War, and much anticipated the publication of his new book. He lived to see the volume in print, and to be with us at the conference in spirit, and to hear about its success. He bequeathed for posterity a finished oeuvre that is rich enough to sustain his memory for generations of scholars.

Judit Ágnes Szilágyi: *In memoriam Ádám Anderle*
(1943-2016)

Some books of the Professor

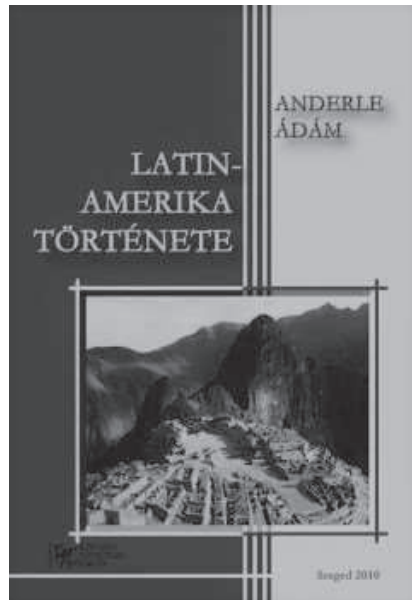

History of Spain

History of Cuba

ÖT KONTINENS, az Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék tudományos közleményei, N° 2014/2.
ELTE, BUDAPEST, 2017.

History of Latin America

Thousand Years of the Hungaro - Spanish Relations

Judit Ágnes Szilágyi: *In memoriam Ádám Anderle*
(1943-2016)